

T.C.
NIĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAK TÜRKÇESİNDE RENK
ADLARI ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR ARAŞTIRMA**

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Gulnur TLEGENOVA

Niğde
Şubat, 2025

T. C.
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAK TÜRKÇESİNDE RENK ADLARI
ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR ARAŞTIRMA

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Gulnur TLEGENOVA

Danışman
Dr. Öğ. Üyesi Erdinç DEMİRAY

Niğde
Şubat, 2025

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde Renk Adları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde tez yazım kılavuzuna uygun olarak tarafımdan yazıldığını yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

14/02/2025

Gulnur TLEGENOVA

ÖN SÖZ

Adlar kâinatta bulunan her türlü somut varlık ve insan zihninde tasavvur edilen her türlü soyut kavram ile eşleştirilerek onları karşılayan, söz ile ifade etmemizi sağlayan ve iletişim kurmamızı kolaylaştıran sözcüklerdir. Onların nasıl oluştuğu, tarihsel süreçte nasıl bir değişime uğradığı ad bilimin konusudur. Bu bilim dalının incelediği konulardan biri de renkler ve renk adlarıdır. Renkler, nesnelerin fark edilmesini sağlayan, nesnelere nitelik kazandıran ışık yansımalarıdır. Onlarla, bütün nesneler kendini belli eder, ortamı renklendirir.

Renklerin nesnelerin niteliğini gösteren fiziksel özellikleri yanında insan ve toplumların çevre ile ilişkilerinde renklere yükledikleri sembolik anlamlar olmuştur. Milletlerin renklerle ilgili oluşturduğu bu sembolik anlamlar dünyası o milletin hayat anlayışını ve hayat içinde farklı alan-lardaki olgulara verdiği anlamı türlü yönleri ile yansıtır. Renklere diğer milletler gibi Türkler de zaman zaman renklilik dışında anlamlar yüklemişler ve onlarla hem maddî hem de manevî dünyalarını süslemişlerdir.

Çalışmanın amacı Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde renk adlarını tespit etmek, bu adları ortaklık ve farklı adlandırmalar bakımından tasnif etmek, renk adlarını yapı ve kökene ait dil özellikleri bakımından karşılaştırmalı bir şekilde tanımlamak ve toplumlardaki bilişsel temelde yorumlamaktır.

Çalışmada, Türkiye'nin ve Kazakistan'ın çeşitli yörelerinde yapılmış olan derlemeler, üniversitelerde çalışılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri, basılı kitaplar, makaleler ve bildiriler olmuştur. Kaynak metinlerdeki renk adları, tarama yöntemi ve fişleme yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir. Aynı zamanda araştırmada “eş zamanlı karşılaştırma” metodu kullanılmıştır. Tespit edilen renklerle ilgili isimler, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde anlam üzerinden karşılaştırılıp, ele alınmıştır. Bu bağlamda kelimelerin kökenlerini tespit etmek için etimolojik sözlüklerden de kullanılmıştır. Türkiye’de, Kazakistan’da ve diğer Türk devletlerinde Türkçe renk adları, anlam, işlev, sembol, değerleri ile yapılmış yayınlar toplanıp, incelenmiştir.

Tez yazım süresi boyunca kıymetli destekleri ve anlayışı için akademik danışmanım, saygıdeğer Hocam Dr. Öğ. Üyesi Erdiñ DEMİRAY’a şükranlarımı sunarım. Her anlamda desteklerini gördüğüm kıymetli arkadaşlarım PhD. Gülim

ŞUKENAY'a ve PhD. Dilrabo Abdazimova'ya ayrıca teşekkür ederim. Akademik hayatımın her aşamasında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen annem Rısalı Tleubayeva ve rahmetli babam Almuhambet Tlegenov'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Niğde 2025

ÖZET
DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE TÜRKÇESİ VE KAZAK TÜRKÇESİNDE RENK ADLARI
ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR ARAŞTIRMA

TLEGENOVA, Gulnur
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğ. Üyesi Erdinç DEMİRAY
Şubat 2025, 182 Sayfa

Çalışmada, Türkiye'nin ve Kazakistan'ın çeşitli yörelerinde yapılmış olan derlemeler, üniversitelerde çalışılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri, basılı kitaplar, makaleler ve bildiriler olmuştur. Çalışmanın amacı Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde renk adlarını tespit etmek, bu adları ortaklık ve farklı adlandırmalar bakımından tasnif etmek, renk adlarını yapı ve kökene ait dil özellikleri bakımından karşılaştırmalı bir şekilde tanımlamak ve toplumlardaki bilişsel temelde yorumlamaktır. Bu araştırma, Kazak-Türk milletinin kültürel özellikleri ve bu özellikleri oluşturan her bir parça üzerinde renklerin etkilerini incelemiştir.

Özellikle tarihin ilk çağlarından itibaren Kazak-Türk millî kimliğinin oluşumu sürecinde, kültürel yapının parçalarını oluşturan dil, din, mitoloji, yazılı, sözlü ve görsel tarihi kaynaklar, toponimler, halk edebiyatı gibi diğer kültürel unsurlar ile renkler arasındaki ilişki ve etkileşim üzerinde durulmuştur.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde renk adlarını tespit edilen değerler büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Türk ve Kazak dillerine odaklanan bu çalışmadan diğer diller için elde edilen sonuçlar

yeni fırsatlar açabilir. Gelecekteki çalışmalar, diğer Türk dillerinde renklerin incelenmesini içerecektir, çalışmalarımızı derinleştirebilir ve genişletebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Renk, Kavram, Karşılaştırma, Sembol, Onomastik

ABSTRACT
DOCTORA THESIS

**A COMPARATIVE RESEARCH ON COLOR NAMES IN TURKEY TURKISH
AND KAZAKH TURKISH**

TLEGENOVA, Gulnur
Turkish Language and Literature Administration
Supervisor: PhD. Lecturer Erdinç DEMİRAY
February 2025, 182 Page

In the study, compilations made in various regions of Turkey and Kazakhstan, master's and doctoral theses, printed books, articles and papers were used. The aim of the study is to identify colour names in Turkish and Kazakh Turkish, to classify these names in terms of common and different names, to define colour names in a comparative way in terms of linguistic features of structure and origin, and to interpret them on the cognitive basis of societies. This research examines the cultural characteristics of the Kazakh-Turkish nation and the influence of colours on each of its constituent parts.

In particular, in the process of the formation of the Kazakh-Turkish national identity from the earliest times of history, the relationship and interaction between colours and other cultural elements such as language, religion, mythology, written, oral and visual historical sources, toponyms, folk literature, etc., which constitute parts of the cultural structure, is focused on. We think that this study will be useful for scientists in the future and will be useful for scientists in the future.

The values of colour names in Turkish and Kazakh Turkish are largely similar. The results obtained from this study, which focuses on Turkish and Kazakh languages, can open new opportunities for other languages. Future studies will include the study of colours in other Turkic languages, we can deepen and expand our studies.

Key Words: Colour, Concept, Analysis, Comparison, Symbolic, Onomastik

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ	viii
KISALTMALAR.....	ix
0. GİRİŞ	1
0.1. Renk Kavramı	2
0.2. Renklerin Fiziksel Oluşumu ve Işık – Renk – Neon İlişkisi.....	3
0.3. Ana Renkler	10
0.4. Ara Renkler	11
0.5. Renklerde Tonlar ve Renk Sayısı.....	12
0.6. Toplumların Renk Algısı ve Renk Bilgisi	14
0.7. Renk Bilgisinin Dilde Kullanımı	16
0.8. Renklerin Adlandırılması	18
0.8.1. Kök Halinde Adlandırma	19
0.8.2. Türetme Yoluyla Adlandırılma	20
0.8.3. Birleşik Kelimeler	21
0.8.4. Alıntılar.....	22
0.9. Renklere Yüklenen Sembolik Anlamlar	23
0.10. Türk Dilinde Renklerle İlgili Çalışmalar	27
BİRİNCİ BÖLÜM	31
1.TARİHİ TÜRK YAZI DİLLERİNDE RENKLER	31
1.1. Eski Türkçe	32
1.2. Orta Türkçe	37
1.2.1. Karahanlı Türkçesi	38
1.2.2. Harezm Türkçesi	41
1.3. Eski Anadolu Türkçesi	42
1.4. Tarihi Kıpçak Türkçesi.....	44
1.5. Çağatay Türkçesi	45

1.6. Osmanlı Türkçesi	47
İKİNCİ BÖLÜM	54
2. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE RENK ADLARI.....	54
2.1. Türkçede Kullanılan Türkçe Renk Adları	54
2.2. Türkçede Kullanılan Yabancı Kökenli Renk Adları	54
2.3. Türkiye Türkçesinde Renk Adlarının Onomastik Açıdan Özellikleri.....	56
2.3.1. Yer Adlarında Renklerin Kullanımı.....	56
2.3.2. Su Adlarında Renklerin Kullanımı	58
2.3.3. Şahıs Adları ve Lakaplar	59
2.3.4. Boy ve Aile Adları.....	64
2.4. Türkiye Türkçesinde Renklerin Sembolik Değerleri	66
2.5. Halk Edebiyatında Kullanımı	69
2.5.1. Atasözlerinde Kullanımı.....	69
2.5.2. Deyimlerde Kullanımı.....	71
2.5.3. Halk Şiirlerinde ve Anlatılarında Kullanımı	73
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	83
3. KAZAK TÜRKÇESİNDE RENK ADLARI	83
3.1. Kazak Türkçesinde Renk Kavramı	83
3.2. Kazak Türkçesinde Kullanılan Renk Adları	85
3.2.1. Türkçe Olanlar.....	85
3.2.2. Yabancı Kökenli Renk Adları.....	86
3.3. Kazak Türkçesinde Renk Adlarının Onomastik Açıdan Özellikleri	86
3.3.1. Yer Adlarında Renklerin Kullanımı.....	86
3.3.2. Su Adlarında Renklerin Kullanımı	93
3.3.3. Şahıs Adları ve Lakaplar	99
3.3.4. Millet Boy ve Aile Adları	103
3.4. Kazak Türkçesindeki Renklerin Sembolik Değeri.....	105
3.5. Halk Edebiyatında Kullanımı	116
3.5.1. Atasözlerinde Kullanımı.....	132
3.5.2. Deyimlerde Kullanımı.....	136
3.5.3. Halk Şiirlerinde ve Anlatılarında Kullanımı	153
GENEL DEĞERLEDİRME VE SONUÇ	159
KAYNAKÇA	172
ÖZGEÇMİŞ.....	182

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Rengin ortaya çıkması	4
Şekil 2. Ana ve Ara renkler Nasıl Oluşur?.....	11

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

Kiril	Çeviri Yazı	Kiril	Çeviri Yazı
А а	A / a	П п	P / p
Ә ә	Ä / ä	Р р	R / r
Б б	B / b	С с	S / s
В в	V / v	Т т	T / t
Г г	G / g	У у	Uw, Üw, W, U / uw, üw, w, u
Ғ ғ	Ğ / ğ	Ү ү	U / u
Д д	D / d	Ү ү	Ü / ü
Е е	E / e	Ф ф	F / f
Ё ё	Yo / yo	Х х	X / x
Ж ж	J / j	Һ һ	H / h
З з	Z / z	Ц ц	Ts / ts
И и	Iy, İy, I / iy, iy, i	Ч ч	Ç / ç
Й й	Y / y	Ш ш	Ş / ş
К к	K / k	Щ щ	Şç / şç
Қ қ	Q / q	Ъ ъ	Ayırma işareti
Л л	L / l	Ы ы	I / ı
М м	M / m	І і	İ / i
Н н	N / n	Ь ь	İnceltme işareti
Ң ң	Ñ / ñ	Э э	E / e
О о	O / o	Ю ю	Yu / yu, Yuw, Yüw / yuw, yüw
Ө ө	Ö / ö	Я я	Ya / ya

KISALTMALAR

BK D	: Bilge Kağan Yazıtı Doğu yüzü
BK G	: Bilge Kağan Yazıtı Güney yüzü
BK K	: Bilge Kağan Yazıtı Kuzey yüzü
DS.	: Derleme Sözlüğü
KÇ	: Kül İç Çor yazıtı
KT D	: Kül Tügin Yazıtı Doğu yüzü
ŞU K	: Şine-Uşu Yazıtı Kuzey yüzü
T	: Tonyukuk Yazıtı
Ta B	: Taryat Yazıtı Batı yüzü
Ta D	: Taryat Yazıtı Doğu yüzü
Ta G	: Taryat Yazıtı Güney yüzü
Tes K	: Tes Yazıtı Kuzey yüzü
TS.	: Türkçe Sözlük
TDK.	: Türk Dil Kurumu
Ar.	: Arapça
Far.	: Farsça

0. GİRİŞ

Rivayete göre, Kazak şairi ve düşünürü Abay, oğlu Abdurahman'ı sınamak için ona “*Beyaz renk mi yoksa siyah renk mi daha iyidir?*” diye sorar. Abdurahman “*Beyaz renk iyidir*” dediğinde, Abay ona karşı çıkarak şöyle der, “*Siyah renk daha iyidir. İnsan güçlü, kuvvetli ve enerjik olduğu dönemde saçları siyah olur. Genç bir çocuğun saçları beyazlarsa, artık güzellikten ve zarafetten eser kalmaz. Ayrıca, beyaz kâğıda yazı da siyah mürekkeple yazılır. İnsan, değer verdiği ve kıymetli gördüğü şeyleri “gözünün karası gibi” korur. Bu yüzden siyah renk iyidir.*” Bunun üzerine Abdurahman, “*Bunu nasıl öğrendiniz?*” diye sorar. Abay, “*Bunu aklımla, zihnimle ve bilincimle öğrendim*” der. Abdurahman ise “*Peki sizce bu aklınızın ve bilincinizin rengi ne?*” diye sorduğunda, Abay gülererek, “*Elbette beyaz*” diye cevap verir.

Yani renklerin hangi anlamda kullanıldığı kültüre ve bağlama göre değişmektedir. Genel olarak bakıldığında beyaz rengi çoğunlukla başlangıç, temizlik, saflık, masumiyet gibi anlamları üzerinde barındırmaktadır. Siyah ise daha çok gizem, yas, kötülük, tehlike, güç, otorite, resmiyet ve üzüntü gibi anlamlarla eşleşmektedir. Bu durumda beyaz pozitif kavramların, siyah ise negatif kavramların sembolü olarak bilinir. Renklerin temel anlamları dışında toplumsal, milli ve kültürel sembolik değerlerini, bağlamsal olarak ortaya çıkan mecaz anlamalarına bağlı kullanımlarını öğrenmek, bilmek ve araştırmak bu açıdan çok önemlidir.

Çalışmanın amacı, Türkçenin tarihi dönemlerinden genel örnekler verip Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde renk adlarını anlamlarını, kullanım yerleri ve birbirleriyle olan ilişkileri bakımından incelemek, ortaklık ve farklılıkları ortaya koymaktır. Tarihi Türk Yazı Dillerinde Renk Adları, Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Kazak Türkçesinde Renk Adları ana başlıkları hedeflediğimiz amaca ulaşmamızı sağlayacaktır. Çalışmada, tarihi metinlerde destanlarda, romanlarda, şiirlerde, deyimlerde ve atasözlerinde renk adlarının kullanımı ile ilgili alınan örnekler çalışmanın ana materyalini oluşturacaktır.

Çalışmanın ele aldığı temel problem, genel olarak geçmişten günümüze kadar Türk yazı dillerinde renk adlarının çeşitliliği, bu adların zaman içindeki değişimleri ve Türkiye Türkçesi ile Kazak Türkçesindeki renklerin karşılatırmalı şekilde yapılmış çalışmaların eksik veya yetersiz olmasıdır. Bu da gerek edebiyat okumaları ve metin çevirilerinde gerek Türkiye Türkçesi veya Kazak Türkçesinin öğretiminde renklerin

taşıyabildikleri sembolik ve anlamsal değerlerin tam olarak bilinmemesi sebebiyle doğru çözümlemelere ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

Çalışmanın önemi, Türk dilindeki renk adlarının tarihsel süreçte, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde kullanım biçimleri ve kullanım bağlamlarını anlamının yanı sıra, her iki lehçede yazılan metinlerde ve sözlük kültür geleneğindeki kalıplaşmış ifadelerde renk adı içeren kullanımların taşıyabildikleri kavramsal değerler ve sembolik anlamların anlaşılmasına katkı sağlamaktır.

0.1. Renk Kavramı

Yaşadığımız dünya ve var olduğumuz evrende geçmişten günümüze, estetik kaygılardan duyguların ifadesine, inançların bir parçası olmasından millî duygulara kadar hayatımızın pek çok alanında renkler yer almaktadır. Tarihi dönemlerden günümüze her zaman duygu, düşünce ve kendimiz ifade etmek için renklere ihtiyaç duyulmuştur.

Renk, Türkçe Sözlük'te (TS) “*cisimler tarafından yansılan ışığın gözde oluşturduğu duyum*” olarak tanımlanmıştır (2005: 1652).

Rengin olmadığı bir dünya düşünülemez. Her renk kişinin iç dünyasına hitap eder, farklı duygular ve algılar oluşturur. İletişimde renklerin anlamı toplumsal, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel değerleri kapsar (Yazmacı, 2012:10).

Dünyaya gelen bir çocuk bir renk cümbüşünün içine doğar ve gözünü ilk önce türlü renklerin ışığıyla açar. İnsanoğlunun bu bakımdan karşı karşıya kaldığı, tanıdığı ve tanıştığı ilk varlığın renk olduğu söylenilebilir. Dünyada 16 milyon kadar renk, renk tonu ve nüansın olduğu düşünülmektedir. İnsanoğlu, nesneleri önce onun renkleri aracılığıyla kategorize eder ve bir cismi diğer cisimden öncelikle renkleriyle ayırt etmektedir. İnsanoğlunun görme duyusu yaklaşık 10 milyon renk tonu ve nüansı ayırt edebilmektedir. Bu açıdan ilk ve en büyük kavramsal kategorinin renk kategorisi olduğu iddia edilmiştir (Paterson, 2003: 1; Walch, 1995: 98).

Renkler, insanlığın var olduğu günden beri bilinen bir gerçektir. Eskiden insanların renklerle olan ilgi alakası, aşı boyasının kullanılmaya başlanmasıyla şekillenmiştir. Chauvet mağarasında, dünya üzerindeki en eski resim örnekleri bulunmuştur. İnsanlar, yaklaşık 30 bin yıl önce mağara duvarlarına kırmızı aşı boyası ve kömürle gergedan, mamut, ayı, aslan, at, bizon gibi hayvanların resimlerini yapmışlardır. Bu renkler, sadece estetik amaçla değil, aynı zamanda büyü için,

tapınma esnasında görsel etki yaratmak, düşmanları korkutmak amacıyla da kullanılmıştır. Orta Çağ'da ise krallar, kırmızı rengin nadir bulunması ve pahalı olması nedeniyle kırmızı renkli giysiler giyerek krallıklarını sembolize etmişlerdir. Aynı zamanda krallara hizmet edenler ve kiliselerdeki rütbeli rahipler de kırmızı rengi tercih etmişlerdir (Eminoğlu, 2014: 3-5).

Renk temelinde fiziksel bir olgudur, bu fiziksel olgunun dillerde kavramlaştırılması onu dil bilimsel bir olguya da dönüştürür. Renk kavramı aynı zamanda psikolojik bir olgudur. Renkler kültürel yapı itibari ile farklı topluluklarda farklı psikolojik anlamlar da kazanmıştır. Renklerin bu bakımdan kolorimetri, dil bilimi, antropoloji, psikoloji, gösterge bilimi, felsefe, edebiyat, köken bilimi, kültürel antropoloji, sanat tarihi, fizik, kimya, bilişsel bilim gibi çeşitli alanlarla ilişkisi vardır (Doğan, 2015:12-13).

Doğanın renkleri ve tonları, insanlar tarafından iki farklı şekilde tanımlanmaktadır, bunlar bilimsel ve halk geleneği. Renklerin bilimselliği, fizik, fizyoloji ve psikoloji gibi bilim alanlarının gelişmesiyle bağlantılıdır. Kronolojik olarak bakıldığında ise geleneksel bilgi, bilimsel bilgiden önce gelmektedir. Bir dilde renk isimlerinin bilimsel terimler olarak oluşması büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda bir kişinin psikolojik ve fizyolojik özellikleri, renk algısında büyük rol oynamaktadır (Öztürk, 2015:5; Wierzbicka, 1990: 91).

0.2. Renklerin Fiziksel Oluşumu ve Işık – Renk – Neon İlişkisi

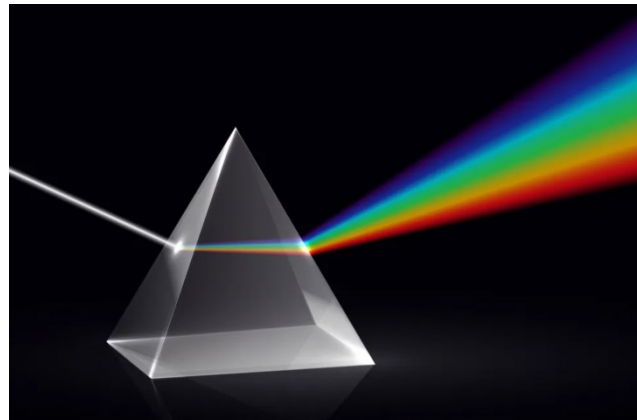
Renklerin var olması ve insanın ayırt etmesi fiziksel ve fizyolojik olaylar silsilesidir. Renklerin bilimsel olarak var oluşu ışık temelli bir var oluştur. Farklı renkleri algılamamız ve yorumlayabilmemizin arkasında yatan sebeplerde araştırma ve inceleme konusu olmuştur.

Maddenin fiziksel yapısındaki atomik etkileşimler sonucunda meydana gelen ışıyan enerjiye ışık denir. Işık kaynağından çıktıktan sonra tüm yönlere dağılır ve dalgalar halinde ilerler. Bir nesnenin görülebilmesi için ya kendisinin bir ışık kaynağı olması ya da üzerine düşen ışığı yansıtması gerekmektedir (Megep, 2008:3).

Işık ve ışıkla ilgili süreçler, insanlık tarihi boyunca büyük bir ilgi konusu olmuştur. İnsanlar ışığın doğasını, gücünü ve etkilerini anlamaya çalışmış ve bu konuda farklı teoriler geliştirmişlerdir. Eski Yunanlarda bazı bilim adamları, gözün kendi ışığına sahip olacağını öne sürmüştür. Fakat Aristoteles ve Demokritos gibi

düşünürler bu tezi yanlış bulmuş ve “göz ışınının var olmadığını kanıtlamıştır. 17. yüzyılın sonlarında, bilim adamları radyasyonun bileşimini ve dağılımını inceleyen bağımsız iki teori geliştirmişlerdir. Newton’un “parçacıklık” teorisine göre, ışık, cisimlerden yansıyan ve göze gelen parçacıkların akışıyla oluşmaktadır. Diğer bir teori ise dalga teorisi olup, ışığın dalgalar halinde yayıldığını savunmuştur. Bu teoriler, ışığın doğası ve özellikleri konusundaki tartışmaları uzun bir süre birlikte götürmüştür. Bu süreçte, bilim dünyası ışığın doğasını anlama yolunda çeşitli teoriler ortaya koymuş ve yanılgılar da yaşanmıştır. Bu süreçte, ışığın parçacık ve dalga özellikleri konusunda derinlemesine bir anlayış geliştirilmiştir. (Kaydarov vd. 1986:9)

Rengin bilimsel tanımını ilk defa Isaac Newton yapmıştır. Newton 1666 yılında gün ışığını cam bir prizmadan geçirerek kırmızı, sarı, yeşil ve maviden oluşan bir gökkuşağı elde etmiştir. Newton’un prizmadan geçen beyaz ışık, renkli ışıklara ayrıldıktan sonra, bu renkli ışıkları tekrar birleştirmek için bir başka prizma kullandığını ve beyaz ışığın tekrar oluşturulduğunu görmüştür. Bu deney, gözlemlenen renkli ışıkların beyaz ışığın bileşenleri olduğunu kanıtlamış ve ışığın bileşen renklerini ayırtmıştır. Newton bir güneş ışını demetini karanlık bir odada bir prizmadan geçirdiğinde, beyaz ışık olarak bilinen güneş ışını cam prizmanın öbür yüzünden çıkarken mor, lacivert, mavi, yeşil, sarı, turuncu ve kırmızı renkli ışınlara ayrıldığını tespit etmiştir (Şekil 1). Bu renkli ışın demetlerine tayf denmektedir (Otyzbay, 2016: 3; Sabah, 1990: 489).

Şekil 1. Rengin ortaya çıkması

Newton, çeşitli renklerin farklı dalga boylarına sahip olduğunu keşfederek renklerin spektrumunun oluşumuna ve bu renklerin görsel algımız üzerindeki etkilerine dair önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu çalışmalar, renklerin doğası ve insan algısındaki etkileri üzerine olan bilimsel anlayışımızın gelişimine önemli bir

katkı sağlamıştır. Günümüzde renk teorisi, renklerin bileşimi ve etkileşimleri üzerindeki araştırmaların temelini atmıştır. Bu nedenle, Newton'un renklerle ilgili çalışmaları optik, görsel ve psikoloji alanındaki araştırmalar için temel kaynak niteliğindedir. Newton'un prizmadan geçen beyaz ışığın renkli ışıklara ayrılmasını gözlemlemesi, renklerin ardında farklı dalga boylarına sahip ışık parçacıklarının bulunduğunu ortaya koymuştur. Işık parçacıkları prizmadan geçerken farklı açılarda kırılarak renk spektrumunu oluşturmuştur. Bu deney, renklerin fiziksel özellikleri ve dalga boylarıyla ilişkisini ortaya koymuştur (Öztürk, 2015: 8).

Newton'un "güneş tayfi" olarak adlandırdığı renk spektrumu, günümüzde renklerin frekansı ve dalga boylarıyla ilişkilendirilmesinde temel bir kavram olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Newton'un renklerin gözlemlenmesi üzerine yaptığı araştırmalar, renklerin insan algısı üzerindeki etkileri konusunda da önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Bu deneyler, günümüzde sanat, tasarım, iletişim ve psikoloji gibi alanlarda renklerin kullanımı ve etkileri üzerine yapılan çalışmalara da temel oluşturmuştur. Sonuç olarak, Newton'un renklerle ilgili çalışmaları, modern dünyada renklerin anlaşılması, kullanımı ve etkileşimlerinin derinlemesine kavranmasına katkıda bulunmuştur (Jarkınbekova, 2004: 152).

19. yüzyılın ortalarında, ışığın esirin bir hareketi değil, elektro-manyetik bir hareket olduğu belirlenerek pratikte de tam olarak kanıtlanmıştır. Ünlü İngiliz fizikçi Maskvell tarafından keşfedilen ışığın elektromanyetik teorisi "ışık elektro-manyetik harekettir" başka bir deyişle uzayda elektrik ve manyetik alanların ara sıra değişmesi, radyasyon enerjisi olarak açıklanmıştır (Kaydarov, 1986:87).

Işık, elektromanyetik bir dalgadır ve bir nesne ile karşılaştığında, bu ışığın bir kısmı o nesneye yansır. Bizim bir nesnenin rengi olarak algıladığımız şey, aslında bu yansıyan ışıktır. İnsan gözü, 400-500 nanometre dalga boylarındaki ışığı mavi, 500-600 nanometre aralığındakileri yeşil ve 600-700 nm aralığındakileri kırmızı olarak algılar. Doğada bulunan tüm renkler, yalnızca bu üç dalga boyunun farklı yoğunluklarda bir araya gelmesiyle elde edilebilir. Üç rengin %100 oranında karışımı beyaz ışığı oluştururken, her bir bileşenin %0'a indirilmesi sonucu karanlık, yani siyah elde edilir. İnsan ve doğa arasındaki ilişkilerin temelinde güneş önemli bir rol oynamaktadır; çünkü tüm renkler ve tonları güneşle bağlantılıdır ve tüm renklerin kaynağı beyaz renktir (Nerimanoğlu, 1996:64).

Fizikte renkler, elektromanyetik ışıınım tayfının insan gözünün algılayabildiği bölgesindeki dalga boylarıyla ilişkilidir. Elektromanyetik ışıının görünür

bölgesindeki ışınlar “ışık” olarak adlandırılır ve bu bölge 400-700 nm arasındaki dar bir dalga boyu aralığını kapsar. Bu aralıktaki dalga boyları göz tarafından farklı renklerde algılanır. Uzun dalga boyundan (700 nm) kısa dalga boyuna (400 nm) doğru, bu renkler sırasıyla kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lacivert (çivit rengi) ve mor olarak sıralanır (Britannica, 1993: 206; Samatov, 2003:10).

Huygens tarafından önerilen ve geliştirilen “Işık Dalgaları Teorisi” adlı eserinde “Bütün dünya, “eter” adlı yoğun ve esnek bir bedenle doludur. Radyasyon durumunda, içindeki ışık parçacıkları çok hızlı hareket eder. Bu hareket, bir ipliğin bir ucunun bir direğe sıkıca bağlandığı ve diğer ucunun aşağı yukarı sallanmasıyla oluşan dalga titreşimine ya da ağır bir nesne suya düştüğünde oluşan dalgalı dairelere benzemektedir (Doğan, 2015:14).

Işık dalgalarının uzunluğu milimikron (mlc) cinsinden ölçülür. Geçerli adı nanometredir (nm). $1 \text{ nm} = 1,0 \times 10^{-7}$ santimetredir. Böylece ışığın dalga teorisi, ışık ışınlarıyla ilgili birçok olgunun doğru yorumlanmasına olanak sağlayan ve bilimde büyük beğeni toplayan bir yeniliktir. Bu nedenle yukarıda bahsedilen Newton’un parçacık teorisi anlamını yitirmiştir (Kononov, 1978:350).

Dalga boyu, bir ışığın tepe noktasından tepe noktasına olan mesafeyi ifade eder. Bu mesafe genellikle nanometre cinsinden ölçülür. Işık dalgalarının dalga boyu, insan gözü tarafından algılanan renge bağlı olarak değişir. Örneğin, kırmızı renkteki ışık dalga boyu daha uzundur ve yaklaşık olarak 620-750 nanometre arasında değişirken, mor renkteki ışık dalga boyu daha kısadır ve yaklaşık olarak 380-450 nanometre arasında değişir (Kaydarov vd. 1992: 21, 157).

Renkler, canlıların yaşamında çok önemli bir rol oynamaktadır. Renklerin oluşabilmesi için belirli koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu koşulların en başında ise ışığın varlığı gelir. Bu nedenle, öncelikle Güneş’ten gelen ışınların hangi özelliklere sahip olması gerektiği incelenmelidir. Renklerin meydana gelebilmesi için, Güneş’ten yeryüzüne ulaşan ışığın, belirli bir dalga boyuna sahip görünür ışık şeklinde olması gereklidir. Güneş’in yaydığı tüm ışınlar arasında görünür ışığın yer yüzüne ulaşma olasılığı 10 üzeri 25’te bir ihtimaldir. Gerçekleşmesi düşük olan bu ihtimal gerçekleştiğinde, renklerin oluşumu için gerekli ışınlar Güneş’ten Dünya’ya ulaşmış olur (Karakulak, 2015:9).

Bu inanılması güç ihtimal gerçekleşir ve renklerin oluşması için gerekli olan ışınlar Güneş’ten Dünya’ya ulaşır. Güneş’ten gelip uzaya yayılan ışık gerçekte göze zarar verecek özelliklere sahiptir. Bu yüzden Dünya’ya ulaşan ışığın gözün rahatlıkla

algılayabileceği ve zarar vermeyeceği duruma gelmesi gereklidir. Bunun için ışınların bir süzgeçten geçmesi gereklidir. Bu dev süzgeç Dünya'yı çevreleyen atmosferdir (Okcu, 2007:130).

Renk, ışığın varlığına bağlı olan bir özelliktir. Işık olmadığı durumlarda renkler ayırt edilemez. Gece karanlığında nesneler renksiz olarak algılanır çünkü ışık yetersizdir ve nesneler ışığı yansıtamaz. Dolayısıyla, renk niteliği ve miktarı, ışığın niteliği ve miktarı ile ilişkilidir. Bu nedenle, renklerin var olabilmesi için ışığın varlığı gereklidir. Işık, görülebilir bir spektruma sahip enerji biçiminde olup, renk duyumuna neden olur. Ancak ışık olmadığı bir ortamda renklerin varlığı ayırt edilemez. Bu nedenle, renk ve ışık birbirlerine bağlıdır ve genellikle birlikte var olurlar. Renkler, nesnelerin yansıttığı ve gözümüze ulaşan ışığın niteliğiyle ilişkilidir. Dolayısıyla, bir nesnenin rengi, üzerine düşen ışığın niteliği ve niceliğiyle ilişkilidir. Işık kaynağının türü, yoğunluğu ve rengi, nesnelerin gözlemlenen renklerini belirler. Işık kaynağının türü, yani doğal ışık mı yoksa yapay ışık mı olduğu, nesnelerin renklerini etkiler (Karakulak, 2015:10).

Renklerin oluşumundaki diğer bir aşama da ışık dalgalarını algılayabilecek bir algılayıcıya, yani göze ihtiyaç olmasıdır. Işık dalgalarının görme organıyla da uyum içinde olması zorunludur. Güneş'ten gelen ışınlar gözümüzün tabakalarından geçip retina bölgesinde elektrik sinyaline dönüştürülmelidir. Daha sonra bu elektrik sinyalleri insan beyninde görüntüyü algılamakla sorumlu olan görüntü merkezine ulaştırılmalıdır. İnsan herhangi bir rengi gördüğünü ifade edebilmesi için gerçekleşmesi gereken son bir aşama daha vardır. Renklerin oluşmasındaki son aşama görme merkezine gelen elektrik sinyallerinin burada bulunan sinir hücreleri tarafından renk olarak algılanabilmesidir (Karakulak, 2015:10; Yahya, 1999:16-17).

İnsan gözü, renkleri algılamak için oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Gözün arka kısmında bulunan retina, renk algısıyla ilgili hücrelere sahip olan koni hücreleri içermektedir. Bu hücreler, farklı dalga boylarındaki ışığı farklı renkler olarak algılar. Örneğin, kısa dalga boylarına sahip koni hücreleri mavi, orta dalga boylarına sahip olanlar yeşil, uzun dalga boylarına sahip olanlar ise kırmızı renkleri algılar (Kaydarov vd. 1992:21-157).

Beyin, kırmızı, yeşil ve mavi olmak üzere üç temel renge tepki verir ve diğer renkleri bu temel renklerin kombinasyonları olarak algılar. Işık, nesnenin görüntüsünü algılamamızı sağlayan bir araçtır. Bir nesneyi gördüğümüzde, gözlerimize yansıyan ışık tarafından uyaran ve rengini algılayan beyinlerimizdir. Renk algılama

konusundaki paradokslardan biri de Güneşten gelen beyaz ışık, bir elma tarafından emilir ve sadece kırmızı ışık yansır. Bu nedenle gözlerimiz, bu yansıyan kırmızı ışığı algılar ve retinanın uzun dalga boylarına duyarlı konileri tarafından kırmızı olarak algılanır. Bu paradoks, bizim gördüğümüz renklerin ışık kaynağına bağlı olduğunu açıklar. Gündüz güneş ışığı altında bir nesnenin rengini farklı algılarız, ancak aynı nesneyi gece bir lamba ışığında farklı görürüz. Bununla birlikte, insan görsel sistemi bu farklı ışık koşullarına uyum sağlar ve aynı nesnenin farklı ışık altında kendi rengini aynı şekilde algılamamızı sağlar (Akkın vd. 2004:3).

Renk algılama süreci, ışığın göze düşmesiyle başlar. Göze düşen ışığın dalga boyları, koni hücreleri tarafından algılanır ve elektriksel sinyallere dönüştürülür. Bu sinyaller, göz sinirleri aracılığıyla beyine iletilir. Beyindeki görme korteksi, bu elektriksel sinyalleri işleyerek renkleri algılar. Renk algısı, fiziksel özelliklerle birlikte zihinsel süreçlerin birleşimiyle oluşur. Renkli nesneler, ışığın belirli dalga boylarını yansıtırken, diğer dalga boylarını emer. İnsanlar bu yansımaları algılayarak nesnenin rengini görürler. Ancak renk algısı, kişiden kişiye değişiklik gösterebilir. Renk körleri, bazı renkleri diğerlerinden ayırt edemezler veya bazı renkleri farklı algırlar (Aitova, 2015:68).

Ayrıca, renk algısı kültürel ve bilişsel faktörlerden de etkilenebilir. Görsel işleme ve algılama çalışmaları, insanların renkleri nasıl algıladığını ve görme sürecini anlamak için çeşitli yöntemler kullanır. Hem deneysel çalışmalar hem de bilgisayar modellemeleri, insanların renk algısını ve görme sürecini daha iyi anlamamıza yardımcı olur. Bu çalışmalar, görme bozukluklarının nedenlerini anlamak, renk algısındaki farklılıkları açıklamak ve renkli görüntü işleme sistemleri geliştirmek gibi birçok alanda önemli uygulamalara sahiptir. Sonuç olarak, görsel işleme ve algılama, insanların renkleri nasıl algıladığını ve görme sürecini anlamak için önemli bir araştırma alanıdır. Renk algısı, insan gözünün karmaşık yapısıyla birlikte zihinsel süreçlerin birleşimiyle gerçekleşir. Bu süreç, deneysel çalışmalar ve bilgisayar modellemeleri aracılığıyla araştırılmakta ve anlaşılmaktadır (Laulanbekova, 2010:85).

Megep renklerin oluşumunu şu şekilde açıklamıştır. Işık kaynağı Güneş'tir. Gün ışığı beyaz renkte bir ışıktır; homojen yapıda değildir. Farklı dalga boyundaki ışıklar bir araya gelerek gün ışığını meydana getirir. Gün ışığı bir prizmadan geçirildiğinde gün ışığını oluşturan ve her biri farklı dalga boyundaki ışıklar renk kavramını meydana getirir. Renkli ışıklar tekrar bir araya getirilirse beyaz gün ışığı meydana çıkar. Beyaz ışık altında beyaz nesneler beyaz olarak görünürken, renkli

nesneler de kendi renklerinde görünür. Beyaz ışığın, kendisini oluşturan farklı dalga boyundaki renkli ışıklarına ayrılmasına renk tayfı denir. Işık tayfı incelendiği zaman, mordan kırmızıya doğru çeşitli renkler oluşur. Sıralama en büyük dalga boyundan küçüğe doğrudur (Megep, 2008:14).

Beyaz ışığın kırılmasıyla yedi renk oluşur. Bu yedi renk, kırmızı, turuncu, sarı, yeşil, mavi, lacivert ve mordur. Bu temel renklerin karışımı gördüğümüz milyonlarca değişik rengi oluşturur. Aslında beyaz ışık bilindiği gibi görülebilen spektrumdaki bütün renklerin karışımıdır. Işık kaynağı görülebilir ancak ışık görülmez. Işığı bir cisimden yansıtırsa görebiliriz. Objelerin üstüne düşen ışık içindeki renklerin bir kısmı, obje tarafından emilir ve bir kısmı da yansıtılarak gözümüz tarafından algılanır. Örneğin, kırmızı bir elma, üstüne düşen ışığı emer ve yansıttığı ışık içindeki kırmızı rengin dalga boyu, diğerlerine göre fazla olduğu için gözümüze kırmızı görünür (Gabain, 2009: 48). O halde görülen birçok renk emilim yolu ile oluşmuştur. Burada bir madde, gelen ışıktaki bazı dalga boylarını emildikten sonra geriye sadece görüldüğü renge ait dalga boylarını yansıtır. Şeffaf maddeler yansıttığı renkte değil, içinden geçirdiği dalga boyları renginde görünür. Bazı floresan boyalar (gün ışığında ve mor ışık altında parlayan pigmentler; sarı, kavuniçi, turuncu, pembe, mavi, yeşil ve beyaz) aldıkları ışığı dalga boyunu değiştirerek farklı renkte ve dalga boyunda yansıtır. Fosforesan boyalar (gün ışığını emerek karanlıkta ışıldayan pigmentler; yeşilimsi beyaz) ise aldıkları ışığı depolayıp uzun süre saçabilir. Bazen ışığın kendisi renklidir. Işığın kaynağı kırmızı alev gibi sıcak veya neon/ateş böceği kimyasal ışığı gibi soğuk olabilir. Sabun köpüğünde ve su yüzeyindeki ince filmlerde birbirine çok yakın iki yansıtıcı yüzey vardır. Oluşan renkler, iki ayrı yüzeyden yansıyan ışık dalgaları arasında oluşan interferans (etkileşim) sonucu oluşur. Sonuç olarak ışık ve renk ilişkisini şu şekilde değerlendirilebilir. Işık, nesneleri görünür kılar; ışık, siyah ve beyaz ayrıntıyı belirler; ışık, mekân ve derinliği sembolize eder; ışık, atmosfer yaratır; ışık, imgesel anlatım aracı olarak kullanılabilir (Karakulak, 2015:8; Megep, 2008:7). Özetle ışık hem fiziksel dünyamızı görmemizi sağlayan bir araç olarak hem de sanatsal ve duygusal yönümüzü ifade etmekte kullanılan güçlü bir unsurdur. Bu yüzden, ışık ve renk ilişkisi görsel sanatlar, mimari, tasarım ve iletişimde temel bir rol oynamaktadır.

0.3. Ana Renkler

Renkler temelde ana renkler ve ara renklerler olarak tasnif edilir. Bu tasnifin temeli yukarıda da bahsi geçen ışık dalga boyu, uzaklık gibi etkenlerin oluşturduğu, beyinin algıladığı ana renkler ve bu renklerin kombinasyonu ile algılanan farklı ve yeni renklerin ortaya çıkmasıdır.

Beyin üç temel renk olan, kırmızı, sarı, maviye tepki verir ve diğer renkleri bu üç temel rengin kombinasyonları olarak görür. (Kaydarov, 1986:23).

Doğada var olan tüm renkler, kırmızı, mavi ve sarı olmak üzere üç ana renkten türetilir. Bu renklerin karışımı veya tonlarındaki değişikliklerle diğer tüm renkler elde edilir. Siyah, bir nesne, güneş ışığı veya başka bir ışık kaynağı altında tüm renkleri emip yansıtmadığı zaman siyah olarak görünür. Siyah bir nesne, ışığı abstre ederek onu yutar. Bu nedenle, üzerine düşen ışığın büyük bir kısmı enerjiye dönüşür veya ısınma şeklinde dağılır. Beyaz, bir nesne, güneş ışığı veya başka bir ışık kaynağı altında tüm renkleri neredeyse tamamen yansıttığında beyaz olarak görülür. Beyaz bir nesne, ışığı hemen hemen tamamen yansıtarak gözümüze beyaz gibi gelir (Karakulak, 2015:14).

Renklerin arı ağırlığını değiştirerek karışım ile birçok farklı renk tonu oluşturulabilir. Herhangi bir ana renge beyaz boya eklenir ve miktarı artırılırsa, ana renk yavaş yavaş solacaktır. Bu karışımın bir sonucu olarak, doğada bir dizi tür-renk elde edilir. Böylece renk spektrumu sürekli olarak birbirine genişleyerek bütün bir renk çemberi oluşturabilir. Beyaz, gri, kara renksiz (akromatik) renkler olarak değerlendirirsek renk spektrumunda bulunmamalarına rağmen, kromatik renkle ilişkilidirler. Ancak bilimsel olarak, üçü de bilinen bir yapıdan oluşmaktadır. Örneğin mor ve sarı renkler, kırmızı ve yeşil renkler, mavi ve turuncu renkler karşılıklı zıt renklerdir. Onları bir araya getirmek beyaz, gri ve siyah renk verir. Çünkü bunlar, yukarıda bahsedilen karıştırma düzenine göre birbirlerini yok etmeye çalışan renklerdir. Bununla bağlantılı olarak “tamamlayıcı” teriminden bahsedilmektedir. Sanatçılar ve tasarımcılar boyaların bu özelliklerini bilirler. Görünüm, çiçeklerin doğasında bulunan başka bir özelliktir: iki renk yan yana yerleştirildiğinde birbirini tamamlar veya biri diğerini solmuş ve “zayıflamış” gösterir. Örnek olarak yeşilin arasında kalan pembe renkli madde kıpkırmızı görünür (Kaydarov, 1986:43).

0.4. Ara Renkler

Ara renkler, renk çemberinde birbirine zıt olan ve birbirleriyle karıştırıldığında akromatik gri veya siyah renk veren iki renk çiftidir. Esas ara renkler, kırmızı yeşil, sarı mor, mavi kırmızı sarı renklerinden oluşmaktadır. Söz konusu renkler, doğada homojen şekilde bulunur yani iki rengin birleşmesi ile bu renkleri elde etmek mümkün değildir. Ara renkler ise ana renklerin karışımı ile oluşan, ışığın farklı açılardan yansımaları ile ortaya çıkan renklerdir. Dünyada kabul gören 3 ana renk vardır. Bunları sarı, kırmızı ve mavi olarak sıralamak mümkündür. Diğer tüm renkler, bu ana renklerin karışımı ve nötr renklerin desteği ile oluşur (Bayraktar, 2004:77).

Fizikte üç ana renk olan kırmızı, sarı ve mavi ile üç ara renk olarak yeşil, turuncu ve mor vardır. Cam prizmadan çıkan yedi renkten biri olan lacivert ise, mavinin bir tonu olduğu için bu sınıflandırmaya dahil edilmemiştir. Bir renge siyah ya da beyaz eklendiğinde, o rengin tonları elde edilir. Doğada gözlemlediğimiz tüm renkler bu ana renklerden türetilmektedir. Örneğin, mavi renge biraz siyah katıldığında mavinin koyu tonu, beyaz katıldığında ise mavinin açık tonu ortaya çıkar. Bu durumda mavi renk olarak kalmakta, ancak tonları değişmektedir. Siyah veya beyaz ile tonları değiştirilen renkler, değerlerinde azalma yaşar. Derinlik katmak amacıyla bu yöntemi kullanan resimlerin renk yoğunluğu azalır. Bu nedenle, siyah, beyaz ve bunların karışımından oluşan griler, gerçek renkler arasında sayılmaz (Megep, 2012: 35).

Yeşil, turuncu, mor gibi renkler ara renk olarak ifade edilir. Her ara renk, iki ana renk arasında belli bir mesafede bulunur. Örneğin yeşil renk, mavi ve sarı rengin karışımından ortaya çıkan bir ara renktir. Turuncu ise sarı ve kırmızının karışımıdır.

Ana renklerin ikişer ikişer eşit oranlarda karıştırılmasıyla elde edilen renklere ara renkler denir. Bunlar turuncu, mor, yeşildir (Gül, 2001:48).

Şekil 2. Ana ve Ara renkler Nasıl Oluşur?

Dilbilimci Davidoff ve Dedi, renklerin dildeki kullanımı üzerine yaptıkları çalışmada, ara renklerin dildeki kullanımının coğrafi ve kültürel farklılıklara bağlı olarak değişebileceğini ve bu değişimlerin dilin yapısını etkilediğini vurgulamıştır. Ayrıca, dildeki ara renklerin kullanımının bireyin algısal yetenekleri ve kültürel deneyimleriyle ilişkili olduğunu da değinmiştir (Öztürk, 2015:9).

Ara renklerin kavramsal ve uygulamalı olarak incelendiği araştırmalardan biri Petrova ve Cihlarova tarafından gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, ara renklerin psikolojik etkileri ve insan algısına olan etkileri incelenmiştir. Araştırmacılar, ara renklerin kullanımının insanların duygusal durumlarını etkilediğini ve zihinsel süreçler üzerinde önemli etkileri olduğunu belirtmişlerdir (Küçük, 2010:124).

Kang ve Lee yaptıkları bir çalışmada, ara renklerin tasarım alanında nasıl kullanılabileceğini ve renklerin insanlar üzerindeki algısını nasıl etkilediğini incelemişlerdir. Araştırmacılar, ara renklerin kullanımının dikkat çekici ve etkileyici tasarımlar oluşturmak için önemli olduğunu belirtmişlerdir (Dokumacı, 2020:122).

Renkler genel olarak iki gruba ayrılmıştır. Bu ayrım, renklerin doğada saf ve doğal hâlde bulunması ile bu doğal renklerin birleşimiyle oluşması esasına dayanmaktadır. Ana renkler doğada başka bir renk tarafından oluşturulamaz. Ara renkler ise iki ana rengin birleşmesiyle meydana gelen mor, turuncu, yeşil ve gri gibi renklere verilen isimdir (Çakıcı, 2018:3).

0.5. Renklerde Tonlar ve Renk Sayısı

Renklerde tonlar, renk gamasındaki herhangi bir rengin açık ya da koyu, parlak ya da mat gibi değişikliklerle elde edilen farklı varyasyonlarıdır. Bir rengin tonu, genellikle siyah veya beyazla karıştırılarak ya da grileştirilerek elde edilir. Bu renk karışımlarıyla elde edilen farklı tonlar, aynı ana rengin gölge, orta ton veya açık ton halini ifade eder. Renklerin temel tonları kırmızı, mavi, sarı, yeşil, turuncu, mor, turkuaz gibi ana renklerden oluşmaktadır. Bunlar, diğer tüm renklerin karışımından ya da ton değişikliklerinden türetilen temel renklerdir. Renklerin tonları, renk gamasındaki çeşitliliği artırarak, farklı duyguları ve anlamları ifade etmede önemli bir rol oynar. Renk sayısı ise, insanların görebildiği ve adlandırabildiği renklerin sayısını ifade eder. Renk sayısı konusu, dil, kültür, coğrafya ve bireysel algı gibi faktörlerden etkilenir. Örneğin, bazı dillerde farklı tonlardaki mavi için farklı terimler

kullanılırken, bazıları için aynı kelimeyi kullanabilir. Renk sayısı konusu aynı zamanda renk körlüğü gibi faktörlerle de ilişkilidir. Renk sayısının insan algısına ve dil sistemlerine göre değişkenlik gösterdiği düşünülmektedir.

Renk tonları ve renk sayısı konuları, renklerin insanlar üzerindeki etkisi, kültürel farklılıklar ve algısal süreçler açısından dilbilimciler, psikologlar ve sanatçılar için yapılan çalışmaların konusu olmuştur. Renklerin tonları ve çeşitliliği, dilin ifade gücünü, kültürel anlamı ve insan algısını derinlemesine etkileyen önemli bir konudur (Hasenov, 2012:5,11).

Renklerin sayısı konusunda ise insan gözünün temel renk tonlarını yaklaşık 10 milyon farklı renk tonunu ayırt edebilecek kadar hassas olduğu bilinmektedir. Ancak, dil ve kültürel farklılıkların da etkisiyle, farklı kültürlerde renklere farklı isimler verilerek renk sayısının algılanması farklılaşabilmektedir (Çalışkan vd. 2014:71).

Renklerin tonlar ve renk sayısı üzerindeki araştırmalar, konunun psikolojik ve sanatsal boyutlarını ele almaktadır. Renk tonları, insan algısını etkileyerek duygusal ve zihinsel tepkilere yol açabilmekte ve bu yönüyle psikoloji alanında önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Öte yandan sanat tarihçileri ve ressamlar da renklerin tonları ve renk sayısı konusunu incelerken, estetik ve görsel deneyim üzerine farklı açılardan yaklaşmaktadırlar (Livingstone, 2002:56).

Birçok sanat eserinde kullanılan renklerin tonları ve renk uyumu, resim sanatında önemli bir konu olarak değerlendirilmektedir. Ünlü ressam Vincent Van Gogh, renklerin tonları konusuna olan ilgisini şu şekilde ifade etmiştir: “*Renklerin tonları hayatın içindeki duyguların ifadesidir. Onları doğru kullanmak, ruhun gerçekliğini yansıtmak demektir*” (Halse, 1968:15).

Renk algısının genetik ve çevresel faktörlerle nasıl şekillendiği, renk körleri üzerinde yapılan çalışmalarla da incelenmekte ve renklerin tonları ve renk sayısı konusunda yeni bulgular ortaya çıkmaktadır. Bu konuda yapılan önemli bir çalışma, Berkeley Üniversitesi’nden Steven Palmer tarafından yürütülmüştür. Palmer, renklerin tonları ve renk sayısı konusunda insan algısının nasıl çalıştığını inceleyerek, renklerin tonlarına olan duyarlılığın beynin hangi bölgeleriyle ilişkili olduğunu araştırmıştır (Palmer, 1999:923-943).

Renkler, her dilde önemli bir kavramı ifade eder ve dilbilimciler için de ilgi çekici bir konudur. Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi gibi Türk dillerinde de renk isimleri üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, renklerin

dildeki kullanımı, renk adlarının sınıflandırılması ve dildeki renk algısının incelenmesi gibi konuları ele almaktadır

0.6. Toplumların Renk Algısı ve Renk Bilgisi

Toplumların renk algısı ve renk bilgisi, dilbilimi, psikoloji, antropoloji ve kültür araştırmaları gibi farklı disiplinlerin kesişiminde önemli bir konudur. Farklı toplumlar, dil, kültür, coğrafya, tarih ve sosyal bağlamlar göz önüne alındığında, renk algısı ve renk bilgisi üzerinde farklı etkilere sahip olabilirler. Bu konu, insan algısının evrensel boyutunu anlamamanın yanı sıra kültürlerarası etkileşimin nasıl renk algısı üzerinde etkili olduğunu anlamak için de önemlidir.

Kortabayeva, çıplak gözle ve özel bir aletle görülebilen 2.000 ila 30.000 renk olduğundan bahsetmiştir. Doğada bulunan çeşitli renklerin tümü her zaman bir nesnenin veya olgunun adını vermez. Bazen onlar tamamen ilgisiz anlamlara da sahip olabilirler. Renk, gerçek anlamlarının yanı sıra ek bilgi sağlayan değişken, sembolik anlamları taşır. Renklerin dini anlamları da vardır, beyaz Hristiyanlar, yeşil Müslümanlar, turuncu kırmızı – Budistler gibi. Her halkın, her milletin kendine özgü, değer verdiği bir rengi vardır (Aitova 2015:71).

Renklerin anlamları, toplum açısından büyük değişimlere uğramaz. Her toplum, kendi içinde genel olarak renklere benzer anlamlar atfeder. Çünkü renklerin toplumsal anlamları, önemli bir birikimin sonucunda oluşur. Toplumda meydana gelen her değişimden, o toplumu oluşturan unsurlar nasıl etkileniyorsa, renkler de bu değişimden etkilenir. Rengin anlamının değişmesi için öncelikle toplumda bir değişim yaşanması gerekmektedir. Örneğin, Türk toplumunun İslamiyet'i benimsemesinin ardından renklere attettikleri anlamın değişmesi veya pekişmesi gibi. Renklerin toplum hayatındaki yerinin ve psikolojik etkilerinin belirlenmesinde ya da değişmesinde çeşitli unsurların rolü vardır. Din, kültür, tarih gibi unsurların yanı sıra, yaşanan coğrafya da renklerin anlamında veya anlam değişiminde etkili faktörlerdendir. “Soğuk iklimlerde yaşayan insanlar genellikle sade renkleri yani daha çok mavi, mor, yeşil renklerini tercih ederler, sıcak iklimlerde yaşayanlar ise ateş renklerini yani kırmızı, turuncu, sarı renklerini daha çok tercih ederler. Bu durum, iklim ve doğal koşulların toplum psikolojisini şekillendirmede önemli bir rol oynadığını göstermektedir” (Yılmaz, 1991: 11).

Renkler, insan ve toplum hayatında farklı anlamlar taşımaktadır. Bazı durumlarda renkler topluma göre değişiklik gösterirken, diğer durumlarda genel geçer nitelikler arz edebilir. Bu durum bireyler için de geçerlidir. Bireysel olarak duyguları ve düşünceleri yansıtan renklerin yanı sıra, bu duygu ve düşüncelerin insanlar arasında ortak anlamları da bulunmaktadır. “Renkler, bireyin kişisel gelişiminde, yaşam tarzında, düşünce biçiminde ve karakterini ifade etmede belirleyici bir rol oynar” (Uğur, 2009:12).

Dil ve kültür, bir topluluğun renk algısını etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Farklı diller, renkleri farklı tonlarda adlandırabilir veya farklı renk kavramlarına sahip olabilir. Örneğin, bazı toplumların dilinde mavi ve yeşil aynı kavram altında birleşebilirken, diğer toplumlarda farklı renk kavramlarına sahip olabilmektedir. Bu durum, dilin renk algısı üzerindeki etkisini gösterir. Kültürel olarak da renkler, farklı duygusal, dini, tarihsel veya sembolik bağlamlara sahip olabilir. Bir rengin yas, sevinç ya da kutsallıkla ilişkilendirilmesi, o toplumun renk bilgisini şekillendiren etmenlerden biridir.

Zaman ve tarih, toplumların renk algısını da etkileyen bir diğer unsurdur. Tarihsel ve geleneksel bağlamda, renklerin kullanımı ve sembolizmi zamanla değişebilir. Örneğin, bir rengin tarihte önemli bir olayla ilişkilendirilmesi sonucunda toplumun renk algısında değişiklikler olabilir. Ayrıca, teknolojik ve ekonomik gelişmeler de farklı renklerin erişilebilirliğini ve popülerliğini değiştirebilir (Abdullaev, 2015: 49). Renk algısı ve bilgisinin incelenmesi, aynı zamanda psikolojik ve bilişsel süreçleri de içerir. Renklerin insanların duygu durumları, davranışları ve algıları üzerindeki etkileri, psikologlar için önemli bir konudur. Renkler, insanların duygusal tepkilerini etkilediği gibi, bellek, dikkat ve alınganlık gibi bilişsel süreçleri de etkileyebilir (Jarkınbekova, 2014:150).

Atabekov, toplumların renk algısı ve renk bilgisi, karmaşık ve çok yönlü bir konu olduğundan bahsetmiştir. Renklerin evrensel etkilerinin yanı sıra, kültürlerarası farklılıkların incelenmesi, renk algısı ve bilgisinin derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Bu konunun araştırılması, insan algısının, kültürel etkileşimin ve dilin renkli dünyasının anlaşılmasına katkıda bulunur (Atabekov, 2018:130).

0.7. Renk Bilgisinin Dilde Kullanımı

Renkler kendine özgü görsel kavramlardır. Bu kavramlar zamanla dillerde şekillenerek yeni anlamlar kazanmıştır. Kimi renkler olumlu ve güzel anlamlarda kullanılırken kimi renkler de kötü ve olumsuz olarak farklı anlamlar kazanmıştır.

Renk bilgisi, dilde günlük iletişimden edebi eserlere, reklamcılıktan sanatın farklı alanlarına kadar pek çok farklı alanda kullanılan önemli bir dil aracıdır. Renkler, duygu, sembolizm, estetik ve yönlendirici bir rol oynar ve her dilde farklı renk kavramları ve ifade biçimleri bulunur. Bu konu, dilbilimsel açıdan, kültürel etkileşim ve görsel bilginin dildeki yansımalarını inceleyen dilbilimciler için oldukça ilginç bir araştırma konusudur. Dilbilimsel açıdan renk bilgisinin kullanımı, farklı dillerdeki renk adlandırmaları ve renk ifade biçimleri üzerindeki araştırmaları kapsar. Her dil, renkleri kendi kültürel, tarihsel ve algısal bağlamlarında tanımlar ve adlandırır. Örneğin, bazı dillerde mavi ve yeşil aynı kelimeyle ifade edilirken, diğer dillerde farklı renk kavramlarına sahip olunabilmektedir. Bu durum, dilde renklerin algılanışını ve betimlenişini etkiler.

Renkler, sadece görsel algılarımızı etkilemekle kalmayıp, dilin ve kültürün de önemli bir parçası haline gelmiştir. İnsanlar, renkleri hem nesneleri tanımlamak hem de duygusal, sembolik anlamlar yüklemek için kullanır. Renklerin kültürel ve dilsel olarak değişen psikolojik anlamları, farklı topluluklarda farklı algılanma şekillerine yol açabilir. Örneğin, bazı renkler bir toplumda olumlu duyguları çağrıştırırken, başka bir toplumda tam tersi olabilir. Bu durum, kolorimetri, dil bilimi, psikoloji ve antropoloji gibi disiplinlerin renklerin bu çeşitliliğini ve anlamını anlamak için bir araya gelmesini gerektirir (Karakulak, 2015:7).

Renk ifade biçimleri aynı zamanda dildeki figüratif ve mecazi anlatımın da önemli bir parçasıdır. Buna örnek verecek olursak bazı toplumlarda, “kırmızı” sadece bir rengi ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda öfke, aşk, tutku gibi duyguları ifade etmek için de kullanılabilir. Bu tür kullanımlar, renklerin sembolik ve duygusal anlamlarını dilde görsel imgeler olarak kullanma becerisini yansıtır. Renk bilgisi, aynı zamanda dilin edebi ve sanatsal yönlerinde de önemli bir role sahiptir. Şairler, yazarlar ve sanatçılar, renkleri açıklayarak veya mecaz yoluyla kullanarak duygusal, estetik ve sembolik anlamlar yaratır. Renklerin benzetmeler ve imgelemeler yoluyla anlatımdaki etkisi, dildeki renk bilgisinin inceliklerini ve derinliğini gösterir.

Renkler aynı zamanda sanat, edebiyat ve felsefe gibi alanlarda da derinlemesine incelenir. Sanat tarihinde renklerin kullanımı, bir eserin duygusal etkisini veya anlatım gücünü belirleyebilir. Edebiyatta ise renkler metaforik anlamlar taşıyabilir ve karakterlerin veya olayların sembolik anlamlarını güçlendirebilir. Yani renkler sadece fiziksel varlıkların özellikleri olarak değil, aynı zamanda kültürel, dilbilimsel ve psikolojik birer fenomen olarak da önemlidir. Bu yüzden, renklerle ilgili araştırmalar ve analizler, geniş bir disiplinler arası yaklaşımı gerektirir ve bu, renklerin insan deneyimindeki derin ve karmaşık rolünü anlamamıza yardımcı olur (Dokumacı, 2020:215).

Sonuç olarak, renk bilgisinin dildeki kullanımı, dilbilimin, kültürel çalışmaların, görsel sanatların ve psikolojinin farklı yönleriyle de ilişkilidir. Renkler, insan algısı üzerinde derin etkilere sahiptir ve bu nedenle renk bilgisinin dildeki kullanımı, dilin estetik, sembolik ve duygusal yönlerini etkileyen önemli bir konudur. Dilbilimcilerin, sanatçıların ve kültürel araştırmacıların, renklerin dildeki kullanımı üzerine yaptıkları çalışmalar, insan deneyiminin ve ifade biçimlerinin çeşitliliğini ve derinliğini anlamak için büyük bir öneme sahiptir.

Renkler, insan kültürü, sanat, iletişim ve psikoloji üzerinde derin etkiler bırakan temel unsurlardan biridir. Renk adlandırmaları, kültürel, tarihsel ve dilbilimsel bağlamlarıyla birlikte incelendiğinde, dilin yapısını ve toplumun renklere yüklediği anlamları anlamamıza yardımcı olur.

Türkiye Türkçesinde renk adlarının kullanımı, genellikle gökkuşağının ana renkleriyle ilişkilendirilmiştir. Kırmızı, sarı, mavi, yeşil, turuncu, mor, pembe, beyaz, siyah ve gri gibi renk adları, Türkçe'nin temel renk kavramlarını ifade eder. Bu renk adlandırmaları, Türk toplumunun görsel algısını, kültürel deneyimlerini ve tarihini yansıtmaktadır.

Renk adlandırmalarının kültürel ve tarihsel bağlamlarını anlamak için yapılan araştırmalar, Türk toplumunun renklere yüklediği sembolik anlamları ortaya koymuştur. Geleneksel el sanatlarından günümüz moda trendlerine, tarihi eserlerden Türk mutfağına kadar, renklerin Türk kültüründeki derin etkileri vardır. Örneğin, kırmızı renk, Türk kültüründe aşk, tutku ve cesareti sembolize etmektedir. Bu tür çalışmalar, Türk toplumunun farklı dönemlerde renklere yüklediği anlamları anlamak için önemlidir.

Türk dilindeki renk adlandırmalarının kullanım yerleri, günlük dilde, edebiyatta, sanat eserlerinde, sembolik ifadelerde, reklamlarda ve diğer iletişim

alanlarında incelenmiştir. Psikologlar ve nörobilimciler tarafından yapılan araştırmalar, renklerin insan psikolojisi üzerindeki etkilerini anlamak için dildeki renk adlandırmalarını kullanmıştır. Bu çalışmalar, Türk toplumunun renklere yönelik algısını ve bu algının dildeki yansımalarını anlama konusunda önemli bir katkı sağlamaktadır. Türk dilindeki renk adlarının kültürel, tarihsel ve psikolojik bağlamlarını inceleyen bu çalışma, dilbilim, kültür araştırmaları ve iletişim alanlarında önemli bir katkı sağlamaktadır.

0.8. Renklerin Adlandırılması

Renkler doğada var olan nesneler ve olgular temel alınarak adlandırılmıştır. Bu adlandırmalar sonrasında yeni anlamlar kazanmış ya da yeni renkler benzetme, diğer kelimelerle birleştirme, türetme veya başka dilden alınarak adlandırmalar devam etmiştir.

Türkçede renk kavramının adlandırılması ilk dönemlerde bazı kelimelerle sınırlı kalmış olsa da günümüzde zengin bir içeriğe sahiptir. Türkçede başlangıçta her bir renk farklı kökten türemiştir. *Gök* renginin gökyüzünden, *kızıl* sözcüğünün de kız kelimesinin kökünden türemesi gibi (Aksan, 2004:149). Türkçede temel renk adlarının birçoğunu Eski Türkçeden bu yana kullanılmaktadır. Bir kısmını da farklı dillerden alıntı yapması sebebi ile unutmuştur. Eski Türkçede renk adları ise şöyle: *ak, örün, kara, boz, kızıl, yeşil, yağız, al, ala, kök, sarıg, kızkıl* şeklinde adlandırılmıştır (Subaşı, 2012:967).

Bu konuda yapılan araştırmalardan biri olan “Türk Lehçelerinde Renk Adları ve Özellikleri” adlı çalışmada, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesindeki gibi Türk lehçelerinde renklerin kök halinde türetilmesi ve adlandırılması incelenmiştir. Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde renk adlarının kök halinde türetilerek nasıl oluşturulduğu ve hangi kelimelerden türetildiği üzerine detaylı bilgiler verilmiştir. Örneğin, “kırmızı” renk için Türkçede “kırmızı”, “kırmızıla-”, “kırmızılaş-”, kırmızılaştır-” gibi kökler kullanılarak türetilmiş farklı varyasyonlar bulunmaktadır. Benzer şekilde, Kazak Türkçesinde de benzer kökler kullanılarak “*altın*” “*kök*” mavi, “*qızıl*” kırmızı gibi renk adları türetilmiştir (Kononov, 1978: 98).

Renk adlarının oluşmasında doğanın önemi oldukça fazladır. Renklerin ilk oluşumundan beri köken doğadaki olgulara, varlıklara dayanmaktadır. Bunun dışında Türkçede renk adlarının oluşması birleşik yapı veya türetme yolu ile gerçekleşmiştir.

0.8.1. Kök Halinde Adlandırma

Kök halinde renkler, dilin yapısal ve kültürel yönlerini yansıtan önemli bir dilbilimsel konudur. Türk dilinde renklerin adlandırılması, genellikle kök halinde türetme yoluyla gerçekleşir. Bu türetme sürecini anlamak, renk adlarının dildeki kökenlerini ve evrimsel süreçlerini keşfetmek açısından önemlidir. Öncelikle, Türk dilinde bulunan temel renklerin kökenlerine bakarak kök halinde türetmeyi inceleyebiliriz. Bununla birlikte, Türk dilindeki renk adlandırmasında yalnızca kök türetme yöntemi değil, aynı zamanda alıntılar da önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında kelimelerin Türk diline entegrasyonunda ve renklerin adlandırılmasında alıntıların da etkisi büyüktür.

Renkler, Türk dilinde sıkça kullanılan ve hayatın her alanında karşımıza çıkan temel kavramlardan biridir. Renkler, nesneleri tanımlamanın yanı sıra duyguları ifade etmek, anlatılmak istenenleri renklendirmek ve görsel algıyı zenginleştirmek için kullanılırlar. Türk dilinde renkler, genellikle spesifik renk adlarıyla ifade edilir. Bu renk adları, nesnelerin rengini belirtmek için kullanıldığı gibi aynı zamanda duygusal ve sembolik anlamlar taşıyabilir. Örneğin, mavi kelimesi, sadece bir rengi ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda hüzün, dinginlik veya umut gibi duyguları da çağırabilir.

Renk adlandırmasında kullanılan köklerin evrimsel süreçleri, dilin tarihsel ve kültürel gelişimi üzerine ışık tutar. Ayrıca, bu süreçler, dilin yapısal özellikleri ve renk algısındaki değişiklikler hakkında önemli bilgiler sunar.

Renklerin adlandırılmasında dilin derinliklerine, kültürel izlerine ve tarihsel etkileşimlerine dair bilgiler barınır. Türkçedeki renk adlandırmalarının kökenlerini incelemek, dilin tarihî ve kültürel zenginliğini anlama yolunda önemli bir adımdır. Renklerin kök halinde adlandırılması, dilin kültürel ve tarihsel bağlamını anlamak adına önemli veriler sunar. Renkler, sadece gözle algılanan dalga boyları değil, aynı zamanda dilin ve kültürün derinliklerinden gelen izlerdir.

Türkçede ana renkler diye adlandırılan renklerin pek çoğu kök halinde ifade edilmiştir. Dilin sahip olduğu özellikler itibari ile bu renklere ekler gelerek yeni

renkler türetilmiş bunun yanında başka bir kelime ile birleştirilerek yine farklı renk kavramlarını ifade etmede kullanılmıştır. Farklı kültür ve farklı coğrafyalar ile tanışan Türk Dili pek çok hususta olduğu gibi renkler hususunda da yeni kelimelerle tanışmış kimi zaman eski kök halinde olan kelimelerin yerini bile farklı dillere ait kelimelerin aldığı olmuştur.

0.8.2.Türetme Yoluyla Adlandırılma

Türkçe'nin ilk yazılı kaynaklarında çok fazla renk ifade eden kelime kullanılmasa da günümüzde renk ifade eden pek çok kelime vardır. Bu renkleri ifade eden kelimeler zamanın, kültürün, coğrafyanın ve yaşanan olayların etkisi ile yalnızca renk anlamı dışında yeni anlamlar kazanmıştır. Bu yeni anlamların yanında farklı diller ile etkileşim neticesinde aynı renkleri kullanmak için yeni kelimeler ile tanışılmıştır. Dil yapısı itibari ile yenilenmeye açık olması sebebi ile diğer ifade alanlarında olduğu gibi renkler konusunda da yeniliklerle tanışarak gelişmiştir. Türkçe'nin yapısı itibari ile renkleri ifade eden kelimeler türeyerek çoğalmıştır.

Türkçede renk adlarına gelen başlıca ekler *+kıl*, *+gıl*, *+sıl*, *+çıl*, *+(A)muk*, *+mık*, *+gçıl*, *+zıl*, *+ızıl* şeklindedir. Bu eklerden *+gıl*, *sıl*, *çıl*, ekleri doğrudan renk adı türetmektedir. *Kızıl*, *yaşıl* gibi. *+(A)muk*, *+mık*, *+zıl*, *+ış*, *+çıl* ekleri ise renk adlarına gelerek sıfat hastalık veya bitki adları türetme görevinde kullanılır. Bozamik Boz renkli ot adı, Karamuk çiçek adı, kızamık hastalık adını ifade etmektedir (Çürük, 2017:204).

Bu ekler arasında isimden isim yaparak türeten ekler ve isimden fiil yaparak türeten ekler vardır.

İsimden isim yapan ekler *+ıl* eki örnek olarak *Yaş+ıl* ve *kız+ıl* şeklinde kullanılmaktadır. *+Gıl/Kıl* eki örnek olarak *kır+gıl*, *kız+gıl* şeklinde kullanılmaktadır. *+sıl/ +çıl* eki *akçıl* beyaza yakın, *kırçıl*, kıra yakın *gökçül* maviye yakın şeklinde kullanılmaktadır. *+çıl/+şıl* ekleri *kökşin* gri kır, *ağşın* solgun surat, *sarışın* sarı benizli, şeklinde kullanımı vardır. *+(I)mtrAk/ +(U)mtrAk* eki *yeşilimtırak*, *mavimtırak*, *sarımtırak*, *kırmızımtırak* şeklinde kullanımı vardır. *+(I)mtıl* ekinin *karamıl* *karamsı* şeklinde kullanımını görmekteyiz. *+(I)msıl/ +(U)msıl* eki, bu ek *Sarımsı* şeklinde karşımıza çıkmakta. *+mık/ +muk* eki bu ek Türk Lehçelerinde hastalık adı olan *kızlamuk*, mısır çeşidi olan *karamuk* şeklinde, *salamuk* ve *onamuk*

renkleri ile de karşılaşılmaktadır. +(U)ş eki *göküş göyüş* şeklinde kullanılmaktadır (Çürük, 2017:206-220).

İsimden fiil yapan ekler ise: +Ar eki *alarmak* kızarmak, *kögermek* gök rengini almak, *tünermek* gece olmak, *kararmak* anlamlarında kullanılmakta (Çürük, 2017:221).

Tüm bu eklerin renklere gelmesi ile yeni bir anlam kazanarak farklı şeyleri ifade eder. Bu da Türkçe'nin renkler konusundaki zenginliğini göstermektedir.

0.8.3. Birleşik Kelimeler

Türkçede kök anlamında kullanılan, türeyerek ve bunun yanında diğer kelimeler ile birleşerek yeni anlamlar kazanmakta ve yeni renkler, renk tonları, aynı renkleri ifade eden farklı isimlendirmeler karşımıza çıkmaktadır.

Renklerin birleşik kelimelerle adlandırılması oldukça yaygındır. Genellikle renklerin isimleri ve bu renklerin sahip olduğu nesnelerin de isimleri bir araya gelerek yeni bir kelime oluşturulur. Örneğin, Kazak Türkçesindeki “*kök şal*” ifadesinde “*kök*” mavi rengi “*şal*” ise çiçeği ifade etmektedir. Birleşik olarak kullanılan bu kelime, *şal çiçeği* mavisi anlamına gelir (Özge, 1978:121). Türkiye Türkçesi'nde de benzer bir yapıya sahiptir. Örneğin, “*gül kırmızısı*” ifadesinde, genel algıdaki gül rengine olan kırmızı anlamına gelir (Yerubay, 2013:54).

Diğer dillerde renklerin adlandırılması tek bir kavram üzerinden açıklık koyuluk gibi nitelemeler ile adlandırılırken Türkçede benzetme yolu ile de adlandırılır. Buna örnek olarak mavi rengi ele alacak olursak: *Acı mavi, boncuk mavi, buz mavisi, cam mavisi, camgöbeği, çivit mavisi, deniz mavisi, gece mavisi, gök mavisi, havacı mavisi, kirli mavi, pastel mavi, uçuk mavi...* gibi örnekler verebiliriz. Bunun dışında pek çok zamanda tasarım temelli benzetmelerle adlandırmalar yapılmıştır. *Devetüyyü, fildişi gülkurusu, kavuniçi, kekikyağı, narçiçeği, soğankabuğu, tavşankamı, vişneçürüğü, yavruağzı* gibi. Bazı durumlarda da doğrudan doğadaki nesneleri anlatan ögeler karşımıza çıkabilir. *Çingene pembesi, civciv sarısı, çivitrenge, kömür karası, fesrenge, kanarya sarısı, leylakrenge, kültrenge, toprakrenge, şampanyarengi, ayva pişiği, irinrenge, kestanerengi* örneklerinde olduğu gibi (Akdoğan, 1995:50).

Diğer Türk Lehçelerinde de birleşik yapı ile oluşturulan renkler karşımıza çıkmaktadır. Türkmence' de “*ay topragy*” kelimesi, “*ay*” kelimesi ayı ifade ederken,

“*toprak*” kelimesi toprağı ifade eder. Bu birleşik kelime aya benzer bir toprak rengi anlamına gelir (Reşat, 2006:71-72).

Böylelikle, renklerin ve nesnelerin birleşik kelimelerle ifade edilmesi, Türk dillerinde genellikle kullanılan bir yapıdır ve iletişim sırasında daha özel ve detaylı ifadelerin oluşturulmasına yardımcı olur.

0.8.4. Alıntılar

Bütün dillerde olduğu gibi Türk dili de yeni nesne veya kavramlarla karşılaştığında yeni tanıdığı bilgiyi karşılamak üzere dilin kendi kelime yapma yollarını kullanarak kelime oluşturur. Burada yeni edinilen bilgi ile dilin kök veya gövde halinde bulunan mevcut söz varlığındaki kelimeler arasında çeşitli anlam, benzerlik, işlev ilişkileri kurularak ya yapım eklerini kullanma yada kelimeleri birleştirme yoluyla söz varlığına yeni bilgiyi ifade eden kelimeler eklenir.

Bazı durumlarda ise komşu halklar, kültürler ve inanç sistemleri ile kurulan ilişkiler neticesinde öğrenilen yeni bilgiye ait kelimeler dinî, sanatsal, edebî, ticarî, hukukî, askerî vb. alanlarla bağlantılı olarak kullanılması yani dilde var olması gereken bilgilere dönüşür. Dil kendi imkanları ile bu bilgiyi karşılayacak kelimeyi ortaya çıkaramadığında bilgiye kaynak olan toplumun dilinden bu kelime bazen olduğu gibi bazende fonetik yapısı değiştiriler alınır ve söz varlığının üyesi haline gelir.

Renkler bağlamındaki alıntı kelimeler edebiyat, din, ticaret, değerli taşlar vb. bağlamlarda o dillerde kullanılan renk adlarını; renkle ilgili benzetme ve tanımlamaların, renklerle ilgili mecaz ve sembolik anlamları da Türkçeye taşımıştır. Yani alıntı renk adları sadece temel anlamlarını değil bazen mecaz anlamları ile bazen sembol değerleri ile dile yerleşmiştir.

Renkleler ilgili söz varlığındaki alıntı kelimeler de bu durumun bir neticesidir. Özellikle net olarak takip edebildiğimiz İslâmî dönem metnlerinin oluşmaya başladığı dönemden bu yana Türkçe özellikle Arapça, Farsça ve son dönemlerde de batı dillerinden pek çok renk adı içeren kelimeyi söz varlığı içine almıştır. Türkiye Türkçesi için 13. yüzyılda başlayan yazılı geleneğin güçlü olması; Fars ve Arap dilleri ile devlet yönetimi, eğitim, din, kültür ve edebiyat alanlarındaki sıkı etkileşim; Osmanlının fetihlerinin batıda yoğunlaşması ve özellikle 19 yüzyıl sonrası kurulan siyasi, kültürel, edebî etkileşim bu dillerden pekçok kelimenin Türkçeye girmesine

zemin hazırlamıştır. Kazak toplumu yaşam tarzı itibariyle yüzyıllar boyu sözlü geleneğe bağlı olarak yaşamış, yazı dilini 19.-20. yüzyıllar oluşturmuş olduğundan bu lehçede alıntı esaslı renk adları Türkiye Türkçesine göre çok azdır.

Bu kelimelerin bir kısmı Türkçede mevcut eşanlamlılarının yerini alırken, bir kısmı eşanlamlı olarak yanyana kullanılmaya devam etmiştir. Alıntı renk adlarının büyük bir kısmı yazılı metinlerde kullanılırken belirli bir kısmı genel konuşma diline yerleşebilmiştir. Bir kısım renk adları ise genellikle moda, iç tasarım, sanat ve tasarım, boya endüstrisi gibi alanlarda kullanılır ve belirli tonları veya tonların özelliklerini daha spesifik bir şekilde tanımlamak amacıyla tercih edilir. Uluslararası standartlara uygun bir iletişim ortamı yaratmak için de kullanışlı olan bu alıntı renk adları günlük dil kullanımının genel renk adlandırmalarında değil daha çok özel alanlarda kullanılan ve genel konuşurun pek de haberdar olmadığı renk adlarıdır.

0.9. Renklere Yüklenen Sembolik Anlamlar

Renkler zaman içerisinde sembolik anlamlar kazanmış kavramlardır. Bu sembolik anlamların oluşmasının temelinde farklı sebepler yatmaktadır. Din, inanç, kültür, coğrafya bunlardan en önemlileridir. Savaşçı bir millet için kırmızı kanı anımsatması sebebi ile savaş, zafer gibi kavramlarla ilişkilendirilirken, romantik savaştan uzak bir toplum için şarap, gül, çiçek gibi öğeleri hatırlatabilmektedir. Bu sebeple sembolik anlamlar evrensel nitelikte olabileceği gibi olmayabilir de. Sembolik renk kavramlarının çoğu zaman evrensel olması beklenmemelidir.

Tarihte renkler coğrafi konum, yer adları gibi durumlarda kullanılmıştır. Çinliler dünyayı dört bölüme ayırarak her yön için farklı bir renk kullanmışlardır. Yalnızca Çin kültürüne ait olmayan bu adlandırılma Maya, Mısır, Hint Yunan, Türk, Moğol kültürlerinde de yer alır. Türklerde de dört ana yön için kullanılan renkler ve karşıladıkları yönler “doğu – *kök/yaşıl*, batı - *ak*, güney: *kızıl*, kuzey – *kara* ve merkez/orta- *sarı*” şeklinde eşleşir (Gabain, 1968:107).

Türk kültüründe de renklere yüklenen sembolik anlamların birçoğu dünya genelinde kabul gören anlamlarla hayli benzerlik göstermektedir. Fakat bazı renklerin Türk kültürüne has anlamları olduğu görülmektedir.

Türk kültüründe kırmızının aşk, tutku ve şehvetin yanı sıra ihtişam, zafer ve cesareti; mavinin, suyun ve gökyüzünün rengi olarak canlılık, huzur, dinginlik ve ferahlığı; yeşilin ise bereket, doğa, sağlık ve tazeliikle özdeşleşirken bu renk İslam

kültüründe kutsal bir renk olarak cenneti temsil ettiği değerlendirilir. Sarının, Türk kültüründe motifler ve sanat eserlerinde sıkça kullanılmış olup zenginlik, bereket ve bollukla ilişkilendirildiği; saflığı, temizliği ve masumiyeti temsil eden (ak) beyaz rengin Türk kültüründe ölüm ve yas dönemlerinde de kullanılmak yanında aydınlık ve dinginlik anlamlarını da taşıdığı; mor rengin asalet, özgünlük ve ruhani gücü simgeselliği ile Osmanlı döneminde de saray ve soylular arasında sık kullanılan bir renk olduğu dile getirilir (Yıldırım, 2022:37).

Beyaz ve siyah renklerin yanı sıra mavi rengin de evrensellik özelliği taşımadığı ileri sürülmektedir. Mavi rengin hem tarihsel dönemler hem de aynı toplumun farklı kesimleri arasında çeşitlilik gösteren anlamlar barındırdığından genel geçer bir evrensel algıyı temsil etme kapasitesinden yoksun görülmektedir (Pastoureaux, 2005:27).

Eski Türkler mavi rengi sadakat ve koruyuculuğun ifadesi olarak kullanmışlardır. Bu renk, boyanmış elbiselerde çok sevilen bir seçenek olmuş ve “dar meken” adıyla anılmıştır; bu terim zarardan koruyucu anlamını taşımaktadır. Mavi, gökyüzünün rengidir. Tanrının gökte bulunduğu inanan Türkler, gökyüzünü kutsal saymışlardır. Türkler için gökyüzü, yaratıcının yaşadığı bir mekân olarak düşünülmüş ve bu alan Tanrının sembolü haline gelmiştir. Aynı zamanda gökyüzü yükseklik ve ulaşılması güç bir yer olarak görülmüş, saygı duyulan bir mekân olmuştur. Bu nedenle Tanrı’yı ifade etmek amacıyla “Gök Tanrı” ifadesi kullanılmıştır (Koca, 2012: 208).

Bayrak, bir milletin varlığını ve bir devletin egemenliğini simgeleyen, askeri ya da benzeri bir kuruluşun renklerini ve sembollerini taşıyan, direk veya mızrak ucuna asılan bir sembol, işaret, râyet, sancak ya da alem olarak tanımlanmaktadır (Soysal, 2010:211).

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğünde, “Bir milletin, belirli bir topluluğun veya bir kuruluşun sembolü olarak kullanılan, renk ve biçimle özelleştirilmiş, genellikle dikdörtgen biçiminde bir kumaş, sancak” şeklinde tanımlanmaktadır. Bayrak kelimesinin genel ve Türkçe karşılığı yaygın olarak sancaktır. Sancak, orduların temsil ettikleri devletin simgesi olarak kullandıkları bayrağın adıdır. Bayrak ya da sancak, egemenliğin sembolüdür. Kutsal kabul edilen bayrak, aynı zamanda bağımsızlığın da bir göstergesidir (Taneri, 1981: 118-119).

Eski Türkler, farklı renk ve şekillerde bayraklar kullanmışlardır. Bayraklarda millî sembol olarak yer alan renkler, bu renklerin önemini de ortaya koymaktadır. Genellikle tercih edilen renkler arasında beyaz, sarı, gök (mavi), yeşil, siyah ve

kırmızı bulunmaktadır. Bu renkler ya birlikte ya da ayrı ayrı kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut, bu bayraklar arasında en çok kırmızı renkli olanların kullanıldığını belirtmektedir. Kırmızı rengin sıkça tercih edilmesi, bu rengin Türklerde “ergenliğin, mutluluğun ve arzunun” sembolü olmasından kaynaklanmaktadır (Kaşgarlı Mahmut, 1992: 183, 198).

Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kuruluşu esnasında Türk Bayrağı olarak Göktürklerle ait kurt başlı bayrağı getirmek istediği ancak daha sonra bu fikrinden vazgeçtiği ifade ediliyor. Enver Behnan Şapolyo, bu konuda şunları söylüyor;

“Atatürk mavi rengi, yani turkuazı severdi. Çünkü bu renk eski Türk bayrağının rengi idi. Gök bayrak, Orta Asya’da altıncı yüzyılda devlet kurmuş olan “Göktürk” Devleti’nin bayrağıydı. Bugünkü kırmızı içinde ay ve yıldızı olan Türk Bayrağı’nı önce III. Selim, daha sonra da II. Mahmut kabul etmişti. Atatürk esasında yeni kuracağa devlete yeni bir bayrak düşünüyordu. Bu bayrağın da Göktürkler’in “Gökbayrak”ı olsun istiyordu. Ancak daha sonra bu konuda o dönemde hiçbir yayım olmadığından vazgeçti.” (Şapolyo, 1970: 30-31).

Tabii ki, bu sembolik anlamlar kişisel deneyimlere, bölgesel farklılıklara ve zamanın ruhuna göre değişiklik gösterebilir. Ancak renklerin sembolik anlamları, kültürler arası etkileşimin ve ortak insan deneyiminin bir yansıması olarak genellikle benzer kavramları ifade eder. Kazak Türkçesindeki ve Türkçedeki renklerin sembolik anlamlarıyla ilgili olarak, literatürde çeşitli akademik makaleler ve araştırmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar genellikle dilbilim, sembolizm ve kültürel antropoloji alanlarında yapılmıştır. Örneğin, ünlü dilbilimci N. R. Khanikoff’un “Türk Dillerinde Renklerin Semantik Yapısı” adlı çalışması, Türk dillerinde renklerin sembolik anlamlarını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu çalışma, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçe gibi Türk dillerinde kullanılan renklerin sembolik anlamlarını inceleyerek dil ve kültür arasındaki ilişkiyi ortaya koyar (Karakulak, 2015:140)

Renklerin sosyolojik önemi ele alındığında, öncelikle onların yarattığı sembolik anlamlara odaklanmak gerekmektedir. Çünkü sosyal teoride semboller, etkileşim ve anlamı şekillendiren unsurlar olarak oldukça yüksek bir değere sahiptir (Ritzer, 2013: 230).

Mavi renk, yalnızca ona atfedilen özel hikâyeye bağlı olarak olumlu ya da olumsuz bir sembolik anlam geliştirebilir. Sonuç olarak, birçok renk, eğer sembolik

bir temsiliyet taşıyorsa, bu sembolik değerini bir hikâyeye borçludur. Özellikle bazı psikologların sıkça düştüğü determinist yaklaşım, yukarıda felsefeciler ve diğer sosyal bilimcilerle yapılan atıflarda da görüldüğü gibi, birçok renk için geçerli olmayan bir bakış açısını temsil etmektedir. Bununla birlikte, sınırlı ölçekte ve örneklem üzerinde gerçekleştirilen çalışmaların kendi içinde kabul edilebilir bir doğruluk payı bulunduğu görülmektedir (Akçakaya, 2017: 27).

Renklerin sembolik anlamını Margulan, “*Mavi renk gökyüzüne tapınmanın, kırmızı, ateşe, güneşe, beyaz, gerçeğin, neşenin, mutluluğun, sarı, aklın, kara, toprağın, yeşil, baharın, gençliğin sembolüdür*” diye açıklamıştır (Xasenov, 2012:57). Her milletin kendi dünya görüşünde renkle ilgili sembolik bir anlamı vardır. Örneğin, Kazak halkında beyaz kutsal bir renk olarak kabul edilir, iyiliği, neşeyi, saflığı, masumiyeti ve adaleti temsil ederken siyah ise tam tersine kötülüğü, üzüntüyü, kötü niyeti temsil eden bir renktir. Güzel bir kızı, yüzü parlak, açık, yüzü beyaz şeklinde tanımlar ve en güzel gözleri de şeffaf siyah ve kahverengi ile tanımlar. Bununla beraber güzel kızı “*alası az qara közi*”, “*nurlı ülken közi*”, “*qoy köz*”, “*qaraqat köz*” veya “*közi kömirdey*”, “*jibektey qara şaş*”, “*aqquba jüz*”, “*ajarı aqşıl qızıl*”, “*aq qubaşa bet*”, “*aqşıl sarı nurlı ön*”, “*qızılı qızıl*”, “*ağı aq jüz*”, “*aq tamaq*” gibi tamlamalarla ifade edilmiştir (Laulanbekova, 2010:46).

Ancak bu renklerin bazen farklı anlamlarda kullanıldığı da görülmüştür. Şair ve yazarların eserlerinde renk adlarının çok ustaca, yerinde ve özel üslupla kullanımına ilişkin pek çok örnekler tespit edilmiştir. Örneğin, Abay’nin eserlerinde *aq* rengi zekayı, *sarı* zenginliği, *al* “kırmızı” ise şıllıklığı ifade etmiştir. Ayrıca günlük konuşmalarda sıklıkla kullanılan *qara köz* güzel bir kadını ifade ederken, yazarlar karakterin çirkinliğini tanımlamak için beyazın zıttı olan siyahı da kullanmışlardır. Örneğin, “*Babamın bana söylediği Jamanbala’nın kısa saçlı kara kızını küçümseyerek Mamurbay’ın Akbilek’ini istemiştin*”. Ama *qara bet* “kara yüz” ifadesi de genellikle mecazi anlamda “utanmaz” anlamında kullanılmaktadır (Aymautov, 2014:150).

Türk dillerinde renk adlarının anlamlarını özel olarak inceleyen bilim adamı Kononov “*qara*” sıfatının yaklaşık 20 ek, mecazi anlam; Kaydarov, Akhtamberdieva, Omirbekov ise 23 farklı anlam kazandığını söylemişlerdir. Türk halkları için “*kök*” kelimesi kutsal bir anlam taşımaktadır. Örneğin, “*jasıl (yeşil)- kök şöp*”, “*awqattı, bay (hali vakti yerinde/zengin)- kök yetikti*”, “*arıq (zayıf/güçsüz) - kök yet*”, “*aqılsız, topas (cahil, bilgisiz, anlayışı kıt/ dar görüşlü) - kök my*”, “*urısqaq, aşuwşañ (kavgacı, çabuk kızan) - kök doli*”, “*mıljıñ (boşboğaz/ geveze/ boş konuşan)- kök yezuw*”,

“qaysar, öjet (gözüpek, cesur, kararlı, inatçı) -*kök böri*”, “kezdeysoq - köldeneñ (tesadüfen, anızısın/ beklenmedik, yabancı) *kök attı*”, “yerinşek (tembel, üşengeç) - *kök jalqaw*”, “pispegen (ham, olmamış)- *kök alma*” (Yerubay, 2013:45).

Verilen örneklerde ve çalışmalarda görüldüğü üzere renklerin pek çok sembolik anlamları vardır. Bu anlamlar zaman içerisinde farklı süzgeçlerden geçerek oluşmuş anlamlardır. Böyle derinlemesine anlamların oluşması Türk toplumunun ve kültürünün kadimliğini göstermektedir. Zira bu anlamlar kısa sürede oluşacak ve birdenbire kazanılacak anlamlar değildir.

0.10. Türk Dilinde Renklerle İlgili Çalışmalar

Tarihi süreç içerisinde Türk Dilinde renklerle ilgili pek fazla kaynağa rastlanmamaktadır. Fakat yakın tarihi süreç içerisinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Renk konusu psikolojik, sosyolojik, etimolojik alanlarda incelenmiştir.

Renklerin kavramı, anlamı ve sembolik anlamaları bağlamında incelenmesi konusunda Nesrin Bayraktarın 2004-2006 yılları arasında yaptığı “*Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine*”, “*Kavram ve Anlam Boyutunda Al, Kırmızı ve Kızıl*”, “*Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları*”, “*Kavram ve Anlam Boyutunda Türkçede Ak ve Beyaz*”, “*Boz ve Kır Renk Adlarının Kavramı Anlam ve Biçim Boyutu*” Salim Küçük 2010 yılında yaptığı “*Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı*”, Gabain Annemarie Van’ın 1968 yılında yaptığı “*Renklerin Sembolik Anlamları*” adlı çalışma, Osman Mert ve Bahattin Şimşek’in 2021 tarihli “*Türkiye Türkçesinde Renklerle İlgili Kavram İşaretlerinin Kavram İşaretleme Yöntemlerine Göre İnceleme*” başlıklı çalışma, Şükrü Öztürk’ün 2015 tarihli “*Türk Kültüründe Renk Kavramı ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansıması*” başlıklı çalışması, Reşat Genç’in 2009 tarihli “*Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil*” başlıklı çalışması vardır.

Doğrudan bir renk üzerine yapılan çalışmalarda Abdullah Eren 2008 yılında yaptığı “*Baki Divanı’nda Kırmızı renk*”, Abdulkadir İnan 1998 yılında yaptığı “*Al Ruhu Hakkında Makaleler ve İncelemeler*”, İhsan Toker’in 2009 yılında yaptığı “*Renk Simgeciliği ve Din: Türk Kültür Yapısı içinde Ak-Kara Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine*” adlı çalışması bulunur.

Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde yapılan çalışmalar; Salim Küçük’ün 2010 yılında yaptığı “*Türk Lehçeleri Sözlüklerinde Somutlaştırma Yoluyla Yapılmış Renk*

Adları”, “*Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri*”, “*Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları*” başlıklı çalışmaları, Zeki Kaymaz’ın 1997 tarihli “*Türkiye Türkçesi ve Ağzlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanışı ve Sistematiği*” adlı çalışma, Pınar Gümüşkaya’nın 2015 tarihli “*Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adları*” başlıklı çalışması, Sema Aksoy’un 2022 tarihli “*Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesinde Renk Adlarıyla Kurulan Deyimler*” başlıklı çalışması, Tuğçe Tanırkut’un 2014 tarihli “*Türkiye Türkçesinde Renk Adları (Yapı-Köken)*” başlıklı çalışması, Nesrin Bayraktar’ın 2014 tarihli “*Türkçede Kişi Adlarında Renk Adları*” başlıklı çalışması, Andery Nikolayeviç Kononov’un 2015 tarihli “*Türk Lehçelerinde Renk Adları Semantiği*” adlı çalışması vardır.

Genel inceleme noktasında Nesrin Bayraktar’ın 2003 yılında yaptığı “*Renk Adlarının Türkçenin Söz Varlığına Katkıları*” adlı çalışması, Derya Adalar Subaşı’nın 2012 yılında yaptığı “*Renkler Ulamı Üzerine Türkçe ve Arapça Sözlük Tabanına Yönelik Gözlemler*” başlıklı çalışma, Nazmiye Topçu’nun 2001 tarihli “*Fransızca ve Türkçe Renk İsimleri İçeren Deyimlerin Karşılaştırılması*” başlıklı çalışması, Süleyman Yıldız’ın 1980 tarihli “*Almanca ve Türkçede Bazı Renk Sıfatlarının Karşılaştırılması*” başlıklı çalışması, Hatice Emineoğlu’nun 2014 tarihli “*Türkçede Renkler Sözlüğü*” adlı çalışması, Elvin Yıldırım’ın 2012 tarihli “*Türk Kültüründe Renkler ve İfade Ettikleri Anlamlar*” adlı çalışması, Turgay Akduruş’un 2022 tarihli, “*Kazak Türkçesinde Renk Adlarının Zaman ve Hava Durumu Bildiren Kavramalar Olarak Kullanılması*” başlıklı çalışması, Nigar Karakulak’ın 2015 Tarihli “*Renklerin Adlandırılması*” başlıklı çalışması, Arzu Şeyda Güven’in 2020 tarihli “*Türkçenin Renk Dünyası*” adlı çalışması, Yasemin Çürük’ün 2017 tarihli “*Renk Kitabı, Türkçede Renk Adları ve Renk Adlarına Gelen Ekler*” başlıklı çalışması Mehmet Özmen’in 2016 tarihli “*Türkçede Renklerin Adlandırılma Sorunu*” başlıklı çalışması Salim Küçük’ün 2023 tarihli “*Türkçede Birleşik Fiilli Renk Adları*” başlıklı çalışması vardır.

Sanatsal açıdan incelenmesi Necla Çoşkun tarafından 2006 yılında “*Resim Sanatında Renk-Öz Bağlantıları, Sanatta Yeterlilik*” başlıklı çalışma ile yapılmıştır.

Türkçede renklerle alakalı pek çok çalışma yapılmıştır. Çalışmamızda da kullanılan bu kaynaklar renk konusunda daha detaylı bilgi sahibi olunması ve ışık tutması açısından önem arz etmektedir.

Genel olarak renk biliminin ortaya çıkışı ve kapsamlı bir şekilde araştırılmaya başlanmasının üzerinden neredeyse iki yüzyıl geçmiştir. İlk başta, renk doğasının

pratik gereksinimlere bağlı olarak daha fazla incelendiği görülmektedir. Bu bağlamda tanınmış isimler arasında Newton, Lomonosov, Werner, Sakkarade, Runge, Oswald, Goethe, Merz, Polya, Rehder, Ratkin, M. Lüscher gibi bilim insanları bulunmaktadır. Renklerin dilbilimsel açıdan incelenmesi genel dilbilim alanında L. Whorf, A. Matthews, R. Frumkina gibi isimlerle, Türk dilleri alanında ise A. N. Kononov, E. V. Sevortyan, A. M. Shcherbak gibi bilim insanlarıyla ilişkilendirilmektedir.

G. Smagulova, A. Mankeeva, *“Tür-tüs atauları men renkleri”* (2016) sözlük

Kazak Türkçesinde doğrudan bir renk üzerine yapılan çalışmalarda N. Aitova *“Aq söziniñ semantikalıq örisi”* (2010), A. K. Gusmanova *“Jasıl/Zeleniy/Green Tür-Tüs Ataularının kognitivti semantikasi”*, G.A. Tlegenova vd. *“Qazaq-türk tilderindegi «kök» tüsinin tanımdıq sipaty”* (2023), *Kazak ve Türk Dillerinde “Ak” ve “Kara” Renklerinin Anlamlarının Karşılaştırmalı Analizi* (2024).

Kazak dilinde renk adlarının doğası A. Kairdakov, Z. Akhtamberdieva, B. Ömirbekov'un ortak çalışmaları olan *“Sırğa tolı tür men tüs”* (1986) ve *“Tür-tüsterdin tildegi körinisi”* (1992) adlı çalışmaları bulunmaktadır. İlk eserde renk, fiziksel doğası açısından ele alınırken, ikincisi ise renklere sistematik yapısal bir dilsel çözümleme yapmayı amaçlamaktadır. A. N. Kononov *“Sposobi i termini opredeleniya stran sveta u tyurkskih narodov”*, *“Semantika nazvani svetov v turkskih polskih yazıkah* (1978)”, E. V. Sevortyan, Ş. Jarkınbekova *“Yazıkovaia konseptualizasia sveta v Kazahskom i Russkom yazıkah”* (2004), N. Aitova *“Qazaq tilindegi tür-tüs ataularının kognitivti semantikasi”* (2005), U. B. Serikbaeva *“Aq jäne qara tür-tüs ataularının etnolingvistikalıq sipaty”*, R. T. Laulanbekova *“Tür-tüs komponentti kürdeli atalımdardıñ tanımdıq sipaty (sın esim+zat esim ülgisi boınşa)”* (2010), E.S. Kasenov *“I.Jansügirov poeziasynyñ qatısındıq jäne tanımdıq tabıǵatı”* (2010), Kalıмова J.U. *“Frazelogizmi s komponentami svetooboznaçeniya v Kazahskom yazıke”* (1992), J.M. Jampeisova *“Aq-Qara konseptisi: oppozitsiyası men qızmeti”*, F.Ahmetjanova., R. Kayırbayeva *“Tür-tüske bılanıstı turaqtı söz tirkesteri”* (2001), K.Jusip *“Jümeken jırındaǵı jeti boıau”* gibi araştırmacıların çalışmalarında incelenmektedir. Bu çalışmalarda halkın yaşam tarzı, inançları, ulusal dünya görüşü ve çevresel doğal ortamla olan bağıntılarının belirgin bir şekilde renkle yansıdığı, renklerin kültürel çağrışımlarının ortaya konduğu ifade edilmiştir.

Renk kavramı, anlamı ve sembolik açısından U. G. Anesova *“Älemniñ tildik beinesindegi simvoldar jüiesi: simvol jäne tüs”* (2014) U. B. Serikbaeva *“Tür-tüs ataularının maǵınalıq jäne tulǵalıq damıu”*, U. Sarmanbetova, R. Mandal

“Symbolism and Semantics Colors in Kazakh Culture” (2019), M.M. Bijanova *“Maqal-mätelder men turaqtı tirkesterde qoldanılğan tür-tüs ataularınıñ semantikasi”* (2010), T.Konırov *“Teñeu jäne tüs atauları”*, J. Otyzbay’ın *“Türk Kavram Sisteminde Renkler”* (2019), A. Abdullaev, *“The Cultural-Historical Background of Color Terms in Kazakh Language”* (2015), R. Atabekov, *“Mythological and Folkloric Background of the Perception of Color in Turkish Culture”* (2018), B. R Hasenov *“Tür-tüs atawlarınıñ şıǵuı tuwralı”* (2012), T.Yerubay, *“Kazak Türkçesi'nde Birleşik Kelimelerin Oluşturulmasında Renk Adları”* (2013), A. Tazhibayeva *“Kazak Türkçesi'nde renk adlarının kullanımı”* (2015), G.Tlegenova *“Kazak Türkçesinde Rengin Sembolik Doğası”* (2021) gibi çalışmalar bulunmaktadır.

Yukarıda yapılan çalışmalarda Kazak Türkçesi, zengin bir renk adlandırma sistemine sahip olan bir dil olduğuna ve tam eski dönemden beri renk adlarının dilde kullanıldığı söylenmektedir. Renklerin hem basit ifadeleri hem de derin anlamları Kazak kültüründe önemli bir yere sahiptir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TARİHİ TÜRK YAZI DİLLERİNDE RENKLER

Renkler, görsel algımızın temel yapı taşlarından biridir ve kültürlere, toplumlara, sanata ve psikolojiye dair kapsamlı bir anlayış sunar. Renklerin anlamları ve kullanımları, farklı kültürlerde ve dönemlerde önemli değişiklikler göstermektedir. Renkler, birçok durumda duygu durumunu, sembollerini ve toplumsal yapıları temsil eder.

Renk adlarının ve anlamlarının incelenmesi, dilbilimciler ve kültürel araştırmacılar tarafından büyük ölçüde ele alınmıştır. Farklı dillerde renk adlandırmaları ve bu adlandırmaların kültürel, tarihsel ve sosyal bağlamları oldukça ilgi çekicidir. Dilbilimci Anna Wierzbicka, kültürel yapıların renk isimlendirmeleri üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemiştir. Wierzbicka'ya göre, renk adları, dilin yapısal öğeleriyle birlikte, kültürel ve psikolojik faktörlerin bir sonucudur. Bu nedenle, bir dildeki renk adlandırmaları, o toplumun dünya algısını, kültürel deneyimlerini ve tarihini yansıtmaktadır.

Dilbilimci Nurettin Demir, Türkçede renk adlandırmalarının semantik özelliklerini ve anlamlarını detaylı bir şekilde ele almıştır. Demir'e göre, Türkçe renk adları dilin tarihi, kültürel deneyimler ve toplumsal yapılarının bir yansımasıdır. Bu adlandırmaların, Türk toplumunun görsel algısını ve renklerle olan ilişkisini anlamak için önemli bir kaynak olduğunu belirtmiştir. Türk dilinde renk adları, dilin yapısal öğeleri ve kültürel bağlamıyla yakından ilişkilidir. Renk adlandırmaları, Türk toplumunun görsel algısını, kültürel deneyimlerini ve tarihini yansıtır. Türk dilinde genellikle kullanılan renk adları, kırmızı, sarı, mavi, yeşil, turuncu, mor, pembe, beyaz, siyah ve gridir. Renk adlandırmalarının, dilin evrimsel süreçleri, kültürel deneyimler ve toplumsal yapılarla ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Renk adlarının Türk dilindeki kullanımı, dilin tarihi ve kültürel bağlamını anlamak için önemli bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar, renklerin Türk toplumundaki rolünü ve renklerin sembolik anlamlarını anlama konusunda önemli bir rol oynamaktadır (Öztürk, 2015:84).

1.1. Eski Türkçe

Göktürk ve Uygur dönemlerinde kullanılan yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilere dayanarak, renklerin önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Bu dönemde, renkler genellikle sembolik anlamlar taşımış ve toplumun kültürel, dini ve sosyal yaşamında belirli bir rol oynamıştır. Örneğin, çoğu Türk toplumunda olduğu gibi, Uygurlar da kırmızı rengi önemsemiş ve ona büyük bir sembolik anlam yüklemiştir (Gümüşkaya, 2015:13).

Göktürk Yazıtlarından günümüze bazı renk adları zamanla yerlerini Türkçe veya yabancı dildeki bir sözcüğe bırakarak kaybolmuş, bazıları küçük ses değişikliklerine uğramış, bazılarının anlamı daralmış, bazıları da değişmeksizin varlıklarını korumuşlardır. Örneğin *ak* kelimesi yazı dilinde ve ağızlarda kullanılmakla beraber Arapçadan alınma *beyaz*, kelimesine göre kullanım sıklığı azalmıştır. Aynı manadaki örün/ürün/yörün sözcüğü ise günümüze ulaşamamıştır. *Yaşıl* kelimesi *yeşile* dönüşürken Türk lehçelerinde “yüce, mavi, boz, çal, ala, gri, yeşil vb.” kavramları karşılayan *kök* kelimesi zamanla hem anlam daralmasına uğramış hem de kullanım yeri ve sıklığı azalarak yerini Arapça maviye bırakmıştır. Buna karşılık *kara* ve *siyah* sözcükleri eş anlamlı olarak varlıklarını bugün de sürdürmektedir (Küçük, 2010:557).

Renk kavramının “*öñ*” kelimesiyle karşılandığı Göktürk Yazıtlarında karşımıza çıkan renk adları genellikle Türkçe olup sayıları oldukça sınırlıdır. *Ak* (ak, ‘beyaz’ = ak adgır, ak at, Ak Sub, Ak Termel), *boz* (boz at), *esri* (tekir renk, kaplan renkli, iki renkli; çaar), *kara* (kara, siyah = kara bodun, kara türgis, kara kişin, kara terim, kara sub, kara yotulkan, Kara Bulak, Kara Köl, Kara Kum, Kara Kamag Bodun), *kızıl* (kızıl, kırmızı = kızıl kan), *kök* (mavi, yeşil, boz, gri, gök rengi, lâcivert; kök tengri, kök öng, kök Türk, kök kögmen), *örün* (ak, beyaz = örün kümüş,), *sarığ* (sarı = sarıg altun), *torıg* (doru, torıg at), *yagız* (mavi ‘kök’ karşıtı yeryüzü, yağız, kızılımsı, kahverengi, kara, kızıl ile kara arası renk = yağız yer; yağız at), *yaşıl* (yeşil = Yaşıl Ögüz = Yeşil veya Sarı nehir), *yegren* (kestane rengi = yegren at) yazıtlarda geçen başlıca renklerdir (Orkun 1936, Clauson 1972, Ergin 2004, Ercilasun 2004:193, Gömeç 2007:1283-1296, User, 2010:185- 186).

Bu dönemde beyaz karşılığı “*ak*” ve “*örün*”; siyah karşılığı “*kara*”; kızılımsı, kahverengi, kara, kızıl ile kara arasındaki renk karşılığı “*yağız*”; Harezmi-Kıpçak

döneminde Arapçadan Türkçeye geçmiş kırmızının yerine Türkçe “kızıl” kelimesinin kullanıldığı görülür.

Yazıtlarda iki yerde geçen *kök tengri* (mavi gök), “yüce/yüksek gök” veya “gök sema” ifadesi zamanla değişime uğrayarak “Gök Tanrı” şeklinde kalıplaşmaya sebep olmuştur (Kayra, 1996:146-147; Doğan, 2001:25-26). Oğuz Kağan destanında da karşımıza çıkan kök kelimesi ise yüce, mavi, boz, gök (renk) ve sema gibi anlamlara gelmektedir. Burada en önemli husus yeşil karşılığı olarak “yaşıl” kelimesinin de bulunması ve “kök” kelimesinin mavi yanında yeşil vb. renkleri de içermesi ve onların yerine kullanılmasıdır. Bu dönemde karşımıza çıkan ve tekir renk, kaplan renkli, iki renkli manalarına gelen *esri* sözcüğünün ise Harezmi- Kıpçak dönemine kadar kullanıldığı görülmüştür (Küçük, 2010: 560).

Uygur dönemi eserlerinde *ak* (beyaz, kır at), *al* (kızıl), *ala* (rengarenk, benekli, alacalı, lekeli), *razvrt/rajıravart/rajıvart/arjawrt/aşırvat* (lacivert), *esriñü* (alaca), *esri* (lekeli, benekli, tekir renk, kaplan renkli, iki renkli), *boz (bod)/moz* (gri, boz, kır rengi), *kara*, *karağu/karaku* (kara, siyah), *kızıl*, *kızııl/kızııl* (kırmızı), *kök* (gök, mavi ya da yeşil, gök rengi, sema), *sarığ* (sarı), *şbara* (alaca renkli), *ürün/ürüg/yürün*, *örün*, *yörünğ* (açık renkli, ak, süt ya da gümüş rengi), *ürün esri* (benekli beyaz), *yağz* (yağız, esmer, koyu renkli, kara), *yaşıl*, (yeşil), *yipin/yipün/yipkün/yibün/yüpün* (menekşe rengi veya mor, kırmızı) karşımıza çıkan başlıca renk adlarıdır (Caferoğlu, 1993).

Renk kavramının “öñ” ve “boy” kelimeleriyle karşılandığı Uygur Türkçesinde kırmızıyı karşılayan kızıl’ın yanında *al*, *ala* ve *kızııl/kızııl* gibi yeni renk adları karşımıza çıkmaktadır. *Kızııl* Brahmedir (Gabain, 1988: 281). Kelime Eski Anadolu Türkçesinde *kızııl* şeklinde olup Tarama Sözlüğünde (1969: 2538) karşılığı “kırmızımtırak” şeklinde verilmiştir. Menekşe rengi, mor veya kırmızının karşılığı olarak bu dönemde *şipgin* gibi değişik yazımlarına rastladığımız yeni bir renk adı karşımıza çıkmaktadır. Kelimenin Harezmi-Kıpçak Türkçesindeki *ipkin* şekli günümüz Karayım Türkçesinde de kullanılmıştır (Küçük, 2010:562).

Alaca renkli manasına gelen *şbara* (şabara) ile lacivert manasına gelen *razvrt/rajıravart/rajıvart/arjawrt* (rajāvarta) *aşırvat* gibi kelimeler bu dönemde Uygurcaya sınırlı miktarda girmiş Sanskritçe kökenli kelimelerdir (Caferoğlu,1993:13, 126, 142).

Ak/beyaz karşılığı olarak Göktürkçede *örün*, Uygur Türkçesinde *ürün/ürüg/yürün* şekillerini görmekteyiz. (Gülsevin, 1987:176, 191). Eski Doğu Türkçesi ve devamı olan Türk lehçelerinde kelime *yürün* ve *ürün* şekilleri görülmekle

birlikte Arapça beyazın Türkçe karşılığı olarak, yaşayan hemen bütün lehçelerimizde *ak* kelimesi bulunmaktadır (Gülsevin 1987: 196). Bu dönemde aynı zamanda *esri* kelimesinin yanında *esriü* ve *karanın* yanında *karağu/karaku* gibi yeni yazım şekillerine de yer verildiğini görülmüştür.

Türkçe'nin en eski yadigârları olan Köktürk yazıtlarında renk bildiren kelimelerin çok fazla olmadığı görülmüştür. Bütün toplumlarda ihtiyaçlara bağlı olarak gelişen dile paralel olarak Türkçe'de renk adları sonraki dönemlerde çoğalmıştır. Hatta bu tür kelimelerin bir kısmı yabancı dillerden alınmıştır. Köktürk yazıtlarındaki renk adları “*ak, kara, boz, kök, sarıg, yaşıl, kızıl*” temel renkleri ifade eden eden kelimelerinden oluşmuştur (Karadoğan, 2004: 92). Oğuz Kağan destanında “*kök, kızıl, al, ak, kır, ala, kara*” gibi renkler ön plana çıkmıştır (Heyet, 1996:59). Temel renk adları yanında tek veya karışık ya da ton farklarına göre özellikle atlardaki renkler için “*torug, kır, boz vb.*” gibi ayrıntı renk adları Türklerin hayatında askerî ve iktisadî hayvanların çok önemli olmasından kaynaklanmıştır. Hayvanların bu öneminden dolayı, genel renklerde rastlanamayan ayrıntılı adlandırmalara, hayvan renklerinde sıkça rastlanmıştır (Küçük, 2010:562).

ak: ak, beyaz

“Kültigin: bayırkunı *ak adqırığ binip* oplayu tãgdi” (KT D 35-36).

“ol tãgdükdã bayırkunı *ak adqırığ* udlıkın sıyu urtı” (KT D 36).

“alp şalçı: *ak atın:* binip: tãgmiş” (KTD 40).

“sãkizinç ay: eki yañıka: çığıltır: költã: *ak sub* : kãzü: sũñüşdũm: (ŞU D 6)

“*ak tãrmãl* kãçã ugur kalıtdım” (T 25).

“tokuz bayırku: *ak baş* kay aba basmı: “ (Ta K 3-4).

“yınçũ ögüzũ:kãçã: tinsĩ oglı: aytıgma: bãñlig *ãk tagıg*: artũ tãmir kapıgka tãgi: irtimiz” (T 44-45).

opa tãg *ak öñlüg* bolzun (Ayazlı, 2016:427).

aklar bulıt örlãp kökirãp/alkuka mu kar yagurur / *ak bir saçlıg* karı anam/açıyu mu yaşların akıtur (Ayazlı, 2016:435).

boz: boz

ãñ ilki: tadıkıñ: çorıñ: *boz atıg binip* oplayu tãgdi (KTD.,32).

“ekinti: ışbara yamatar: *boz atıg: binip:* tãgdi” (KTD., 33).

“kültigin: başgıl *boz at:* binip tãgdi” (KTD., 37).

“başgıl *boz: k...* tutuztı” (KTD., 37-38).

“özlüki: *boz at*: ärti” (KTÇ 4).

“*boz ok* başın: akıza: uçuz kölkä: atlıgın: töka barmış” (Tes K3).

kara: kara, siyah

“sarıg altunın: ürünj: kümüşin: kıraglıg: kutayın: kinlig: aşgıtisin: özlük: atın: adırgın: *kara kişin* kök: täyänin: türkümä: bodunuma:kazganu:birtim:iti birtim” (BKK 11-12).

“ädgü: özlük atın: *kara: kişin*: kök: tayanın: sansız: kälürüp: kop: kottı” (BK G12).

“tün udımatı küntüz olurmatı: kızıl kanım: töküti: *kara tärim*: yügürti: işig küçüg: bertim ök” (T 51-52).

“*kara költä*: sünüşdümüz” (KT K2).

“anta kesrä küsgü yılka kata bodun *kara sub* ärmış” (Ta G5).

“*kara:yotulkan*:käçip: kälirti: (ŞU G3).

“çoğay kuzun: *kara kumug*: olurur: ärtimiz” (T7),

“*kara: kum*: aşmış: kögürde: kömür tagda: yar ögüzdä: üç tuglug: türk bodun” (ŞU K 8),

“*kara kum* aşmış kügürdä kömür tagda yar ögüzdä üç tuglug türk bodunka yetinç ay tört yegirmikä” (Tz D 7).

“sälänj bir yegirminç ay: yegirmika: *kara: buluk* öñdin: sukak yulı: anta: çigil tutuk” (ŞU G11).

“türk: *kara kamag*: bodun: ança timiş” (KT D 8-9; BK D8),

“*kara türgiş*: bodun: kop içikdi” (KT D 38),

“anta kisra: *kara türgiş*: bodun: yagı bolmış” (KT D 39),

“*kara türgiş*: bodunug: anta ölürmiş: almış” (KT D 40),

“basmıl: *kara karluk*: bodun: tirilip kälip kältim” (BK D 29),

“*kara bodun*: kaganım: kälti: tip:ögirip säbinti” (BK D 41),

“*karasın* yıgdım : bägi: kaçdı” (O9),

“*kara: bodun* kılınç” (ŞU K 12),

“*kara: igil*: bodunug: yok kılmadım” (ŞU D 2),

“tay bilgä:tutuk:yablakın:üçün:bir eki atlıg: yablakın:üçün: *kara: bodunım*:öltünj:yetdin” (ŞU D5),

“üç karluk: lagzın yılka: tokuz tatar tokuz buyruk biş sänüt: *kara bodun*:turuyın: kañım kanka:ötünti” (Ta G4),

“*kara bodun*: turyın: kagan: atadı” (Ta G4)

“*karalar bulut* örläp köküräp/kar mu yagurur” (Ayazlı, 2016:435).

“bo borluniñ sıçısı öñdüni *kara tämirniñ* borluk adırar kü<n>düni yınak sıçısı...”
(Ayazlı, 2016:447).

“*kara bahşı* tanuk tämür bo nişan” (Ayazlı, 2016:479).

“*kara kuş* ävtäkilär birlä” (Ayazlı, 2016:484).

Kara renk adı ırmak, göl, çöl adları yanında doğuştan veya hükümdar buyruğıyla bazı ayrıcalıklara sahip olan ve özel unvanlar taşıyanların dışındaki kişileri, avam halkı ifade etmekte kullanıldığı görülür (User, 2010:84).

kızıl: kızıl, kırmızı

“tün udımatı küntüz olurmatı: *kızıl kanım*: töküti: kara tärim: yügürti: işig küçüg: bertim ök” (T 51-52).

“*targıl kızıl* öküzläriğ” (Ayazlı, 2016:428)

“on kişilik *kızıl çöki* bir bädizlig sutku üç uçär kaplık...” (Ayazlı, 2016:495)

kök: mavi; yeşil; boz, gri, lacivert (gökyüzünün her türlü rengi)

“üzä *kök: täñri*: asra: yagız: yer: kılıntuka: ekin ara: kişi oğlu: kılınmış” (KT D1; BK D2).

“sarıg altunın: ürün: kümüşin: kırıgaglıg: kutayın: kinlig: aşğitisin: özlük: atın: adırgın: kara kişin *kök: täyänin*: türkümä: bodunuma: kazganu: birtim: iti birtim” (BK K 11-12)

“ädgü: özlük atın: kara: kişin: *kök: täyänin*: sansız: kalürüp: kop:kottı” (BK G12)

“atımın üzä *kök täñri* yarlıkaduk üçün asra yagız yer: igittük üçün: älimin törümim: etintim” (Ta B3).

sarıg: sarı

“*sarıg altunın* ürün kümüşin kırıgaglıg kutayın kinlig aşğitsisin özlük atın adırgın kara kişin kök täyänin türkümä bodunuma kazganu birtim iti birtim” (BK K 11-12).

“ol yerkä bän bilgä tonukuk täğürtük üçün *sarıg altun* ürün kümüş kız koduz äğritäbi agı buñsuz kälürti” (T 47-48).

“*sarıg lamanıñ* kändü buka borluk iş ka ra bag adırar” (Ayazlı, 2016:453)

“tanuk *sarıg toyın* tanuk öküz...” (Ayazlı, 2016:477)

torug: doru

“üçünç yegän silig bağıñ kädimlig *torug at* binip täğdi” (KT D33). “*doru renkli at*”

ürüñ: ak, beyaz

“Sarıg altunun *ürüñ kümüñin* kırgaglıg kutayın kinlig aşgtisin özlük atın adrgın kara kişin kök täyänin türküma bodunuma kazganu birtim iti birtim” (BK K 11-12).

“Ol yerkä bän bilgä tonukuk tägürtük üçün sarıg altun *ürüñ kümüñ* kız koduz ägri täbi agı buñsuz kälürti” (T 47-48).

yagız: yağız, kızılması kahverengi

“üzä kök täñri asra *yagız yer kılıntukda* ekin ara kişi oğlu kılınmış” (KT D1; BK D2)

“atımın üzä kök täñri asra *yagız yer yana*” (Ta D4).

“üzä kök täñri yarıkaduk üçün *asra yagız yer* igittük üçün älimin törümin etintim” (Ta B3). “yağız at”.

yaşıl: yeşil

“açım kagan: birlä: ilgärü: *yaşıl ögüz*: şantuñ: yazıka tägi: sülädimiz” (KT D 17; BK D 15).

yaşıl ögüz “ırmak adı”

yägrän: kestane rengi

“türgiş bodun etdükdä kül iç çor özlüki *yägrän at* binip” (KC 15).

“karluk *yägrän arkasın* sıyu urtı” (KÇ 21).

1.2. Orta Türkçe

Aynı dönem içerisinde yakın coğrafyalarda gelişimin sürdüren Türkçenin iki farklı kolu olan Karahanlı ve Harezmi Türkçesinin değerlendirildiği döneme verilen ad Orta Türkçe dönemidir. Bu dönemde farklı gelişim gösteren Türkçe eserler verilmiştir.

Orta Türkçe döneminde, yani Karahanlılar ve Harzemşahlar döneminde, renklerin kullanımı çeşitli belgeler ve eserler aracılığıyla anlaşılabilir. Bu dönemdeki yazılı eserler, renklerin sembolik ve dini anlamlarının yanı sıra ticari ve sanatsal alanlarda da önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Orta Türkçe döneminde renklerin sembolik ve estetik anlamlarının yanı sıra günlük yaşam, giyim-kuşam, süs eşyaları ve ev dekorasyonunda da yaygın olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Ancak bu döneme ait yazılı belgeler ve eserler, renklerin tam kullanım alanları hakkında daha fazla bilgi sağlamaktadır (Gümüşkaya, 2015:26).

Orta Türkçe dönemindeki renk adları ve kullanımlarına yönelik belirli örnekler vermek gerekirse:

- Kırmızı: Cesaret, güç ve zaferle ilişkilendirilirdi. Özellikle savaşçı ruhu ve zaferin sembolü olarak kabul edilirdi.
- Yeşil: Bereket, yaşam ve doğa ile ilişkilendirilirdi. Doğanın verimliliği ve yaşamın sembolü olarak kullanılırdı.
- Siyah: Keder, yas ve ölümle bağlantılıydı. Bu renk, manevi anlamda bir dönemi veya olayı simgelemek için kullanılırdı.
- Sarı: Zenginlik, güneş ve ısınma gibi olumlu anlamlara sahipti. Güneşin ve ışığın sembolü olarak kabul edilirdi (Küçük, 2010:186).

Bu renklerin sembolik anlamları, döneme ait belgelerde ve eserlerde sıklıkla görülebilir. Özellikle el yazmaları, minyatürler, süslemeler ve diğer sanat eserlerinde renklerin sembolik kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Bu renklerin sembolizmi, dini inançlar, mitolojik öğeler, geleneksel değerler ve dönemin sosyal yapısıyla da ilişkilidir.

1.2.1. Karahanlı Türkçesi

11-13. yüzyıllar arasında devlet olarak var olan ve Türkçenin önemli eserlerinin verildiği bu dönemden günümüze ulaşan Türkçe metinler şunlardır; Kutadgu Bilig (1069-1070), Divanü Lügati't-Türk (1074), İlk Kur'an Tercümelere, Atabetü'l Hakayık, Hukuk Belgeleri, Ahmet Yesevi ile izleyicilerinin şiirleri (Ercilasun, 2014: 293).

Karahanlılar dönemi el yazmaları, renklerin belirli sembolik anlamlar taşıdığına dair ipuçları vermektedir. Örneğin, kırmızı rengin cesaret, güç ve zaferle bağlantılı olduğu gibi sembolik anlamlar taşıdığı görülmektedir. Yeşilin bereket ve yaşamla, siyahın keder ve yasla ilişkilendirildiği de belgelere yansımıştır (Gümüşkaya, 2015:26).

Kutadgu Bilig, Dîvânü Lûgati't-Türk, Atabetü'l-Hakayık, Divan-ı Hikmet gibi önemli yazılı eserleri kapsayan Karahanlılar dönemindeki başlıca renk adları şunlardır: *Ak*, *al*, *ala*, *ar/or* (kestane rengi, kumral, konural), *arsal* (kumral, konur al), *arsik/arsıl* (kestane rengi, kumral, konur al), *bayın* (koyu kırmızı gelincik çiçeği rengi, koyu kırmızı, kızıl, erguvan rengine olan, menekşe rengi, konur, koyu kırmızı), *boz*, *çakır* (mavi, mavi-gri, gök gözlü, çakır gözlü, çakır), *çal* (alaca, kır, siyah ve beyaz

karışımı renk), *çımak* (pek ak, beyaz), *çibek* (pas rengi, kına rengi), *çubar* (ala, alaca), *esri* (tekir renk, kaplan rengi), *esri yışığ* (alaca), *habeş* (siyah ile beyaz arası, koyu esmer renk), *kara* (kara, karanlık), *kızıl* (kızıl, kızıl renk, kırmızı), *kızılgül*, *kır* (kır rengi), *kırgıl* (gri saçlı, orta yaşta olan kimse, kırçıl), *kırtış* (yüz rengi, yüz), *koñur* (kestane rengi), *kök* (gök rengi, mavi, gri mavi, yeşil, lacivert), *kuba/kupa* (sarıнын hafif koyusu, kumral), *kula* (kula renk), *örüng/ürün* (ak, beyaz), *sarıg/sarığ* (sarı, sarı renk), *sapsurığ/sapsarığ* (herhangi bir sarı renk, sapsarı), *siyah* (kara), *surh* (kızıl, kırmızı), *şaşut* (kır, alaca), *tığ* (Kırmızı ile doru arasında bir renktir, genellikle hayvan isimlendirmelerinde kullanılır. Örneğin; Tığ at, tığ koyun gibi.), *tüm kara* (düz kara renk), *yagız/yağız* (yağız, kızıl ile kara arası renk, menekşe renkli), *yaşıl/yeşil*, *yipgin/yipkin/yipkil/yipin/yipün/yepün/yepin/yepkil/yepkin* (lotus çiçeği rengi, parlak kızıl, koyu kırmızı, kızıl, mor, menekşe rengi, firfiri; erguvan renginde olan, konur, koyu kırmızı; kögüş kızıl, kızgilt kögüş), *zerd* (sarı) (Küçük, 2010:208).

Renk kavramının *bodug*, *boy*, *öñ*, *kırtış*, *tür*, *tüs* gibi kelimelerle karşılandığı ve İslamiyet'in kabul edildiği bu dönemde Arapça renk adları yerine *siyah*, *surh* ve *zerd* gibi Farsça renk adlarının edebiyat yoluyla Türkçeye girdiği görülmektedir. Derisinin rengi çok koyu esmer olan kimse manasındaki *habeş* ise Arapçadır. (Arat, 1979:251, 362, 476, 481).

Tüyü kırmızı ile sarı arasında at manasına gelen ve “kumral, koñur, kestane” renklerini karşılayan *ar* ve *or* kelimeleri ile ilgili olarak Divanü Lügâti't Türk'de *arsal* ve *arsıl* sözcükleri yer almaktadır (Çağatay, 1961:45).

aķ: “*ak*, her şeyin beyazı, Oğuzcada beyaz **āk at:** “Türklerde (ölçünlü Türkçede) *kır at*”; **āk bulut:** “yağmur bulutu”; **aķ sakal er:** “saçı sakalı ağarmış olan adam”; **Aķ Say:** Bir yerin adı; **Aķ Terek:** Yağma ülkesinde bir geçit, bir köprü (Atalay, 1998-I: 81; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018:546).

al: “*alaca*, *al*” (Atalay, 1999-IV:18), “*turunç rengi*, *turuncu*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018:547)

ala: “*ala*, *alaca*; *ala tenli*, *alaca tenli kişi*, *apraşlık*”, **ala at:** “*ala renkli at*, *kır at*”, *ala:* “*insanın içinde olan gizli şeyler*” (Atalay, 1999-IV:18).

bayın: “*koyu kırmızı*, *gelincik çiçeği rengi*” (Atalay, 1999-III: 20).

boz: “*boz renk*” (Atalay, 1999-III:122), “*beyaz ile kula arasındaki hayvan rengi*” **boz kuş:** “*bozkuş*, (*akdoğan*)” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018:597).

kara: “*siyah*, *kara*”, **kara baş:** “*gerdek gecesi gelinle gönderilen hizmetçi kadın*, *sağdıç kadın*; *köle* ve *cariyelere verilen isimlerdendir*, *erkek veya dişi köle*”, **Kara**

Bölük: Oğuz boylarının onikincisi, **karaçı:** “kapıları dolaşan dilenci”, **karaçuk:** Oğuz şehirlerinden biri (Fârab), **kara erük:** “siyah erik”, **karagu:** zaç, kara boya;kör”, **karaguni:** “akşamları çocukların oynadıkları oyun”, **karaetmek:** “una et, yağ, şeker karıştırılarak yapılan bir çeşit ekmek”, **karak:** “göz, göz bebeği;, göziün renkli yeri;”, **Karakan:** “dağ ağaçlarından bir çeşit ağaç”, **Kara Kaş Ögüz:** Htan şehrinin iki yanından akan iki nehrin ikincisi”, **karakuş:** “müşteri (Jüpiter) yıldızı; Mizan Yıldızı (Terazi burcu; kara kuş, tavşancıl; Oğuzcada deve tabanının uçları”, **karamuk:** “karamuk”, **kara muş:** “kara kün, kara bela”, **kara kura:** “yan yana söylenen iki kelime”, **karanğgu/karanğku:** “karanlık, karani”, **kara orun:** “mezar, kabir, karanlık yer”, **kara ot:** “Hindistan’dan gelen ağılı bir bitki; baldıran otu”, **Kara Seğir:** “Barsgan yakınlarında bir yer adı”, **kara yağ:** “neft, petrol”, **Kara Yağma:** “bir Türk Boyu”, **Kara Yalga:** Fergana ile Türk diyarı arasında sarp bir dağ geçidi”, **Kara Yığaç:** Bir uç bölgesi, (Atalay, 1999-IV: 265-267; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018:684-686).

kızgul at: “boz ile kır arasında olan at” (Atalay, 1999-IV:326)

kızıl: “kırmızı, kızıl, her şeyin kırmızısı” **Kızıl:** “Kaşgarda bir nehir”, **kızıl çüvit:** “sülüğen, zincifre”, **kızıl meñizlig:** “kırmızı yanaklı”, **Kızıl Öz:** “Kâşgar dağlarında bir kışlak” **kızıl sūçig:** “İla vadisi halkı olan Yağma, Toxsı ve Çigillerce şarap” (Atalay, 1999-IV: 326; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018:718)

kız kuş: “alçaktan uçan ve tüylerinin rengi bukalemuna benzeyip açılınca renkten renge giren bir kuş”, **kızlamuk:** “kızamık” (Atalay, 1999-IV:327).

ķır: “ķır rengi” (Atalay, 1999-IV:317).

ķırķıl: “ķırķıl” (Atalay, 1999-IV:318)

kök: 1.”gök rengi, laviceri”, 2. “şehrin dört yanını saran yeşil bölge” **köm kök/köp kök:** “gömgök” (Atalay, 1999-IV:356)

kökegün: “gök sinek” (Atalay, 1999-IV:357)

kökşin: “göğümsü, gök renkte” (Atalay, 1999-IV:358)

kök tupulgan: “bir kuş adı” (Atalay, 1999-IV:358)

kökürķkün: “güvercin” (Atalay, 1999-IV:358)

kula: “kula renk” (Atalay, 1999-IV:375)

ürüng: “ak olan nesne; ak, beyaz” (Atalay, 1999-IV:716)

sargar-: “sararmak”, **sarığla-:** “sarılamak, sarı yapmak” (Atalay, 1999-IV:491)

sarığ: “*sarı*”, **sap sarığ:** “*sapsarı*, **sarığlığ/sarığlık/sarığkezik:** “*sarılık hastalığı olan*”, **sarığ suw:** “*karında toplanan sarı su*”, **sarığsuriğ:** “*herhangi bir sarı renk*”, **sarığturma:** “*havuç*” (Atalay, 1999-IV:491)

1.2.2. Harezmi Türkçesi

11-13. Yüzyıllar arasında gelişimini gösteren Türkçenin bu kolu da Türkçe için önemli eserler verilmiştir. Bu eserler: Mukaddimet’ül Edeb, Kısasu’l Enbiya, Muinü’l-Mürid, Hüsrev ü Şirin, Muhabbetname, Nehcü’l-Feradis, Cevahirü’l-Esdaf, Cümcümename, Miracname, Satır-Altı Kur’an Tercümesi, Altın Ordu Yarlık ve Bitikleri, Hilyetü’l Lisan ve Hulbetü’l Beyan şeklindedir (Ercilasun, 2014: 370-380).

Bu eserlerde şu renklere yer verildiği görülmekte: *ag/ağ/ah/ak* (beyaz), *ak boz* (donu tamamıyla beyaz at), *al, ala, alabula* (alaca bulaca), *alaca* (ala), *alçal* (ala renkli, çil), *atlug* (pembe), *boz* (göy rengi, kır), *boz-ah* (gri), *boğday/boday emlü/buğday emlü* (buğday renkli, esmer), *bulaca* (alaca, bulaca, karışık renkli), *çakır* (mavi), *çal* (ala renkli, çil), *çeber/çeper* (beyaz benekli), *çımak* (bembeyaz), *çıpar* (kula renkli hayvan), *dargıl* (koyu krem rengi), *dor/doru/dorluk/togru/torı/toru* (koyu kahverengi, hurma rengi), *duval* (ala-bula), *egir/eygir* (siyah renkli at), *enlik/enilik* (kırmızı, kızılılık), *esmer* (buğday renkli), *evrek* (yeşil), *gök* (mavi), *hızır* (yeşil), *ipkin* (menekşe rengi), *kök*, *kara*, *kara yağız/kara yağuz/kara yavuz* (esmer, kara yağız), *kırgıl* (kırçıl), *kırmızı*, *kızıl*, *kızılça* (kırmızıca), *kola/kula* (açık kahve rengi, atlarda genellikle siyah yele ve kuyruk manasına gelir), *kongur/koğor//konur* (koyu kestane veya kestane rengi, kumral, krem rengi), *kök* (açık mavi, mavi, göy), *kovu* (toprak, toz rengi), *kuba* (sarı, soluk sarı, soluk gri, at veya sığır için boz renk, bozkır veya toprak rengi), *kumral* (kumral, konur), *mey-gûn* (Çarap renginde kırmızıya çalan renk), *mor*, *nil* (mavi, lacivert), *oy/uy* (yağız don), *öbtek* (alaca), *kehrüba* (açık sarı, kızıl arası, amber rengi), *sarığ/sarı/saru* (sarı), *saruca*, (sarışın), *timür boz* (demür boz: demir kır), *ürün* (beyaz), *yağız/yağız/yavuz* (kahverengi, esmer), *yaşıl* (yeşil), *yey* (kırmızılık, kırmızı) (Gümüşkaya, 2015:31).

Bu dönemde menekşe rengi yerine kullanılan *ipkinin* yanında pembe karşılığı *atlug* gibi yeni bir renge ve *al*, *ala*, kızıldan sonra Türkiye Türkçesi ağızlarında “yüze sürülen kırmızı boya” ve allık manasına gelen *enlik* ile ilk defa Arapça kırmızı ve mor renklerine yer verildiğini görüyoruz. Farsça *nil*, ve *kehrüba* da bu dönemde dilimize giren yeni renklerdir. Karahanlı döneminde olduğu gibi bu dönemde de at donu olarak

kullanılan *ak boz, doru, eygir, kuba, kara yağız, kula, koşur, demür boz, yağız* gibi renk adlarına yer verilmiştir. Türkçe buğday *emlû* ve Farsça *mey-gûn* ise bu dönemde tabiattan somutlaştırma yoluyla yapılmış renklerdir (Küçük, 2010:565).

Harzemşahlar dönemi sanat eserleri, özellikle minyatürler, renklerin kullanımı hakkında da detaylı bilgilere ulaşılabilir. Ressamların renklerin sembolik anlamlarını dikkate aldığı ve eserlerinde buna göre renklendirmeler yaptığı bilinmektedir (Küçük, 2010:565).

1.3. Eski Anadolu Türkçesi

Batı Türkçesinin ilk dönem adlandırılmasıdır ve Eski Oğuz Türkçesi adı ile de adlandırılmaktadır. 13. yüzyıl başlarından 16. yüzyıl başlarına dek süren bir dönemdir. Eski Anadolu Türkçesinin kullanıldığı coğrafi alan Anadolu'nun dışında Kuzey ve Güne Azerbaycan ile Irak Suriye topraklarıdır Kadı Burhanettin, Ahmedî, Hoca Dehhani, Aşık Paşa, Yunus Emre, Süleyman Çelebi gibi isimler bu dönemin en önemli isimleridir (Ercilasun, 2014: 438).

Pek çok eser verilen Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki eserlerde de renk adları kullanılmıştır. Bu renkler kullanıldıkları anlamların dışında da yeni anlamlar kazanmıştır, bunlara örnek:

- Al, (Kırmızı): Cesaret, aşk ve savaşla ilişkilendirilirdi. Özellikle savaşçı ruhu ve tutkuyu ifade etmek için kullanılırdı.
- Yeşil, Doğa, bereket ve yaşamla özdeşleştirilirdi. Tarımın verimliliği ve doğanın canlılığı ile bağdaştırılırdı.
- Siyah: Ölüm, yas ve manevi kederle bağlantılıydı. Genellikle yas dönemlerinde veya manevi anlamdaki kederi simgelemek için kullanılırdı.
- Sarı: Işık, güneş ve zenginlikle ilişkilendirilirdi. Aydınlık, ısınma ve bolluk anlamlarını taşırdı (Ercilasun, 2014: 445).

Bu renklerin sembolik anlamları, döneme ait yazılı eserlerde ve belgelerde sıklıkla karşımıza çıkar. Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait manzumeler, destanlar, halk hikayeleri ve diğer edebi eserlerde renklerin sembolik kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Ayrıca, bu döneme ait el yazmaları ve süslemelerde de renklerin sembolik anlamlarını görmek mümkündür. Renklerin sadece görsel bir öge olmanın ötesinde, dini, kültürel ve sosyal anlamlar yüklediği görülmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki renk adları ve kullanımlarını anlamak için şu örnekleri gösterebiliriz:

Sâherî (Sarı): *Sâherî* sarı ve altın rengi anlamına gelir ve genellikle zenginlik, güneşin ışığı, aydınlık ve bolluğu sembolize eder. *Bağh* (Yeşil): *Bağh* kelimesi yeşil anlamına gelir ve doğa, bereket ve yaşamla özdeşleştirilirdi. Tarımın verimliliği, yaşamın devamlılığı ve doğanın canlılığı ile bağdaştırılırdı. *Kâkî* (Siyah): *Kâkî* kelimesi siyah anlamına gelir ve genellikle yas, ölüm, keder ve manevi karanlığı sembolize eder (Küçük, 2010:178).

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi Renk kavramının *beniz, çöpür, alaca, don, en, renk, irenk, ton, yerlû renk* kelimeleriyle karşılandığı Tarama Sözlüğü (1963- 1996) ile Yeni Tarama Sözlüğünde (1983) geçen ve Kaymaz'ın (1996) bazı yazılı eserlerde tespit ettiği başlıca renk adları şunlardır: *Âc* (fildişi rengi), *ahmer* (kırmızı, kızıl), *ağ* (ak), *agca* (beyaz, beyazca, atın alnından burnuna doğru inen beyazlık, akıtma), *ağcam* (ağca, alna inen beyazlık), *ak, ak alaca* (beyazla karışık renkli), *al* (kırmızı renk, pembe renk), *ala* (alaca, karışık renkli, renk renk, benek benek), *ala* (ela), *alaz alaz* (alaca bulaca), *bakam* (kırmızı), *benefş* (mor renk, menekşe rengi), *beyaz* (ak), *bor* (boz, boz renk), *boz* (kurşunî renk, gri), *boz muhalif* (kirli boz), *buğday enlû* (buğday benizli), *çakır* (bir gözü mavi, bir gözü siyah olan mavi harelî elâ), *çal* (boz, kır, alaca, kül rengi), *çığıt* (bazı kimselerin yüzlerinde bulunan nokta nokta esmer lekeler, çil), *çapar* (karışık renkli, benekli), *çöpür alaca* (benek benek karışık renk), *ebnûs* (siyah), *göğez/gögezi* (lâciverde yakın mavi renk), *gök* (mavi, yeşil, gök rengi), *gökçe* (yeşil, mavi, gök rengi), *gök kır* (gök renge yakın kır renk), *gök muhalif* (göğümsü, boz renk), *gövel* (yeşil), *güvezi* (yeşilimsi, morumsu), *hindû* (kara, siyah, çok esmer insan), *kara* (siyah renk, ayıp, zenci), *kara kır* (siyaha yakın kır renk), *kara kıyma* (açık siyah, siyah tahrirli), *kara koñur* (siyah ile yanık al karışığı renk), *karañu* (karanlık, siyah), *kır* (aklık, beyazlık karışmış olan), *kırgıl/kırkıl* (kır saçlı insan ya dakır tüylü hayvan; kırçıl; saçına sakalına ak düşmüş, kıranta; yarısı ak, yarısı siyah olan saç, sakal; saç, sakala ak düşme), *kırkılarak* (akı çok olan kırçıl), *kırmızı* (renk ismi, al renk), *kızgıl* (kırmızımtırak), *kızgu/kuzgu* (pembe, kızıl), *kızıl* (kırmızıya yakın renk), *kızıl konur* (sığır donlarından kızılı andıran esmer renk), *kızkı* (çok kızıl), *koñur* (yanık al, yağızimsı al, kestane rengi, koyu kızıl, yağız al), *laciverd* (koyu mavi renk), *lâl* (kırmızı), *penbe* (pamuk, beyazla karışık kırmızı renk, açık kırmızı), *sarı/saru* (Güneş ışığının ayrışma tayfında yeşil ile portakal rengi arasında olan renk), *sarı muhalif* (açık kahverengi, kirli sarı), *saz* (sarı renk), *sis*

(atın tüylerindeki küçük alaca benekler; bazı kimselerin yüzlerinde bulunan nokta nokta esmer lekeler), *siyah* (kara renk), *surh* (kırmızı), *targıl* (yüzdeki lekeler, çıgıt, sis; kirli kül rengi), *targıl* (kül rengi), tarkıllık (kirli renklilik), *tok* (koyu renk), *tozlurak* (toz renginde, bozca), *yaşıl* (yeşil, taze bitki, yeşillik), *yeşil* (Sarı ile mavinin karışımından ortaya çıkan renk).

Âc, *ahmer*, *bakam*, *hindû*, *kırmızı*, *lacivert*, *la'l*, gibi Arapça kelimelerin yanında *pembe*, *siyah* ve *surh* gibi Farsça renk adlarının da yer aldığı bu dönemde Harezmi-Kıpçak Türkçesindeki *dargıl* kelimesi karşımıza *targıl* şeklinde çıkmaktadır. Gülensoy'da (2007:375, 389) karşılaştığımız *göğem* (yeşile çalar mor), *gövez* (koyu kırmızı vişne çürüğü renk, gök mavisi) gibi renk isimlerini de burada zikretmek faydalı olacaktır (Küçük, 2010:192).

1.4. Tarihi Kıpçak Türkçesi

Kıpçak Türklerinin konuşma dili Ermeni Kıpçakçasına ait metinler haricinde yazı dili olarak kullanılmamıştır. Kıpçak Türkçesine ait metinler yazı diline ait değil Kıpçak ağzından derlenmiş metinlerdir. Harezmi Türkçesi eserlerinden farklı bazı özelliklere sahip olması sebebi ile farklı bir isimlendirme yapılmıştır. Bu dönem için yapılan çalışmalar: Codex Cumanicus, Kitabü'l-İdrak li-Lisan'ı-Etrak, Kitab-ı Mecmu-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye Bülğatü'l-Müştak fi Lügati't-Türk ve-l-Kıfçak, El-Kavaninü'l-Külliyeye li-Zabt'l-Lügati't-Türkiyye, Ed-dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't Türkiye, İrşadü'l Müluk ve's-Selatin, Gülistan Tercümesi, Baytaratü'l-Vazih, Münyetü'l-Guzat, Kitabü'l Hayal, Kitab fi'l-fıkıh, Mukaddimetü'l-Gaznevi fi'l-ibadat eserleridir.

Kıpçak Türkçesi döneminde renk adları ve kullanımlarına örnek verecek olursak: *Soğun* (Kırmızı): Kırmızı rengi temsil eder. Savaşçılık, cesaret ve tutku gibi anlamlarla ilişkilendirilebilirdi. *Altın* (Sarı): Altın sarısı rengi anlamına gelir. Zenginlik, bereket, güneşin ışığı ve aydınlıkla ilişkilendirilirdi. *Yassı* (Yeşil): Yeşil rengi temsil eder. Doğa, verimlilik, yaşam, bereket ve canlılık gibi anlamlarla bağlantılıydı. *Kara* (Siyah): Siyah rengi sembolize eder. Ölüm, yas, keder ve manevi karanlıkla ilişkilendirilirdi. Bu döneme ait el yazmaları, halk hikayeleri, manzumeler ve diğer yazılı eserler, renklere yüklenen sembolik anlamları anlamak için değerli kaynaklardır. Tarihi Kıpçak Türkçesi dönemi edebi ve tarihi eserleri, renklerin sembolik, dini ve kültürel kullanımlarını açıklar. Renklerin sembolik anlamları, dini

inançlar, mitolojik öğeler, geleneksel değerler ve dönemin sosyal yapısıyla da ilişkilidir. Bu bağlamda, Tarihi Kıpçak Türkçesi dönemi renk adları ve kullanımları, dönemin düşünce yapısını ve kültürel zenginliğini anlamak için önemli bir kaynaktır. Bu dönemde şu renklere yer verildiğini görüyoruz: *ag/ağ/ah/ak* (beyaz), *ak boz* (donu tamamıyla beyaz at), *al, ala, alabula* (alaca bulaca), *alaca* (ala), *alçal* (ala renkli, çil), *atlug* (pembe), *boz* (göy rengi, kır), *boz-ah* (gri), *boğday/boday emlü/buğday emlü* (buğday renkli, esmer), *bulaca* (alaca, bulaca, karışık renkli), *çakır* (mavi), *çal* (ala renkli, çil), *çeber/çeper* (beyaz benekli), *çımak* (bembeyaz), *çıpar* (kula renkli hayvan), *dargıl* (koyu krem rengi), *dor/doru/dorluk/togru/torı/toru* (koyu kahverengi, hurma rengi), *duval* (ala-bula), *egir/eygir* (siyah renkli at), *enlik/enilik* (kırmızı, kızılık), *esmer* (buğday renkli), *evrek* (yeşil), *gök* (mavi), *hızr* (yeşil), *ipkin* (menekşe rengi), *kök, kara, kara yağız/kara yaguz/kara yavuz* (esmer, kara yağız), *kırgıl* (kırçıl), *kırmızı, kızıl, kızılça* (kırmızıca), *kola/kula* (açık kahve rengi, atlarda genellikle siyah yele ve kuyruk manasına gelir), *kongur/koñor//konur* (koyu kestane veya kestane rengi, kumral, krem rengi), *kök* (açık mavi, mavi, göy), *kovu* (toprak, toz rengi), *kuba* (sarı, soluk sarı, soluk gri, at veya sığır için boz renk, bozkır veya toprak rengi), *kumral* (kumral, konur), *mey-gûn* (Çarap rengine kırmızıya çalan renk), *mor, nil* (mavi, lacivert), *oy/uy* (yağız don), *öbtek* (alaca), *kehrüba* (açık sarı, kızıl arası, amber rengi), *sarıg/sarı/saru* (sarı), *saruca, sarışın, timür boz* (demür boz: demir kır), *ürünj* (beyaz), *yagız/yağız/yavuz* (kahverengi, esmer), *yaşıl/yeşil, yeñ* (kırmızılık, kırmızı) (Gümüşkaya, 2015:38).

1.5. Çağatay Türkçesi

Çağatay Türkçesi 15-20. yüzyıllar arasını kapsar. Bu dönemin başlıca isimleri şöyledir: Sekkaki, Haydar Harezmi, Lutfi, Yusuf Emiri, Seyyid Ahmed Mirza, Gedai, Atai, Ahmedi, Yakini, Ali Şir Nevai, Hüseyin Baykara, Hamidi, Şahi, Şiban Han, Muhammed Salihi, Babür Şah'dır (Ercilasun, 2014: 400).

Çağatay Türkçesi ile yazılmış eserlerde renklerin adları ve kullanımları hakkında temel bilgiler bulunabilir. Bu kitaplar, renklerin sıfat olarak nasıl kullanıldığını, çoğul ve azınlık hallerini, fiilimsilerle nasıl bir araya geldiğini vb. detayları içermektedir. Çağatay Türkçesi veya İlhanlı ve Timur İmparatorlukları döneminde kullanılan diğer Türk lehçelerinde renkler ve onların kullanımı hakkında bazı temel bilgiler bulunmaktadır. Bu dönemde renkler genellikle tabiat, duygusal

durumlar ve sembolizm ile ilişkilendirilmiştir. Çağatay Türkçesi'nde yaygın olarak kullanılan bazı renkler ve temel anlamları şunlardır: Sarı renk, genellikle altın, zenginlik, güneşin ışığı, parlaklık ve bereketle bağdaştırılmıştır. Kara renk, karanlık, yas, üzüntü, ciddiyet, gücü ve hatta asaleti sembolize etmektedir. Ak- Açık renk, temizlik, saflık, berraklık ve aydınlık anlamlarını içermekteydi. Al- Kırmızı renk, genellikle aşk, tutku, savaçılık ve hatta bazen öfke ile ilişkilendirilmiştir (Gümüşkaya, 2015:46).

Bu renklerin sembolik anlamları zamanla değişebilir veya belirli şiirsel/sanatsal bağlamlarda farklılık gösterebilir. Çağatay Türkçesi dönemine ait edebi eserler, manzumeler, minyatürler ve diğer yazılı belgeler, renklerin o dönemdeki sembolizmine ve kullanımlarına ışık tutabilir. Öte yandan, detaylı bir inceleme yapmak için Çağatay metinlerini incelemek ve dilbilgisi kaynaklarını kullanmak faydalı olacaktır. Ayrıca bu konuda uzmanlaşmış dilbilimcilerin, tarihçilerin ve sanat tarihçilerinin çalışmalarını incelemek daha derin bir bakış açısı sunabilir.

Muhakemetü'l-Lügatayn, Abuşka Lügātī, Senglāh, Lügāt-i Çağatay ve Türkî-i Osmānî gibi önemli eserleri barındıran Çağatay Türkçesinde karşımıza çıkan renkler şunlardır: *ag/ağ / ak, ahdar* (pek yeşil, yemyeşil), *ahmer* (kırmızı, kızıl), *al, ala, alabula, alaça/alca* (alacalı, alaca), *beyaz, beyza* (daha ak, çok beyaz), *boz, çakır, çal* (sakalın akli, karalı olması, kırmızı ve beyaz karışımı renkli at), *çubar* (demirî, gri at), *çıbar* (alaca, gri at), *dopku* (bir renk), *gülgün* (gül renkli, pembe), *kalagay* (bir tür al veya kızıl renk), *kara/karağ*, *karamtul* (esmer), *kaşka* (at ve benzeri hayvanların alındaki beyazlık), *kır* (gri), *kızıl, kongur/konkar* (koyu renk, koyu kahverengi), *kök, kök boz, la'l* (kırmızı, al), *lâceverd* (lacivert, koyu mavi), *mamug* (pembe), *mavi, mor, reng-i şarâb* (şarap rengi) *sarığ /sarık, sebî* (yeşil), *şeb-reng* (gece rengine olan, siyah), *siyah/siyeh* (kara), *siyâh- çerde* (esmer, karayagız olan), *yaşıl, za'feran* (safran, sarı renkli bir çiçekten elde edilen sarı madde, sarı renk) (Atalay, 1970:142).

Bu dönemde atlar için kullanılan Farsça *tupçak* hariç *çıbar, çubar, kaşka, kır* gibi atların renklerini ve nişanlarını belirtmek için kullanılan kelimeler Türkçedir.

Fars edebiyatı ve İslamiyetle etkileşimin bir gereği olarak bu dönemde Arapçadan daha fazla renk adının girdiği görülmektedir. *Ahdar, ahmer, beyaz, beyza, la'l, lâceverd, mavi (mâi)* gibi. “Kök”ün dışında mavi kelimesini karşılamak için *mâi* ve koyu mavi kelimesini karşılamak için *lâceverd* kavramları bu dönemde dilimize girmiştir. Bu dönemde Türkçe *ak* kavramı *beyaz* ve *beyza* ile çeşitlenmiştir. Aynı durum *al, ala, ahmer, kızıl, kalagay, la'l* için de söz konusudur. Farsçadan alınma *gül-gün* ve

şeb-reng gibi renk adları ise tabiattan somutlaştırma yoluyla yapılmıştır. Pembe manasına gelen *mamug* kelimesine Clauson (1972:766) pamuk karşılığını vermiştir. Çağatay edebiyatında özellikle Nevâyî'nin eserlerinde tabiattan somutlaştırma yoluyla yapılmış Farsça renk adlarının sayısı bir hayli fazla olup kullanım sıklıkları *gülreng* ve *gül-gûn* hariç yukarıda incelediğimiz renklere göre daha az olan renklerdir. Bitki adlarından oluşturulan renk adlar *ergavân gûn/erguvân reng* (erguvan çiçeği rengi, güzel ve parlak kırmızı renk), *benefşe reng* “menekşe rengi, menekşe renkli), *rengi ot* (od/ateş rengi), *reng-i reyâhin*, (fesleğen rengi), *Lâle-i asfer* (sarı veya kırmızı renkli lale), *lâle-gûn/lâle reng* (lale renkli, lale renginde olan), *rengi sebz/sebze gûn* “sebze rengi yani yeşil renkli). *çemen rengi* (çimen rengi) anlamına gelir (Küçük, 2010: 566).

Ağaç adlarından oluşturulan renkler *rengi nârî* (nar rengi), *gül-reng/gül-gûn* (gül renkli, pembe), *hına reng* “kına rengi), *rengi za'ferân* (safran rengi), *rengi kâfur* (kâfur rengi), *gül-nârî* (nar rengi) karşımıza çıkmaktadır. (Küçük, 2010: 566)..

Değerli taş adlarıyla oluşturulan renk adları ise *mermerî reng* (mermer rengi), *kehrübâ-gûn/kehrübâ reng/rengi kehrübâ* (kehribar rengi), *sürmeyi reng* (sürme rengi), *rengi yâkût- yâkût reng* (yakut rengi), *la'l-i Bedahşan* (Bedahşan lâli rengi) şeklindedir (Küçük, 2010:566).

Tabiatla ilgili oluşturulan renk adları *şafak- gûn/şafak reng* (şafak renkli/şafağın rengi, kırmızı), *şeb reng/şeb rengi/şeb-gûn* (gece renginde olan, siyah), *âteşîn la'l* (ateş ‘alev’ kırmızısı) ve *âb-ı âteş reng* (ateş renkli su) manalarını taşır (Küçük, 2010:566).

İçecek adlarıyla *mey-gûn* (şarap renginde olan, kırmızıya çalan), *la'l- i mey-gûn* (şarap rengi, kırmızı, al); insanla ilgili *sirişk rengi* (gözyaşı rengi), *hûn-âbı reng* (kanlı gözyaşı rengi); eşya adıyla *âyîne- gûn/âyîne-reng* (ayna rengi); maden adıyla *sîm- gûn* (gümüş rengi) ve organ adıyla oluşturulan *ciğer reng* (ciğer rengi) diğer somutlaştırma yoluyla yapılan renk adlarıdır manasına gelir (Küçük, 2010:556-567).

Farsçanın edebî dile hakim olmasının bir sonucu olarak Çağatay dönemi eserlerinde Arapça veya Farsça söz varlığından tek kelimedenden veya Farsça tamlamalar yapısında oluşmuş renk adları geniş bir söz varlığı oluşturmuştur.

1.6. Osmanlı Türkçesi

16. Yüzyıldan başlayıp 20. Yüzyılın başına kadar olan dönem Osmanlı Türkçesi olarak adlandırılır. Eski Anadolu Türkçesi hem Azerbaycan hem de Osmanlı Türkçesinin atasıdır (Ercilasun, 2014:457).

Bu dönemde aşağıdaki renklere yer verildiği görülmektedir.

Ak: Kar, süt vb.nin rengi, beyaz, kara ve siyah karşıtı, anlamı, “*Ablak yüzlü, kısa kesilmiş ak sakallı bir adamdı.*” Beyaz leke anlamı, “*Bir gözünde ak var*”. Bazı şeylerin beyaz bölümü anlamı, “*Yumurta akı*”, “*Gözün akı*”. Temiz, dürüst, sıkıntısız, rahat anlamı, “*Ak günler göresin*”. İnatçılık ederek karşısındaki ile anlaşmaya yanaşmamak anlamı, “*Birinin ak dediğine kara demek*”. “*Ak don kara don geçitte belli olur akı karası geçitte belli olur*”. Saça veya sakala ak düşmek saç ve sakal tek tük ağarmaya başlamak anlamı, “*Benim bütün saçlarıma, senin sadece şakaklarına ak düşmüş.*” Mutlu bir yaşayış anlamı, “*Ak gün ağartır, kara gün karartır,*” Kimin ne olduğu deney veya sınav sonunda anlaşılır anlamı, “*Ak köpek kara köpek geçit başında belli olur.*” İyi anlamı, “*Ak koyunun kara kuzusu da olur*” Gençlik yaşlılık anlamında, “*Ak sakaldan yok sakala gelmek*”. Ten rengi anlamında “*Akı ak karası kara.*” Kaba sözü yerince kullanma anlamında, “*Akım derken bokum demek*” Bir işi başarma sırasında zorluk kolaylık zıt anlamda kullanımı, “*Akla kararı seçmek.*” anlamlarında kullanımları görülmektedir (Akalin, 2005:46).

Bunun dışında ak renginin birleşik ve türetilmiş şu şekilde kullanımları vardır: *ak ağa, akağaç, akamber, akasma, akbaba, akbakla, akbalık, akbalıkçıl, akbasma, akbaş, ak benek, akbuğdai, akburçak, akciğer, akçöpleme, akdarı, ak demir, akdiken, akdoğan, akdüt, atgözlü, akgünlük, akhardal, ak kan, akkaraman, akkarınca, akkavak, akkefal, ak madde, akmantar, ak pak, akpas, akpelin, aksakal, aksedir, aksoğan, aksöğüt, aksu, aksungur, ak sülümen, aktavşan, aktöre, aktutuma, ak yazlı, ak yel, ak yem, Ak Yıldız, akyuvar, akzambak, yüzü ak, göz akı, yumurta akı, yüz akı* (Akalin, 2005:46).

Al: Kanın rengi, kızıl, kırmızı. “*Al bayrak, al çuha.*” At rengi olarak kullanımı. “*Dorunun açığı, kızıla çalan at donu*” Yüze sürülen pembe boya, allık. “*Al elmaya taş atan çok olur.*” Kendini gösteren işaret niteliğinde, “*Al giymedim ki alınayım.*” Beklenmedik şeylere işaret etmek, “*Al kraz üstüne kar yağmış.*” Dirilik canlılık, “*Şahsına bakarsan iri yarı, alı aına, moru moruna, dinç, ablak bir insan...*” Albasma, albastı, al bayrak, alkarısı, al sancak, alyuvar şeklinde ve anlamlarında kullanımları vardır (Akalin, 2005:62).

Ala: Karışık renkli, çok renkli, alaca, “*Ala kilim eskimiş*”. Bir tür balık için kullanımı, “*Gölde alabalık varmış.*” Açık kestane renginde olan, ela (göz), “*Ela gözlü nazlı dilber koyma beni el yerine.*” Kötü huy, “*Hayvanın alacası dışında, insanın alacsı içinde.*”

alabacak, alabalık, alabaş, alaçam, alagiün, alakarga, ala sulu, alatav, denizalası, gölalası

alaca aş, alabalıkçıl, alaca bulaca, alaca karanlık, alacakarga, alacamenekşe, alacasansar, deli alacası şeklinde ve anlamlarında kullanımları vardır (Akalın, 2005:65).

Altın Sarısı: Altınsı Altını andıran, altına benzeyen, altın gibi, altınımsı (Akalın, 2005:84).

Gri: Fransızca kökenli olan bu kelime lül rengi, boz renkleri ifade etmektedir. *Gri pasaport, açık gri, koyu gri, gümüş grisi, kum grisi, kurşun grisi* şeklinde kullanımı görülmektedir (Akalın, 2005:799).

Gök: Gökyüzünün, denizin rengi, mavi veya yeşile çalan maviyi ifade etmekte kullanılır. *gök ala, gök atlası, gök bilimi, gök cismi, gökdelen, gökdoğan, gök eksen, gök eşleği, gökevi, gök fiziği, gök gözlü, gök gürültüsü, gökgüvercin, gök kır, gökkuşağı.* Şeklinde kullanılmıştır (Akalın, 2005:772).

Kahverengi: Kavrulmuş kahve de esinlenerek adlandırılan renk. *acık kahverengi, koyu kahverengi, sütü kahverengi.* Şeklinde kullanılmaktadır. Kahverengimsi rengi ise kahverengiye andıran, kahverengiye benzeyen anlamında kullanılmaktadır (Akalın, 2005:1037).

Kara: En koyu renk, siyah, ak, beyaz karşıtı olarak kullanılan renk adıdır. Ten rengi olarak kullanımı esmer, “*O esmer bir kızdı.*” Kötü, uğursuz, sıkıntılı, “*Gazeteler kara haber verirler.*” Derin düşünceye dalmak, “*Uzun süredir kara kara düşünüyordu.*”. Çok üzüntülü olmak anlamında, yas tutmak, “*Kararlar bağlamak.*” *karaağaç, kara ağızlı, karaasma, karabacak, karabalık, karabaş, karabiber, kara boya, karabuğdai, karabulut, karaciğer, kara cümle, karadul, karagöz, kara gün, kara haber, kara koca, kara yazı, kara su, kara sevda, kara yas, kara yel, karayemiş, gözü kara.* Anlamlarında ve şeklinde kullanımı vardır (Akalın, 2005:1074).

Kızıl: Parlak kırmızı rengi ifade etmek için kullanılan kelimedir. *kızılağaç, Kızılbaş, kızılboya, kızılçam, Kızılderili, Kızılelma, kızıl ısı, kızıl iblis, kızılkanat, kızılkiyamat, kızılkök, kızılkurt, kızılkuyruk* şeklinde kullanılmaktadır (Ünlü, K.2012:1176).

Kızılca: Kızıla çalan, az kızıl ve aşırı derecede, kızıl anlamlarında kullanılan renk adıdır. *kızılcadisi, kızılca kıyamet* şeklinde kullanı görülmektedir (Ünlü, K.2012:1176).

Kızılımsı: Rengi kızılı andıran, kızıla benzeyen, kızılımtırak anlamlarında kullanılmaktadır. Kızılımtırak ile aynı anlamdadır (Ünlü, K.2012:1177).

Lacivert: Koyu mavi reng ifade etmek için kullınılan Farsça kökenli kelimedir. *lacivert pasaport, koyu lacivert laciverdi lacivert renkli*, laciverde çalan şeklinde kullanılmaktadır. Laciverdimsi ise laciverdi andıran, laciverde benzeyen anlamlarındaki renk adıdır (Ünlü, K.2012:1291).

Mavi: Arapça kökenli, yeşil ile menekşe rengi arasında bir rengi ifade eden, bulutsuz gökyüzünün rengidir. mavi boncuk, mavi hastalık, mavi yakalılar, havai mavi, koyu mavi, Akdeniz mavisı, gece mavisı, gökyüzü mavisı, lavanta mavisı, safir mavisı, petrol mavisı. *mavi bocuk*, “Nazar değmesin veya göze gelmesin inancıyla takılan boncuk.” *mavihastalık*, “Kalbi ikiye ayıran bölmenin kapanması sonucu temiz ve kirli kanın birbirine karışmasına yol açan hastalık”, *mavili* “Üzerinde mavi renk olan, mavi renkte giysi giymiş olan”

mavilik, “mavi renkte olma durumu”. *Mavimsi rengi maviyi andıran*, “maviye benzeyen, mavimtırak”. *Maviş*, “Ak tenli, mavi gözlü olan kimse.” (Ünlü, K.2012:1354-1355).

Pembe: Farsça kökenli, beyaza biraz kırmızı karıştırılmasıyla oluşan açık renktir. *pembe gemre, pembekurt, pembezar, açık pembe, koyu pembe, tozpembe* şeklinde kullanılmaktadır. Pembeleşmek ise pembe bir renk almaktır (Ünlü, K.2012:1593).

Sarı: Yeşil ile turuncu arasında bir renk, limon kabuğu rengidir. *sarıağı, sarıağız, sarıbalık, sarı bez, sarıçiçek, sarıgöz, sarısalkım, sarı yağ, açık sarı, kara sarı* şeklinde kullanımları vardır (Ünlü, K.2012:1703).

Turuncu: Farsça kökenli kızıl sarı rengi ifade eden adlandırmadır (Ünlü, K.2012:2010).

Yeşil: Sarı ile mavinin karışmasından ortaya çıkan, bitki yapraklarının çoğunda görülen renktir. Kurumamış, taze ve olmamış, ham meyve anlamlarında da kullanılmaktadır.

yeşilbağa, yeşilbiber, yeşil ışık, çam yeşili, tavus yeşili, zümrüt yeşili, açık yeşil şeklinde kullanılır (Ünlü, K.2012:2173).

Göktürklerden günümüze Türkçede renkler önemli ölçüde değişime uğramıştır. Örneğin; *Ak, ala, boz, kara, kızıl, gök, sarı, yağız, yeşil* gibi renk adları küçük ses değişiklikleriyle günümüze ulaşırken *esri*, *tig*, *ürüng arjawrt* (lacivert), *ar*, *or*, *arsal*, *arsik*, *arsıl*, *az*, *bayın* (koyu kırmızı gelincik çiçeği rengi), *çımak*, *çubar*,

kırgıl, kırtış, kızkıl/kizkil, razvrt, şbara, şaşut (kır, alaca), yibün/yipün vb. renk adları ise ulaşamamıştır. Türkiye Türkçesinde *kara* renk siyaha göre kavram ve anlam yönünden daha çok yaygınlaşmıştır (Bayraktar 2003). Tarihî Türk lehçelerinden örnek vermek gerekirse Çağatay dönemi şair ve yazarlarından Âlî Şîr Nevâyî'nin incelediğimiz 10 eserinde geçen renk adları arasında isim, sıfat ve mecazi kullanımlarıyla *kara* (397) kelimesi birinci sırada yer almaktadır. Bunu kızıl (97), sarı (86), *ak* (78), yeşil (48), gül-*reng* (47), *siyah* (siyeh, siyah, siyahî yazımlarıyla birlikte 37), gül-gûn (27), *mavi* (10) gibi renkler izlemektedir. Harezmi-Kıpçak döneminden itibaren hem Türkçe hem de Farsça isim tamlaması şeklinde oluşturulmuş tabiattan somutlaştırma yoluyla yapılmış renk adları türetilmeye başlamış ve Farsça olanların sayısı Çağatay Türkçesinde Farsçanın edebî dile etkisinden dolayı artmıştır. Arapça renk adları ise Karahanlılardan itibaren edebî dile yerleşmeye başlamış ve Çağatayca döneminde sayıları çoğalmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise Türkçe renk adlarının sayıca çokluğu ve Arapça ile Farsça renklerin çeşitliliği dikkati çekmektedir (Küçük, 2010:570).

agbes (a.s): kül rengi (Devellioğlu, 1970:15)

ahdar (a.s): pek yeşil, yemyeşil. (Devellioğlu, 1970:18)

ahzar (a.s): yeşil (Devellioğlu, 1970:25)

sebz (f.s): yeşil, yeşil renkli (Devellioğlu, 1970:1111)

ahmer (a.s): kırmızı, kızıl. **Mevt-i ahmer:** kanlı ölüm (Devellioğlu, 1970:22)

ahtem (a.s): siyah şey (Devellioğlu, 1970:23)

âlgûn (f.s): al renginde, koyu ve parlak pembe (Devellioğlu, 1970:36)

âsmân-gûn, âsmân-gûnî (f.b.s.): gök mavisi (Devellioğlu, 1970:56)

âsmânîn (f.b.s.): açık mavi (Devellioğlu, 1970:57)

âsümânî (f.b.s.): açık mavi (Devellioğlu, 1970:58)

aşkar (a.s.): koyu al (Devellioğlu, 1970:60)

athal (a.s.): kül rengi (Devellioğlu, 1970:63)

azhâ (a.s.): gümüşü, gri (Devellioğlu, 1970:73)

bâde-i gül-fam, -i gül, -i gülgûn, -gül-reng: gül renkli (kırmızı şarap) (Devellioğlu, 1970:77)

bâdincânî (f.s.): patlıcan renginde, morumsu (Devellioğlu, 1970:78)

bâ-reng (f.b.s.): renkli (Devellioğlu, 1970:87)

bârûdi (f. s.): koyu gri (Devellioğlu, 1970:88)

bed-reng: açıkla, koyu arasında kirli bir renk (Devellioğlu, 1970:97)

beyâz (a.i.): 1. ak. (Devellioğlu, 1970:119)

beyâzi (a.i.): 1. beyazlık, aklık (Devellioğlu, 1970:119)

eblak (a.s. balık'dan): 1. Alaca bulaca.2. rengârenk. 3. Alabacak (at) (Devellioğlu, 1970:235)

ebyaz (a.s. beyaz'dan): pek ak, pek beyaz. Mevt-i ebyaz:ânî ölüm (Devellioğlu, 1970:238)

elvân (a.i. levin'in c.): 1. renkler, çeşitler. 2. rengârenk, alacalı (Devellioğlu, 1970:258)

emhak (a.s.): donuk beyaz (Devellioğlu, 1970:259)

erenbâni (a.i) boz, koyu renk şal, sof (Devellioğlu, 1970:271)

ermed (a.s.): 1. Kül rengi, gri (Devellioğlu, 1970:273)

esved (a.s. seva'dan): siyah, kara (Devellioğlu, 1970:281)

eşheb (a.s.): 1. beyaz, kır at (Devellioğlu, 1970:282)

eşhel (a.s.): 1. koyun gözlü. elâ gözlü (adam), kırmızı ile karışık koyu mavi, elâ (Devellioğlu, 1970:282).

ezrak (a.s.): 1. mâvi, gök renkli. (Devellioğlu, 1970:295)

-fâm (f.i.): 1. renk. Gül-fâm: gül renkli. Sebz- fâm: yeşil renkli, Zer-fâm: altın rankli v.b. (Devellioğlu, 1970:299)

firûze-fâm (a.s.): 1. mâvi renkli, gök renkli (Devellioğlu, 1970:321)

fustukî (a.s.): fısıtıkî, sarımtırak, açık yeşil (renk), (Devellioğlu, 1970:323)

galiye- fâm (ga uzun okunur, açf.b.s.): galiye rengine, (güzel siyah) (Devellioğlu, 1970:329)

gül-reng (f.b.s): gül renkli, penbi (Devellioğlu, 1970:356)

güvâş (f.s.): renk, boya (Devellioğlu, 1970:359)

hudret (a.i.): 1. yeşillik, 2. Yeşil renklik (Devellioğlu, 1970:452)

humret (a.i.): 1. kırmızılık, kızılık (Devellioğlu, 1970:455)

humreti-şafak: 1. şafak kırmızılığı, kızılığı (Devellioğlu, 1970:455)

kırmız (a.i.): kırmız böceğinde çıkarılan parlak ve al boya (Devellioğlu, 1970:618)

lâcivert (a.s.): 1. lâcivert. 2.koyu mavi, değerli bir süs taşı (Farsçası: "laciverd" dir) (Devellioğlu, 1970:643)

nârenci (f.s.): turuncu, turunç rengine (Devellioğlu, 1970:965)

siyâh (f.b.s): 1. renk (Devellioğlu, 1970:1149)

siyâh-fâm (f.b.s): siyah renkli (Devellioğlu, 1970:1149)

sürhî (f.i.): kırmızılık, kızılık (Devellioğlu, 1970:1164).

aķ: “beyaz, ak” (Ünlü, 2012:)

aķrak: “daha beyaz bembeyaz” (Ünlü, 2012:)

ala: “karışık renkli, alaca” (Ünlü, 2012:)

kara: “siyah” (Ünlü, 2012:).

kök: “mavi,yeşil” (Ünlü, 2012:)

şarı: “sarı krş, sarıg, saru, şaru” (Ünlü, 2012:)

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE RENK ADLARI

2.1. Türkçede Kullanılan Türkçe Renk Adları

Türkçede basit yani kök halinde renk adları yanında birleşik ve türetme yolu ile oluşan pek çok renk adı vardır. Türkler diğer konularda olduğu gibi renk konusunda da hassas davranmıştır. Tarih boyunca renklerin asıl ifade ettikleri anlamların yanında yeni anlamlarda kazandırmışlardır. Türkçe renkleri şöyle sıralayabiliriz: “*Açık sarı, açık yeşil, ak, akça, akçıl, altın sarısı, bakır çalığı, balköpüğü, bal rengi, boz, böcekkabuğu, çağla yeşili, çam yeşili, devetüyü, göğem, gökçe, gökçül, gökşin, güvercinboynu, güvercingöğsü, güvez, kara, kara sarı, kavuniçi, kazayağı, kazboku, kır, kırmızı, kirli sarı, koyu kır, koyu koyu, koyu sarı, koyu yeşil, kumral, küf yeşili, mor, orman yeşili, ördekbaşı, ördek gagası, pekmezköpüğü, saman sarısı, sarı, tavşankanı, turna kır, vişneçürüğü, yaprak kurusu, yavruağzı, yeşil, yumurta sarısı*”. (Küçük, 2010:422).

2.2. Türkçede Kullanılan Yabancı Kökenli Renk Adları

Bütün dillerde olduğu gibi Türk Dili de tarihsel süreç içerisinde yeni dillerle tanışmıştır. Bu tanışma ve kaynaşma neticesinde yeni kelimeler dile dahil olmuştur. Renk kavramını ifade eden kelimelerde diğer kelimeler gibi Türkçede kullanılmıştır ve kullanılmaya devam etmektedir. Bu yabancı kelimelerin kullanımı öz Türkçe kelimelerin kullanımını azaltmış olsa da tamamen ortadan kaldırmış değildir. Büyük bir coğrafyanın dili olması hasebiyle farklı lehçelerde Türkçe kökenli renk adlarının kullanımı görülmektedir. Bu etkileşimin şüphesiz pek çok sebepleri vardır. Renk konusundaki etkileşim de kendi içerisinde daha özel sebeplere sahip olabilir. Bu sebeplerden en önemlisi coğrafyadır. Türklerin daha önce tanımadığı bir rengi adlandırmasının mümkün olmayacaktır. Farklı coğrafyalarda farklı renklerle tanışılmış adı da o kültürün verdiği şekilde kullanmak durumunda kalınmıştır. Bunun yanında sayılabilecek pek çok etken vardır farklı kültür hayranlığı, dini temelli etkenler, siyasi temelli etkenler gibi.

Türkçedeki renklerin adlandırılmasında alıntı kelimelerin kullanımı, dilbilimsel, kültürel ve tarihsel anlamda oldukça zengin ve önemli bir konudur. Bu alıntı kelimeler, Türkçenin yapısal özelliklerini, kültürel zenginliğini ve diğer dillerle olan ilişkilerini anlamamıza yardımcı olur. Renklerin alıntılar üzerinde adlandırılması konusunda, genellikle insanların duygusal ve anlamsal bağlamlarına dayalı olarak adlandırma yaptığı bilinmektedir.

Renklerin adlandırılmasını her millet temelde kendi benliği içerisinde belirlemiş olsada coğrafi, kültürel, siyasi ve dini etkileşimler zaman içerisinde bu adlandırmaları etkilemiştir. Bu sebeple günümüz Türkçesinde renk kavramlarının ifade edilmesinde Türkçe kelimelerin yanında yabancı sözcüklerle de karşılaşmaktayız.

10. Asırdan itibaren İran ve Anadolu sahasına yerleşen Oğuzların Fars ve Arap dilleri ve kültürleriyle güçlü ilişkisi devlet yönetimi, dil, edebiyat ve bilim (eğitim) alanlarına hızla etki etmiştir. 13. Yüz yıldan itibaren yazı dili olarak artaya çıkan Oğuz Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren dinî, edebî ve bilimsel eserlerin dili üzerinde Arapça ve Farsçanın gittikçe artan etkisi görülmüş; buna bağlı olarak bu dillerden pek çok renk adı da özellikle yazı dilimizde yer almıştır.

Her toplum farklı dil ve kültürlerle etkileşim içerisinde. Bu etkileşim coğrafi, askeri, siyasi, ticari, dini, kültürel ilişkiler çerçevesinde şekillenir ve karşılıklı etki ve etkilenişleri beraberinde getirir. Kimi zaman da öğrenilen yeni şeylerin adlandırılması bir diğer dile aktarılırken değişmeden aktarıldığı gibi değişerek de aktarılabilmektedir. Bu değişiklikler aktarıldaki dilde kimi zaman tamamen o dile uygun bir şekilde yapılırken kimi zaman da ufak ses değişiklikleri ile yapılmaktadır. Türkçe de coğrafi, dini ve kültürel sebeplerden dolayı farklı dillerden yeni kelimeleri kendi içerisine katmıştır. Bazı renk adları da bu şekilde Türkçeye girmiş, hatta bir kısmı Türkçede zaten var olan ana renk adlarının bile yerini alacak ölçüde kullanım yaygınlığına ulaşmıştır:

Arapça: *Beyaz, eflatun, eflatunî, esmer, fistiki, fîrfiri, havaî, havai mavi, kırmızı, leylaki, maden mavisi, mavi, patlicani, şarabi, şeytan kırmızısı, tahinî, zeytuni, zümrüdi.*

Farsça: *Barut rengi, gül rengi, lacivert, menekşe rengi, pembe, siyah, şekerrenk, ten rengi.* Fransızca: *Bej, bordo, bronz, gri, krem, siklamen, turkuaz.*

İtalyanca: *Bergamodi.*

Arapça + Farsça: *Gurup rengi, hardal rengi, kahverengi, şarap rengi, tahin rengi, zeytin rengi.*

Arapça + Türkçe: *Bakla çiçeği, mercan yeşili, safra yeşili, tavus yeşili, zümrüt yeşili.*

Farsça + Arapça: *Ateş kırmızısı, barudi, gülgülü, hâkî, laciverdî, neftî, nohudi, tarçını, turuncu.*

Farsça + Türkçe: *Camgöbeği, gül kurusu, narçiçeği.*

Farsça + Yunanca: *Turp filizi.*

Fransızca + Arapça: *Kristal mavisi, petrol mavisi, safir mavisi.*

Fransızca + Farsça: *Metalik renk, pastel renk, portakal rengi.*

Fransızca + Türkçe: *Turkuaz yeşili, vapur dumanı.*

İngilizce + Farsça: *Lila rengi.*

İtalyanca + Arapça: *Lavanta mavisi.*

Türkçe + Arapça + Farsça: *Kuzguni siyah.*

Türkçe + Arapça: *Açık kahverengi, açık kırmızı, açık mavi, Akdeniz mavisi, alev kırmızısı, altuni, ateş kırmızısı, boncuk mavisi, çividi, çivit mavisi, deniz mavisi, demiri, gece mavisi, gökyüzü mavisi, gümüşi* (Küçük, 2010:422)

Bu yabancı kökenli renk adları genellikle moda, iç tasarım, sanat ve tasarım gibi alanlarda sıkça kullanılır ve belirli tonları veya tonların özelliklerini daha spesifik bir şekilde tanımlamak amacıyla tercih edilir. Ayrıca, uluslararası standartlara uygun bir iletişim ortamı yaratmak için de kullanışlıdır.

2.3. Türkiye Türkçesinde Renk Adlarının Onomastik Açıdan Özellikleri

Türkçede renk adlarının onomastik açıdan incelenmesi, dilin tarihî, kültürel ve toplumsal geçmişi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu inceleme alanında yer bölge adlandırılmasında, göl deniz akarsu adlandırılmasında, şahıs isim lakap adlandırılmalarında millet boy aile adlandırılmalarında renklerin yeri değerlendirilecektir.

2.3.1. Yer Adlarında Renklerin Kullanımı

Çevreyi tanıma ve dünyanın toponimik görünüşünü tanımlamada bir takım temel prensipler yani kurallar üzerindeen gerçekleştirilir. Örneğin, yön, yönelim, oryantasyon (rota), dairesel, yaşam tarzı, mekân modeli gibi. İnsan topluluğunda ilk

yer adlarının ortaya çıkışı bu rota modeli sayesinde gerçekleşmiştir. Yönlü modeli, hareket etme sürecinde coğrafi bir nesneyi özellikle gözle gözlemler ve her şeyden önce o doğal nesnenin görünümüne ve rengine dikkat eder. Bu nedenle coğrafi özel ve yaygın adlarda renkle ilgili adlara sıklıkla rastlanır (Saparov, 2008: 307).

Renk adlarının toponimler ve coğrafi özelliklerle ilişkilendirilmesi çok ilginç bir konudur. Renk adları, coğrafi bölgelerin adlandırılmasında oldukça yaygın olarak kullanılır çünkü o bölgenin doğal özellikleri ile bağlantılı olabilirler. Kara, kırmızı, yeşil gibi bir çok renk adları yer ismi olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu isimlendirmeler, coğrafi yapılarının veya yerleşim bölgelerinin belirli bir özelliğine, rengine veya bitki örtüsüne atıfta bulunabilir. Mesela “Kırmızı Dağ” adı verilmiş bir dağ, kırmızı renkteki kayalardan dolayı bu şekilde adlandırılmış olabilir. Aynı şekilde “Yeşil Dere” adı verilmiş bir vadi, yeşil bitki örtüsüne sahip olmasından dolayı bu ismi almış olabilir.

Renk adlarının toponimlerde kullanımı, bölgenin jeolojik yapısına, bitki örtüsüne ve hatta tarihsel veya mitolojik öykülere dayanan benzersiz bir isimlendirme geleneği oluşturur. Bu isimlerin kullanımı, o bölgenin kültürel ve coğrafi özellikleri hakkında ipuçları verir.

Renklerin yer isimlerinde kullanılmasının birincil nedeni, bu yerleşim alanlarının fiziksel özellikleridir. Örneğin, *Gök Ova*, *Sarı Kaya*, *Boz Kaya*, *Kırmızı İniş* gibi adlarda, renklerin niteliği ön plandadır. İkinci sebep ise, renklerin yer adlarında sembolik anlamlar taşımasıdır. Ancak renklerin yön belirleme işlevi, yerin fiziksel özelliklerini tanımlamaları kadar yaygın ve kesin bir şekilde ortaya çıkmamıştır (Yıldırım, 2022:53-61).

Bu nedenle, Türklerin bulunduğu her bölgede yer adlandırmalarında renkleri kullandıklarını gözlemlemek mümkündür.

Yıldırım (2022: 54) Türkiye'deki Türkçe yer isimlerinin incelenmesi sonucunda 270 *kara*, 170 *ak*, 144 *sarı* 81 *kırmızı*, 60 *boz*, 54 *akça*, 49 *ala*, 32 *kırmızıca*, 31 *karaca*, 23 *kır* ve 12 *alaca* ön adlı yer adının olduğunu ifade eder.

Muğla ili yer adlarında *ak*, *akça*, *akçalı*, *al*, *ala*, *alaca*, *alacalı*, *boz*, *bozca*, *gök*, *gökçe*, *kara*, *karaca*, *karacık*, *karalı*, *karankı*, *karanlık*, *kırmızı*, *kırmızıca*, *kırmızıca*, *mor*, *sarı*, *siyah*, *yeşil* renk adları kullanılırken bu 25 renk içinde temel olarak *kara*, *ak*, *kırmızı*, *sarı* ilk dört sırada *boz*, *gök* renklerinin bunların ardından kullanım sıklığının yoğun, geri kalanlarının ise daha az olduğu tespit edilmiştir (Akar, 2006:54)

Bir başka çalışmada da yer adlarında renk adlarının kullanım sıklığı ile ilgili elde edilen veriler yukarıdaki tespitlerle örtüşmektedir. *Kara* renk adı içeren 447 yer adı; *Ak (Ağ)* renk adı içeren 311 yer adı; *Gök* renk adı içeren 138 yer adı; *Sarı* renk adı içeren 179 yer adı; *Kızıl* renk adı ile içeren 142; *Boz* renk adı içeren 99; *Ala* renk adını içeren 76 yer adı; *Kır* renk adı ile 40 yer adı; *Çakır* renk adı içeren 50 yer adı; Yeşil renk adı içeren 73 yer adı olduğu görülmektedir. *Al, mor, beyaz, pembe, kırmızı, mavi, siyah* gibi renk adlarını içeren yer adları ise bir ile dokuz adet arasında değişmektedir (Bayraktar, 2010).

Bu çalışmalarda yer adlarında Türkçe renk adlarının kullanıldığı; yabancı dillerden alınmış renk adlarının, her ne kadar günlük yazı ve konuşma dilinde (*gök-mavi; kara-siyah;ak-beyaz; kızıl-kırmızı gibi*) Türkçe olanların yerine geçmiş olsa da, ya hiç kullanılmadığı ya da çok az kullanıldığı dikkat çeker.

2.3.2. Su Adlarında Renklerin Kullanımı

Türkçedeki hidronimlerdeki renk adları konusunda dilbilimciler, coğrafyacılar, tarihçiler ve yer adları uzmanları tarafından araştırmalar yapılmaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar genellikle dilbilimi, coğrafya, tarih ve kültürel etkileşimler gibi farklı disiplinlerin kesişiminde gerçekleşmektedir. Dilbilimciler, hidronimlerdeki renk adlarının etimolojisi, dilin tarihsel gelişimi ve toponimi (yer adları bilimi) açısından araştırmalar yapmaktadır. Renk adlarının hidronimlerde nasıl kullanıldığı, hangi dönemde hangi koşullarda oluştuğu, hangi dillerden etkilendiği gibi konular dilbilimcilerin ilgisini çekmektedir. Coğrafyacılar ise hidronimlerin coğrafi özelliklerle olan ilişkisini inceleyerek, hidronimlerin bölgenin jeolojik yapısı, bitki örtüsü ve su kütlelerine olan etkisini araştırmaktadır. Renk adlarının hidronimlerde hangi coğrafi özelliklere atıfta bulunduğu, hangi su kaynaklarıyla ilişkilendirildiği gibi konularda çalışmalar yapmaktadırlar. Tarihçiler ve yer adları uzmanları ise geçmiş dönemlerde kullanılan hidronimlerin tarihsel ve kültürel bağlamlarını araştırarak, o dönemde hangi toplulukların etkisi altında kalarak nasıl şekillendiğini incelerler. Renk adlarının hidronimlerde hangi dönemlerde ve hangi kültürel etkileşimler sonucunda ortaya çıktığı konusunda bilgi sunarlar (Karataş, 2017:104).

Türkçede hidronimlerde de (su adları) renk adlarının kullanımı oldukça yaygındır. Nehirler, göller ve diğer su kütlelerinin adlarında renk adlarının sıkça

görülmesine rağmen, bu hidronimlerin kökeni genellikle sadece renkle ilgili olmayabilir:

Türkiye'de birçok nehrin ve derenin adında *ak* kelimesi bulunur. Örneğin, Akçay, Akdere, Akçay gibi. “*Ak*” genellikle berrak, temiz su anlamına gelir. *Yeşil* renk adı bulunduran hidronimler genellikle o bölgedeki bitki örtüsüyle ilişkilendirilebilir. *Kara* sözcüğü de bazı dere ve nehir isimlerinde kullanılır. Bu isimler genellikle o suyun akışının koyu renkli olmasıyla ilişkilendirilir. *Kızıl* isimli hidronimler de genellikle nehrin su havzasındaki toprak, maden veya mineral yapısı kaynaklı suyun kırmızımsı rengiyle ilgilidir (Uysal vd. 2019:209-211). Bu örneklerde de görebileceğiniz gibi, hidronimlerde renk adlarının kullanımı suyun rengiyle alakalı olmasa da suyun özellikleriyle veya bölgenin coğrafi yapısıyla ilişkilendirilmiş olabilir.

Kara renk adı içeren 16 su adı; *Ak* renk adı içeren 17 su adı; *Gök* renk adı içeren 8 su adı; *Sarı* renk adı ile oluşturulmuş 3 su adı; *Kızıl* renk adı ile oluşturulmuş *Kızılırmak*; *Ala* renk adı ile oluşturulmuş bir adet su adı ve *Yeşil* renk adı ile oluşturulan 2 adet su adı olduğu gösterilmiştir (Bayraktar, 2010: 97-110).

Hidromlerde renk adı kullanımında da yer adlarında olduğu gibi Türkçe renk adlarının *kara*, *ak*, *gök*, *sarı*, *kızıl* ve *yeşil* renk adları görülmektedir.

2.3.3. Şahıs Adları ve Lakaplar

Türkçede antroponomi (kişi adları bilimi) alanında, şahıs adlarında ve lakaplarda renk adlarının kullanımı oldukça yaygındır. Şahıs adı ve lakaplarda kullanılan renk adları, Türk toplumunda tarih boyunca kişilerin fiziksel özellikleri, ruh hâli, meslekleri, sosyal statüleriyle ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

Kişi adları ve lakaplar Türk kültüründe kişinin fiziksel görünümü, karakteri, mesleği veya toplumdaki statüsüne göre verilir. Bu bağlamda renk adları tercih edilen kişi adı veya lakaplar arasında kullanılabilir. Örneğin *Kara* lakabı veya ismi koyu tenli birine veya kara saçlı birine *Sarı* lakabı sarı saçlı veya sarı tenli birine verilebilir. *Al* ise kızıl saçlı birine atfedilmiş olabilir (Bayraktar, 2014). Bunların yanında renk adları, renklerin toplum hafızasında saklanan saflık, temizlik, masumiyet, kutsiyet, bolluk, bereket, güç veya hastalık, zalimlik, keder, yokluk, zalimlik gibi çağrışımsal olumlu veya olumsuz sembolik değerleri bağlamında kişi adı veya lakap olarak kullanılmıştır. Yine bu bağlamda kişi adları ve lakaplarda renk adlarının yaygın

kullanımı kültürel ve tarihsel olarak toplumun etkileşim içinde olduğu pek çok farklı millet ve kültürle ilişkilidir.

Renkler yalnızca kıyafetlerde ya da inançlarda değil tarihin çeşitli dönemlerinde birçok kişi ismi için de kullanılmıştır. Bunun nedeni belki de modern anlamda soyadı kavramı bulunmadığından kişilerin kendilerini tanıtmakta o rengin niteliğini veya o renge ait toplumsal değerini görünüş, sosyal statü veya karakter bakımından bakımından bir sıfat olarak kullanma arayışında olmalarıdır. Tarih içerisinde pek çok ismi nitelemek için kullanılmış renk adı vardır. İncelenen kaynaklarda karşıya gelen kişi isimleri aşağıda verilmiştir.

Ak Sungur ve *Kara Sungur* sıkça kullanılmıştır (Uzunçarşılı, 1988:47). I. Murat döneminde Karamanlı devletinin danışmanı *Kara Rüstem*'dir (Divitçioğlu, 2015:118). *Kara Cafer* Osmanlı kuruluş döneminde Bursa'ya yolladığı kesik başlarla ünlüdür (Divitçioğlu, 2015:86). *Kara Mürsel*, *Akça Koca* ve *Akbaş* Osmanlı kuruluş döneminin isimleridir. (Divitçioğlu, 2015:86). *Kara Han*, eserlerde Oğuz Han'ın babası sürekli olarak (Gültepe, 2013:309). *Saru Han* 1090 ile 1110 yılları arasında Karadeniz kıyısında yaşayan Kuman Kıpçakların en güçlü döneminde en tanınmış komutanlarından birisidir (Gömeç, 2012:356-357). Nadajlı *Sarı Abdurrahman* Hoca âlemin sonsuzluğuna inanan ve doğa kanunlarından daha üst bir varlık olmadığını belirttiği için 1600 yılında dini inançları nedeniyle idam edilen bir bilginidir (Saydam, 1999:478). *Fahreddin Kara Arslan*, Artuklu hükümdarı olup haçlıları şüphe ve endişeye sürükleyecek derecede güçlü ve bilge biri olduğu için bu unvanı almış olabilir, Çünkü biliyoruz ki *kara* kelimesi büyük, kudretli ve asil anlamlarında da kullanılmıştır. (Turan, 2014:201, 205). Beylikler döneminin bir başka redk adıyla adlandırılmış isim *Kara İsa*'dır. (Koca, 2001:169). *Kara Yülük Osman*, Kadı Burhaneddin'in güvenilir komutanları arasında yer almış ve Sivas hükümetine önemli hizmetler sunmuş daha sonra, kendisine bağlı beylerle birlikte Sivas'ı terk etmiş ve Kadı Burhaneddin'i öldürmüştür (Koca, 2001:158). Gazneli Mahmud, güneydeki Hindistan'a kıyasla kuzeyin hükümdarlığını temsil ettiği için *Kara Han* unvanıyla anılmıştır (Genç, 1999:7). *Ak Kağan* Otuz Oğur hükümdarı tarafından atanmış bir kadın başbuğ, Göktürklerle bağlıdır (Kafesoğlu, 2015:193). *Al Altun*, Cengiz Han'ın kızı idi (Küçük, 2010:199). *Ak Buka* Timur döneminde şehri teslim etmeyen Semerkand'ın yöneticisidir (Aka, 1991:8). *Ak Fulat (Pulat) Sultan* Hazar valisidir (Babur, 1987:105). *Ak Katun* ordulara komuta eden, savaşçı, yönetici ve güzellikleriyle tanınan 576 yıllarında Kafkasya'daki Tölös-Oğur boylarından birinin

başındadır (Gömeç, 2012:102). *Kara Barlas*, Uzun Hasan'ın küçük kardeşidir (Babur, 1987:123). *Akbörü*, Emir Porsuk'un oğludur (Sevim ve Merçil, 1995:157). *Ak Beyim*, Sultan Ebu Said Mirza ile Hatice Begim'in kızıdır. (Babur, 1987:123). *Boz Aba*, Sultan Melikşah döneminin atabeğidir (Aksarayı, 2000:18). *Gök Han*, Osmanlı'nın atasıdır (Divitçioğlu, 2015:35). *Kara Yorgi*, Sırp isyanını yöneten kişidir (Akşin, 2011:89). *Kara Han*, Karluk yabgusu, Türk hakanlarının “meşru halef”i olarak kendisini “Bozkurtların yasal hükümdarı” ilan ederek “Kara Han” unvanını alır (Kafesoğlu, 2015:142). *Kara Arslan*, Kirman melikinın baş veziridir (El- Hüseyini, 1999:28). *Kızıl Deli*, 15. yüzyılda Bektaşilikle ilişkili olan ve ortalarda dolaşan dervişlerden birisidir (Ocak, 2014:132). *Kara Dev* Firdevsi'nin Şahname'sinde yer alan ve kötülük gibi duygular besleyen kıskanç Ehrimen'in oğludur (Firdevsi, 2009:60). *Kara Bostan Çelebi*, II. Ahmet'i, hakkında yığınla şikayet olduğu için Kıbrıs'a sürdüğü kişidir (Ocak, 2011:69). *Kara Yusuf* Kara Koyulu hükümdarıdır (Babur, 1987:50). *Kara Nureddin* Irak Emirlerindendir (El- Hüseyini, 1999:125). *Kara Ağaları* Kızlar Kapusu'ndaki hizmet eden ağalardandır (Hezarfen Hüseyin Efendi, 1998:58). *Karaarslan (Kavurd)* Kirman Selçukluları hükümdarıdır (Köymen, 2011:24). *Kara Bıyık Oğlu*, II. Bayezid döneminde Osmanlı'yı oldukça zorlayanlardan birisidir (Babur, 1987:97). *Kızıl Arslan*, Selçuklu sultanı III. Tuğrul döneminde İldeniz Atabegdir. (Sevim ve Merçil, 1995:286). *Karahan* Firdevsi'nin Şahname'sinde geçen Efrasiyab'ın danışmanıdır (Firdevsi, 2009:783). *Kara Tölek* Kamlar arasında fal anlamında kullanılan kelimelerden biri de Tölge'dir. Kırgız Destanının baş şahsiyeti Manas'ın arkadaşı Kara Tölek adlı bir tölgeciştir (Gömeç, 2011:79). *Kızıl Şah* Bey Argun'un habercisidir (Muhammed Babur, 1987:262). *Kızıl* Selçuklu kumandanıdır (Köymen, 2011:126). *Boz Kuş* Sultan Sancar'ın kumandanıdır (Köymen, 2011:151). *Karasungur* Irak kumandanlarıdır (Köymen, 2011:175). *Aksungur* Melikşah'ın Türk asıllı azatlı kölesi olup Musul Atabeyi Zengi'nin babasıdır (Urfalı Mateos, 2000:172). *Karadoğan*, Irak kumandanlarındandır (Köymen, 2011:175). *Kara Arslan Bey*, Kirman Selçuklularındandır (Sevim ve Erdoğan, 1995:312). *Saru Yatı* Ertuğrul Gazi'nin oğludur. Ertuğrul Gazi, Sultan Alaeddin'den yurt istemek için oğlunu göndermiştir (Şeker, 2011:91). *Kara Sunkur* Büyük emirlerdendir. Melik Nasır'ın kardeşi Melik Eşref'in öldürülmesi olayına karışmıştır (Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tancı, 2016: 86). *Kızıl Sarıg*, Melikşah'ın Kuhistan'daki İsmaililer ile mücadelesi için görevlendirdiği kişidir (Sevim ve Merçil, 1995:117).

Tarihsel zeminden baktığımızda sahis adı ve lakaplarda da *Ak, Kara, Saru, Gök ve Kızıl, Boz* renk adlarını görüyoruz ki bu renk tercih ve kullanımları yer adları ve su adlarında kullanılan renk adları ile örtüşmektedir.

Bayraktar (2006) Türk Dil Kurumu'nun Kişi Adları Sözlüğü'nü esas alarak yaptığı *Türkçede Kişi Adlarında Renk Adları* adlı çalışmasında 510 adet renk adı içeren kişi adı tespit etmiştir. Bunların 75'i kadın, 370'i erkek, 67'si ise hem erkek hem de kadın adıdır. Tespit edilen kişi adlarında en çok *ak* renk adıyla oluşturulmuş isimler görülmüştür. Sırasıyla bunu takip eden renk adları ise *gök, kara, al, boz, ala, sarı, kırmızı ve yağızdır*. Daha az sayıda kişi adında yer alan diğer renk adları ise *çakır, mavi, pembe, doru, mor, beyaz ve yeşildir*. (Bayraktar, 2006: 4)

Renk adı içeren isimler büyük çoğunlukla Türkçe bazen Arapça veya Farsça soyut veya somut kavramlar ifade eden kelimelerle bir araya gelerek oluşmuştur.

Ak renk adı içeren 23'ü hem kız hem de erkek için, 25'i kız, 158'i ise erkek toplam 206 adet isim tespit edilmiştir.

Al renk adı içeren 11'i kız adı, 5'i hem erkek hem de kız adı, 23'ü ise erkek adı olmak üzere toplamda 39 adet isim görülmüştür.

Ala renk adını içeren toplam 24 kişi adı bulunmaktadır; bunlardan 10'u kız adı, 12'si erkek adı ve 2'si hem kız hem de erkek adı olarak sınıflandırılmıştır.. Bu isimlerden biri, doğrudan *Ala* renk adının kendisi iken, *ala* renk adının +CA küçültme eki ile oluşturulmuş biçimi olan *Alaca* da erkek adı olarak yer almaktadır.

Beyaz renk adı, Arapçadan (< beyāz) dilimize geçmiş bir kelime olup yalnızca iki kişi adı türetilmiştir; bu adların ikisi de kız adıdır. Günümüz Türkiye Türkçesinde doğrudan rengin adı ifade etmek için *Beyaz* kelimesi *ak* kelimesi kadar hatta daha yaygın kullanılmasına karşın alıntı kelimelerin kişi adı olarak kullanımının tercih edilmediğini gösteren güzel bir örnektir. Türklerin nesne, kişi, olgu ve kavramları tanımlada Türkçe renk adlarını kullanması yabancı kökenli renk adlarının yan anlamlaşma, mecazlaşma ve sembolik değerler üstlenme hususunda Türkçe eşlerinden çok geride olduğunu gösterir.

Boz biri kız, 30'u erkek adı olmak üzere toplam 31 adet isimde tespit edilmiştir. *Boz* renk adınız +CA küçültme ekiyle yapılmış biçimi de erkek adı olarak yer almaktadır.

Çakır renk adı biri hem kız hem erkek adı, 3'ü erkek adı olmak üzere toplam dört kişi adında yer almaktadır. Birinde renk adı doğrudan kendisi, birinde ise +CA küçültme eki almış biçimi ile isim olarak kullanılmıştır.

Doru renk adını içeren 3 kişi adı mevcuttur. Bir at donu olarak kullanılan bu renk adı sadece erkek adlarında kullanılmıştır.

Gök renk adını içeren 8'i kız, 61'i erkek, 16'sı hem kız hem erkek adı olmak üzere toplam 85 kişi adı tespit edilmiştir.

Kara renk adını içeren 2'si kız, 2'si hem erkek hem kız, 47'si erkek adı olmak üzere toplam 51 kişi adı kara renk adı içermektedir.

Kır renk adı, biri kız, 15'i erkek adı olmak üzere toplam 16 kişi adında kullanılmıştır.

Kızıl Kişi Adları Sözlüğü'ne göre, kızıl renk adını içeren 13 kişi adı bulunmaktadır ve bu adların tamamı erkek adlarıdır.

Mavi renk adı yalnızca 3 kişi adında kullanılmıştır ve bu adların tamamı kız adlarıdır.

Mor renk adı, biri kız adı diğeri ise hem kız hem erkek adı olarak iki kişi adında yer almıştır. Her iki adın da mor renk adının temel anlamıyla kullanıldığı görülmektedir.

Pembe renk adı üç farklı kullanımla görülmekte ve bu adların tamamı kız adlarıdır.

Sarı renk adı 6'sı kız, 12'si erkek adı olmak üzere toplam 18 kişi adının yapımında kullanılmıştır.

Yağız renk adı, 10 kişi adında görülmektedir. Bunların tümü erkek adıdır.

Yeşil renk adıyla bağlantılı olarak iki kişi adı sunmaktadır. Bunlardan biri doğrudan yeşil renk adıyla, diğeri Eski Türkçedeki formudur. Herhangi bir adla birleşmemiş olduğundan anlamları hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir.

Bayraktar'ın çalışmasına göre (2006) Türk Dil Kurumu'nun Kişi Adları Sözlüğü, toplamda 10,842 kişi adı içermektedir; bunlar arasında 3,612 kız, 7,230 erkek adı olup renk adı içeren toplamda 510 kişi adı tespit edilmiştir; bunların 75'i kız, 370'i erkek ve 67'si hem erkek hem de kız adıdır.

Tarihî dönemlerdeki renk adı içeren ad ve lakaplara örtüşür çekilde özel ad oluşturma sürecinde en çok tercih edilen renk adlarının *ak*, *kara*, *gök* ve *al* olduğu görülmektedir. Yine Türkçe kökenli *sarı*, *kızıl* kullanımı dikkat çeker. *Yağız*, *doru*, *boz*, *kır* gibi arazi, hayvan, insan vasıfları gibi özel alanlarla ilgili kullanılan renk adları da Türkçedir. Tarihî kökenleri daha eski olan renk adları özel adlarda daha yaygınken, daha yeni ya da ödünç alınmış renk adları daha az kullanılmıştır.

2.3.4. Boy ve Aile Adları

Renkler, Türk devlet teşkilât yapısında (boy, urug, devlet adları), kişi adlarında, hayvan adlarında, yer adlarında ve coğrafi unsurlarda (dağ, orman, nehir vb.) önemli yer tutmaktadır. Ayrıca bitki adlarında ve dini inançlarda, örneğin Gök Tanrı'nın adında da karşımıza çıkmaktadır.

Ad verme geleneği kişilere kimlik kimlik duygusunu kazandırmak, mekanların aidiyetini belirlemek için ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Türklerde boy, urug ve aile adlandırmalarının da kendine has sebepleri ve önemi mevcuttur. Bunlardan en önemlisi Türklerde ad verme geleneğinin töreye bağlı kalınarak yapılması idi (Yıldırım, 2022:47). Boy, aşiret, sülale ve ataların adlarının bireyi koruma düşüncesinden yola çıkarak bazen yeni doğanlara verilme durumu söz konusudur.

Türkçedeki millet, boy, urug ve aile adlarında renk adlarının kullanımı oldukça yaygındır. Renk adları genellikle aile veya soy adlarına fiziksel özellikler, coğrafi bölgeler, meslekler veya ataların lakapları gibi birçok farklı nedenden dolayı eklenmiştir. Renk adlarının soy adları, uruglar ve aile adlarında kullanımı genellikle boy, urug veya ailenin ya da bu sayılanlardan birinin atalarından gelen özelliklerin, coğrafi kökenlerin, mesleklerin yansıtılması amacıyla gerçekleşir. Bu adlar genellikle kişisel ve toplumsal bir kimliği ifade etmek, toplum veya aile geçmişi hatırlamak için kullanılır. Bu tür soy adları ve uruglar, bir toplumun tarihî, kültürel ve coğrafi zenginliğini yansıtan önemli birer unsur olarak değerlendirilir.

Oğuzların *Karaevli*, *Alayundlu* boyları, farklı boylar içinde *Karakeçili*, *Sarıkeçili*; boylar içinden devlet yapına dönüşüp bunu devlet adı olarak da kullanan *Akkoyunlular*, *Karakoyunlular*; boylar içinde *Gökler*, *Karalar*, *Kızıllar*, *Sarılar* vb. Türkçe renk adları barındıran pek çok aşiret, cemaat, oymak ve aile adları ile karşılaşırız. Bugün Bütün Türk coğrafyasında bu Türkçe renk adları ile oluşmuş boy, urug, aşiret, oymak ve aile adlarına aynı sıklıkla rastlanmaktadır. Bu boy, aşiret, cemaat, oymak ve aile adları pek çok defa yerleşim birimlerinin de adı olmuştur. Türklerdeki gerçek, yan veya sembolik anlamları ile renk adlarını tek başına veya tanımlayıcı ad olarak kullanma mantığı adbiliminin çeşitli alanları arasında bir kişiye, bir topluluğa, bir yere veya bir suya ad verirken birinden diğerine geçebilmektedir. Örneğin aile geçmişindeki birine bağlı olarak *Gökler* olarak tanınan bir ailenin yerleştiği yer *Gökler*, yayladığı yer *Gökler Yaylası*, Yerleştiği yerin tanındaki bir

yükseltiye *Gökler Tepesi*, o bilgede bir su kaynağında *Gökler Pınarı* adı verilebilmektedir.

Soy adlarda renklerin kullanımında şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Kırmızıoğlu “Kırmızı” kelimesi, kişinin fiziksel görünümüne gönderme yapabilir veya atalarının kırmızı renkli bir bayrağın taşıyıcısı veya koruyucusu olduğunu ifade edebilir.

Karaçelik “Kara” kelimesi, kişinin ten rengine veya siyah saç rengine atıfta bulunabilir. “Çelik” ise genellikle dayanıklılık ve gücü simgeler.

Urug adlarında renklerin kullanımı örneklerini ise şu şekilde görmekteyiz:

Karadağlı “Kara” kelimesi, kişinin soyunun geldiği coğrafi bölgeye olan atıfta bulunabilir. “Dağlı” kelimesi de dağlık bir coğrafyada yaşayan veya o coğrafyayla ilişkilendirilen kişilere verilen bir unvandır.

Yeşilbaş “Yeşil” kelimesi, kişinin soyunu temsil ettiği yerin yeşilliklerle kaplı olabileceğine veya kişinin doğa sevgisine atıfta bulunabilir. “Baş” kelimesi de genellikle liderlik veya önemli bir statüyü simgeler.

Ailelerin soyadlarında kullanılan renk isimleri ile aşağıdaki örneklerde olduğu gibi kullanılmaktadır.

Ak, Akalın, Akarmut, Akay, Akbağ, Akbaş, Akbay, Akbeniz, Akça, Akçatepe, Akçay, Akdağ, Akdemir, Akdoğan, Akhan, Akkor, Akkuş, Aksay, Aksel, Aksoy Aksu, Aksüt, Aktaş Aktepe, Akvardar, Akyamaç, Akyürek, Ala, Alacan, Aldoğan, Algül, Alışık, Alkoçlar, Alkor, Altan, Altay, Altuğ, Boz, Bozdoğan, Bozkır, Bozkurt, Boztepe, Çakır, Gökçe, Gökçen, Göksu, Karabacak, Karabekir, Karabıyık, Karaböcek, Karaçay, Karaçayır, Karaçoban, Karadağ, Karadağlı, Karagöz, Karahan, Karakaş, Karakazan, Karakılçık, Karakoyunlu, Karakucak, Karakuş, Karamehmet, Karamert, Karaoğlu, Karatay, Karatepe, Kırca, Kırılı, Kırmızıgül, Kırşan, Kırşanlı, Kırtaş, Kızılırmak, Kızilkaya, Kızıllok, Kızilot, Kızıltoprak, Kızıltoprak, Kızıltuğ, Kızılyıldız, Mavi, Mavioğlu, Mavitan, Mor, Morgül, Sarı, Sarıbacak, Sarıboya, Sarıgül, Sarıgün, Sarıkaya, Sarıoğlu, Sarısaç, Sarışın, Sarıtaş, Sarman, Saruhan, Yeşil, Yeşildağ, Yeşilmen, Yeşiltaş, Yeşiltepe. (Balıkçı 2020:20).

Soy ve sülaleyi ifade etmek için kullanılan renk bağlamı adlandırmalar ise şu şekilde:

Akbaşlar, Arap Tahirler, Bozkırlı, Kara Mustafalar, Karaaliler, Karabiberler, Karaboğalar, Karasuluklar, Karasülükler, Karayığitler, Kırılı, Kızılboğalar, Sarılar, Sarıoğulları, Yeşil Marmaris (Balıkçı 2020: 21).

Soy, aile, soyad adlandırılmasında renklere çokça yer verilmiştir. Bu renkler kimi zaman gerçek anlamında kullanılıp ten renklerini ifade ederken, kimi zamanda renklerin kazanmış olduğu simgesel anlamlarda kullanılmıştır.

2.4. Türkiye Türkçesinde Renklerin Sembolik Değerleri

Semboller üzerine çalışan Jung, bazı sembollerin sürekli ve evrensel bir dile sahip olduğunu belirtir; bu da belirli formların kültürler arasında yüzyıllar boyunca benzer anlamlarla anılabileceğini ifade eder (Yu, 2014:49-74).

Semboller, hitap ettikleri kitle için etik bir değer taşır ve kitlenin vicdanını etkileyebilir. Çünkü semboller, bir düzen unsurudur ve bu sembollerin ihlal edilmesi, düzenin ihlal edilmesi anlamına gelebilir. Her sembol, bir hikâyenin öğretisini taşımak ve bir mesaj iletmekle yükümlüdür. Bu durum, Türkler ve diğer tüm toplumlar için geçerlidir. Hikâyeleri ölümsüzleştirmek, hatırlamak ve kullanmak amacıyla yaratılan veya kullanılan semboller, toplumsal aktörleri daima dinç tutma işlevi görebilir (Toker, 2009: 93-112).

Türklerde renkler, coğrafi semboller olarak kullanımdan düşmüş ve bilinen yer-yön kavramlarıyla değiştirilmiştir. Bu tür durumlar sıkça gözlemlendiğinden, eski ve artık unutulmuş anlamların insan faaliyetlerinin çeşitli alanlarında saklandığı, ancak bu anlamların ilk kökenlerinden oldukça uzak bir şekilde yeni anlamlar kazandığı söylenebilir. Türk halkı ve kavimlerinin, şehirler, kasabalar, dağlar, nehirler, çöl ve vahalarda kullandıkları isimlerde, özel adlandırmalarda ve Türklerin unvanlarında renklerin kullanımı uzun zamandır araştırmacıların ilgisini çekmektedir (Kononov, 1978:128).

Türkçede kelimeler gerçek anlamlarının yanında yeni anlamlarda kazanmıştır. Yeni anlamlar kazanılması her kelime için olası bir durum olmasa da doğanın bir parçası olan renkler olumlu ve olumsuz yeni anlamlar kazanmıştır. Pek çok renk gerçek anlamda ifade ettiği görsel algının dışında farklı konularda yeni anlamlar katılarak kullanılmıştır. Türk dilinde renklerin sembolik değeri, kültürel, tarihî ve dini bağlamlarda geniş bir şekilde ele alınır. Renkler, duygusal, toplumsal ve tarihsel anlamlar yüklenmiş semboller olarak Türk kültüründe önemli bir rol oynar. Bu sembolik anlamlar tarihten günümüze kullanıla gelmiştir.

Renklerin sembolik anlamları insanların bu rengi doğada gördükleri biçimlerde de alakalıdır. Sarı renk güneşi yansıtırken ve kırmızı renk sıcaklık

duygusunu ifade eder. Doğada suyun rengi olan mavi ve yaprakların ve bitkilerin rengi olan yeşil sakinlik, dinginlik ve serinlik duygularını anlatır. Kırmızı, mavi ve yeşilin farklı oranlarda karışımlarından ortaya çıkan diğer renkler, bu renkleri meydana getiren tonların gücüne bağlı olarak daha zayıf etkide olabilir (Scanlon, 2003).

Renklerin sosyolojik açıdan önemini tartışırken, öncelikle bu renklerin yarattığı sembolizm üzerinde durmak gerekmektedir. Zira sosyal teoride, sembollere etkileşim ve anlamı oluşturan unsurlar olarak büyük bir değer atfedilmektedir (Ritzer, 2013: 230).

Ak: Ak rengi tarihte şamanist inanç çevresinde ululuk, temizlik, güçlülük anlamı kazanmış (Genç, 2010: 1087). Türklerde batı yönü ak rengi ile ifade edilir. Türklerde esas yön olan Batı'nın ak ile simgelenmiş olması ile bu rengin Türk kültüründeki tüm olumlu durumları ifade etmek için tercih edildiğinin gözlemlenmesi, ilginç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldız, 2020: 40). Bilge insanlara ak sakal denmesi, ihtiyar kadınların ak renkli örtüler ile başını kapatması ve tarihi süreç içerisinde kızların ak örtü örtmesi saflık bilgelik gibi anlamların örnekleridir.

Kara: Türk kültüründe olumsuz anlam kazanmış bir renktir. Mitolojide ak ari, temiz anlamlarında kullanılırken kara, habis kötü anlamlarında kullanılmıştır. Ölüm, üzüntü, büyü, kötülük, şeytan, karmaşa gibi pek çok şey bu renkle ifade edilmiştir. Bunun yanında zamanla ten renginde güzelliği ifade etmek için kara kaş, kara göz gibi olumlu anlamalarda da kullanılmıştır (Yıldız, 2020: 38). Bunun yanında kara toprak rengi olarak ve toprağı andıran renk olarak kullanılmıştır. Kara rengi yön olarak ise kuzeyi ifade etmiştir. Kuzeyden gelen rüzgâra kara yel adının verilmesi, kara kışın zorlu olması anlamlarında görüldüğü gibi. Yas kültüründe de karanın kullanımı Türklerin inanışında yer aldığı görülmektedir. Dilek çaputlarının ağaçları asılması geleneği de bu sebeptedir (Genç, 2010:1102) Kara renk Türkiye Türkçesinde gerçek anlamının dışında çoğunlukla olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Kara baht, kara gün, karalar bağlamak, kara toprak, gibi olumsuz anlamda kullanımları görülmekte. Bunun yanında güzellik ifadesi olarak kullanıldığı yerler vardır.

Al-Kırmızı-Kızıl: Halk arasında al ve kızıl adları ile de bilinen kırmızı renk kültürümüzde heyecan, kudret ve akıncılığın sembolüdür. Cesaret, hayatta kalma ve hayat verme unsuru olarak bilinen kırmızı kan rengi olup yüzyıllar boyu tehlikenin ve tahribatın simgesi olmuştur. Tarihimizin başlangıcından beri manevi ve milli renk

olarak algılanmakta, Türk duygusunu yansıtan milli bir semboldür (Yardımcı, 2011:5). Türklerin eski kültüründe al koruyucu anlam taşıyan al ataş al ruhu adları verilen koruyucu unsurlar sebebi ile koruyucu anlamı kazanmıştır. Bayraklarda kullanılan bu kelimenin *yalav alav* şekilden olması sebebi ile ateş rengi, alev anlamında kullanılmaktadır. Al kelimesi ataş kültü ile bağdaştırılır (Genç, 2010: 1082). Türk kültüründe kırmızı renk pek çok yerde kullanılmaktadır. Türk düğünlerinde gelin başlıkları kırmızı renkli olması, Türk Bayrağı'nda yer alan kırmızı renk bu anlamlar sebebi ile kullanılmaktadır.

Mavi: Mavi Türk kültüründe gök adı ile adlandırılır. Mavi göğün ve suyun rengidir. Gök rengi sonsuzluk, huzur, türeyiş ile ilişkilendirilir (Yardımcı, 2020:8). Geleneksel Türk desenlerinde ve dekorasyonunda sıkça mavi renge yer verilir. Türk bayrağında bulunan mavi renk, gökyüzünü ve denizi temsil eder.

Sarı: Türklerde sarı rengin dünyanın merkezini işaret ettiğine dair Şamanist geleneğe gelen bir inanç vardır. Türklerin sarı rengi tarihi süreç içerisinde zaman zaman hükümdarlık renkleri arasında kullandığı görülmektedir. Sarı renk Türk devletlerinin bayraklarında da yer almıştır (Genç, 2010: 1096-1098). Sarı renk, Türk kültüründe genellikle güneş, ışık, aydınlık ve zenginlikle ilişkilendirilir. Sarı renk güneşi, yeni günü, aynı zamanda baharın sonlanmasını ifade eder. Sararmak fiili ile otların, ağaçların, doğanın canlılığını kaybetme zamanının geldiği ifade edilir.

Yeşil: Türk mitolojisinde Ülgen'in koruyucu ruh olarak bilinen oğullarından birinin adı yeşildir. Türkler için yeni yılın başlangıcı baharın başlaması ile olurdu. Otların, ağaçların, doğanın yeşermesi yeni yılın geldiğinin anlamı olmuştur. Bu açıdan da yeşil renginin önemli bir yeri olmuştur. Yeşil anlam itibarıyla yaş kökünden gelmektedir. Bu yaşarmak hem suyun verdiği ıslaklık anlamında hem de canlandırmak anlamında kullanılır. Yaş kelimesinin canlı hayatında geçen yılları ifade etmesi de bu kökten gelmektedir. 30 yaş, 30 yeşerme görmek demektir (Genç, 2010: 1089-1090) Yeşilin ifade ettiği sembolik anlam günümüzde Türkiye Türkçesinde de görülmektedir. Yeşermek fiil olarak canlanmayı ifade eder. Canlılık, doğanın kendini yenilemesi anlamlarında kullanımı vardır.

Farklı renklerin gerçek anlamları dışında yeni anlamalar kazanarak oluşturdukları sembolik değerlerin pek çoğunun inanç temelli olduğu görülmektedir. Kazanılan kültürel değerler uzun süre milletler tarafından korunur. Türk kültüründe renklerin kazandığı bu anlamların pek çoğunun mitolojik temelli olduğu

görülmektedir. Farklı din ve farklı coğrafya ile tanışan Türkler bu sembolik anlamları da taşıyarak yitirmeden korumuşlardır.

2.5. Halk Edebiyatında Kullanımı

Halk edebiyatı, halkın edebi zevkini karşılayan kendine özgü bir dil ve üslup kullanılan edebiyat alanıdır. Halk edebiyatının gelişimi farklı olsa da anonim ve kolektif bir yapıda gelişir. Efsane, menkıbe, destan, masal, hikâye, deyim, atasözleri, fıkra, türkü, bilmece, mâni, ninni, ağıt, orta oyunu gibi edebi yapılar halk edebiyatı ürünleridir. Halk edebiyatı milletin kültürel olarak yansımasıdır. Bu ürünler halkın birikimi ile birleşen, milli hassasiyetle oluşan hem yazı ile hem de söylenerek aktarılan sözlü ve yazılı ürünlerdir. Türk halk edebiyatı tarihi süreç içerisinde şekillenerken günümüze ulaşmıştır (Elaltuntaş, 2018: 2-4). Renk kavramı hayatın her alanında yer aldığı gibi edebiyatta da sıkça görülmektedir. Renklerin gerçek anlamları veya gerçek anlamları dışında kazandıkları olumlu ya da olumsuz diğer anlamlar halk edebiyatında her zaman yer almıştır. Atasözlerinde, deyimlerde, destanlarda ve şiirlerde kullanımı renk adlarının sadece karşıladığı rengi değil, toplumun binlerce yıllık geçmişindeki tecrübeye dayanan bütün maddî ve manevî duyarlılıklarla anlayışların renklerde yan anlamlaşmaya, mecazlaşmaya ve sembolleşmeye uğrayan anlamlarını içerecek şekilde geniş bir yelpazede kullanılır.

2.5.1. Atasözlerinde Kullanımı

Türkiye Türkçesinde atasözlerinin kullanımında renk kavramlarına sıkça yer verilmiştir. Kelimeler gerçek anlamları ile kullanılırken sembolik anlamları ile de kullanılmıştır.

Ak: Ak renk adı atasözlerinde genel olarak olumlu anlamlarda kullanılmıştır. Temiz, güzel, bol, arı, saf, iyi vb. anlamlarında kullanılmıştır. “*Ak akçe kara gün içindir,*” “*Ak akçası olanın, yüz karasına bakılmaz,*” “*Ak koyunu gören içi dolu yağ sanır.*” Gerçek anlamda renk ifade eden atasözü örneği ise “*Ak koyunun kara kuzusu da olur*” şeklinde kullanımı görülmektedir.

Beyaz: Beyaz renk adının atasözlerinde olumlu, güzel, temiz, olumlu, anlamlarda kullanımı görülmektedir. “*Beyaz giyenin yüreğinde yağ olmaz,*” “*Manda*

karadır ama (amma) sütü beyazdır.” Gerçek anlamda kullanımı ise, *“Siyah inekten beyaz süt sağılır”* şeklinde kullanılmaktadır.

Al: Al renk adı Türkiye Türkçesinde olumlu duygu değerine olan bir kelime olarak kullanılmaktadır. İstenilen, arzulanan, dikkat çeken anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. *“Al alan iki bakar.” Türk’ün gözü alda olur.*” Gerçek renk anlamında kullanımı, *“Al almaya taş atan çok olur.”* şeklindedir.

Ala/alaca: Bu renklerin Türkiye Türkçesinde olumsuz bir anlam ile kullanıldığı görülmektedir. *“Adamın alası (alacası) içinde, davarın (hayvanın) alacası dışında,” Bir alaca dananın şerri, yedi köye dokunur.*” Gerçek anlamda kullanımı, *“Ala keçi her vakit püsküllü oğlak doğurmaz”* şeklindedir.

Boz: Boz rengini genel olarak olumsuz, istenilmeyen anlamında kullanıldığı görülmektedir. *“Boz atın yanında duran ya tüyüne çeker ya huyuna.”*

Ela: Bu renk adı genelde göz rengini tarif etmede kullanılan bir renk adıdır. Olumlu, güzel duygu değerine sahiptir. *“Köre lazım iki göz, bir ela biri boz.”*

Gök/Gökçe: Bu renk adı atasözlerinde hem olumlu hem olumsuz anlamda kullanılmıştır. *“Gökçe boncuk kimde ise benim gönlüm ondadır.”* Cümlesinde olumlu anlamda, *“Gök göz körden sayılır”* cümlesinde ise olumsuz anlamda kullanılmıştır.

Kara: Kara renk adı olumsuz ya da kötü olayları ifade etmekte kullanılır. Koyu olması sebebi ile duyguların olumsuzluğunu aktarır. *“Ak gün ağartır kara (kötü) gün karartır,” “Bunalan ölmez, kara gün kararıp kalmaz” “Nefis belası, getirir yüz karası,” “Kara haber tez duyulur.”* Gerçek anlamda kullanımı ise, *“Karaya sabun, deliye öğüt neylesin”* şeklindedir.

Kırmızı: Kırmızı renk adı atasözlerinde dikkat çeken anlamlarında kullanılır. Duygu değeri anlamında kullanımı görülmemektedir. *“Bir donu var kırmızı, gah anası giyer gah kızı.” “Fenalık bir kırmızı gömlektir ya yakasından belli olur ya yeninden.”*

Kızıl: Bu renk adının sembolik, duygu ifade eden anlamlarla değil gerçek renk anlamı ile kullanıldığını görülmektedir. *“Kızıl tez solmaz.”*

Mavi: sembolik olarak hem olumlu hem olumsuz anlamda kullanımı görülmektedir. *“Alımı aldirdim morumu soldurdum, ille ille mavili,” “Sakal sarı, göz mavi, döl azgını gece ayaz, gündüz bulut, yıl azgını.”*

Sarı: Sarı renk atasözlerinde genellikle altın ve ten rengini ifade etmede kullanılmıştır. Duygu değeri açısından da olumlu anlamlar ifade ettiği görülmektedir.

“Allıyı aldım koynuma, sarıyı sardım sineme,” “Biri sarı, biri kara, ondan doğar huri” “İneğin sarısı toprağın karası,” “Zengin tavuğu iki sarılı yumurtlar”

Yeşil: Yeşilin atasözlerinde kullanımı çok fazla görülmemekle birlikte nadir de olsa gerçek anlamda kullanımı görülmektedir. Duygu değeri açısından değerlendirilecek olursa olumlu bir duygu ifade eder. *“Bostan yeşil iken pazarlığa oturulmaz.”* (Hirik, 2016:84-86)

2.5.2. Deyimlerde Kullanımı

Deyimler, dilde anlatıma akıcılık katan, kelimelerin çoğunlukl gerçek anlamının dışında farklı anlamlarının kullanıldığı, birden çok sözcüğün kullanıldığı sözcük grubudur. Deyimler yargı içermeyen, belirli bir durumu daha etkili anlatmayı amaçlayan yeni anlamlar kazanan kalıp ifadelerdir (Doğanay, 1971:5). Gerçek anlam dışında deyimlerde oluşan yeni anlamlar kültrel birikimin bir göstergesidir. Zaman süzgecinden süzülen olaylar ile kazanılan anlamlar ve bu anlamları kazanan kelimelerin bir araya gelmesi ile de deyimler ortaya çıkmaktadır.

Ak Beyaz: *“Akı kara karayı ak göstermek,”* olayları aksi yönde yansıtmak. *“Akı karadan seçmek,”* iyiyi kötünden ayırabilmek. *“Akını bokunu karıştırmak,”* doğruyu yanlışla karıştırmak. *“Akla karayı seçmek,”* bir işi yaparken zorluk çekmek. *“Ak mı kara mı görürsün,”* iyi mi kötümü olduğunu sonradan anlamak. *“Beyaz yalan.”* zararsız faydalı olan yalan. *“Ak dediğine kara demek,”* inat etmek, karşıtını söylemek. *“Alnının akıyla,”* şerefli, ayıplanacak bir durum olmadan. *“Yüz akı,”* untulması gerekmeyen onurlu bir durum. *“Yüzü ak,”* utanılacak bir durumu olmama. *“Yüzünü ak çıkartam,”* Mahcubiyet yaşatmadan bir işi gerçekleştirmek. *“Ak pak,”* çok temiz. *“Beyaza çekmek,”* yazıyı temize çekmek. *“Ak düşmek,”* saç ağarmak, yaşlanmak. *“Ak sakaldan yok sakala geçmek,”* çokca yaşlanmak. *“Göğsünde ak kıllar bitsin,”* çok yaşa temennisi. *“Akça pakça,”* beyaz tenli kadın. *“Akı ak karası kara,”* beyaz tenli kara gözlü kimse. *“Ak alın,”* dürüstlük ifadesi. *“Alnı açık,”* untalıcak bir durumunun olmaması. *“Alnı ak,”* kabahati olmayan. *“Ananın ak sütü gibi helal,”* temiz, hak edilmiş anlamında. *“Aktan karadan haberi yok,”* dünyadan bihaber cahil. *“Beyaz Türkçe”* açık anlaşılır bir Türkçe kullanımı. *“Beyaz sayfa açmak,”* geçmiş i untup devam etmek. *“Beyaz zehir,”* uyşturucu madde. *“Beyaz bayrak çekmek,”* teslim olmak. *“Yüzünü ağartmak”* övünç duyulacak iş yapmak. *“Gün ağarması,”* sabah olması. *“Gözünü ağartmak,”* kızgın bir şekilde bakış.

“Kıçının kılı ağarmak,” çok fazla yaşlanmak. “Saçlarını değirmende ağartmamak,” hayatını boşuna geçirmemiş dolu dolu yaşlanmış kimse.

Kara: “Ağız karası,” ara bozucu. “Ağzı kara,” kötü haberler getiren kimse. “Alayı kara yığmak,” kötü ihtimalleri sıralamak. “Alına kara sürmek,” haksız yere kötü göstermek. “Alının kara yazısı,” kötü talihli olma. “Aralarına kara çalı gibi girmek,” iki kişinin arasına girerek aralarını bozmak. “Aralarından kara kedi geçmek,” samimi iki kişinin arasının bozulması. “Arap araba yüzün kara demiş” kendi kusurunu görmeden başkasının kusurunu söylemek. “Bahtı kara” işleri yolunda gitmeyen talihsiz kimse. “Gönlü kara,” başkalarının iyi durumunu istemeyen kimse. “Kara ağızlı,” kötü uğursuz. “Kara bağır,” derte yoğrulan gönül. “Kara borsa,” piyasada olmayan malların yüksek fiyattan satılması olayı. “Kara damaklı,” inatçı aksi kimse. “Kara gün,” sıkıntılı zaman. “Kara gün dostu” zor zamanda yanında olan kimse. “Kara haber,” üzücü kötü haber. “Kara kara düşünmek,” üzüntülü bir şekilde düşüncelere dalmak. “Kara liste,” zararlı olduğu düşünülen kişilerin listesi. “Kara para,” illegal işlerden elde edilen yasadışı kazanılan para. “Kara sevda,” şiddetli ve ümitsizce sevmeye durum. “Kara yüzü,” suçlu lekeli. “Karnı kara,” kötü kalpli. “Yüz karası,” utanç verici durum. “Kara kuru,” esmer ve zayıf kimse. “Alaca Karanlık,” yarı karanlık yarı aydınlık. “Karanlığa kalmak,” akşam olması. “Zifiri karanlık” çok fazla karanlık olması. “Kara toprak,” mezar. “Kara yas” aşırı üzülmek. “Kara cahil,” hiçbir şey bilmeyen fazla cahil olan. “Ayaklarına kara su inmek,” uzun süre yürümek ya da beklemekten yorulmak. “Kara ağızlı,” iftiracı. “Kara çalmak,” iftira etmek. “Gözü kara,” korkusuz cesur. “Kara elmas,” kömür madeni. “Gözü kararmak,” aşırı öfke, baş dönmesi bilinmez duruma girmek. “İçi kararmak,” bunalmak sıkılmak. “Ortalık kararması,” akşam olması.

Kırmızı Al Kızıl: “Al al olmak,” utanç, telaş, heyuecandan kızarmak. “Alı al moru mor,” mahcubiyetten kızarmak morarmak. “Alı alına moru moruna,” sağlıklı. “Kıpkırmızı kesilmek,” bir nedenden çok kızarmak. “Yüz kızartıcı,” utanılacak, utanç verici durum. “Al giymedim ki alınayım,” o işle bir alakanın olmaması. “Al kiraz üzerine kar yağmış,” olmayacağı düşünülen bir durumun gerçekleşebilmesi. “Allı pullu,” göz alıcı renkle süslenme. “Bir donu var kırmızı kâh anası giyer kah kızı,” ailecek yoksul durumda olma. “Kırmızı gömlek,” gizlenmesi mümkün olmayan. “Dibi kırmızı mumla mı çağırdım,” özel bir davet ile çağrılmamak. “Al basmak,” lohusalar için bir rahatsızlık. “Al kanlara boyanmak,” pek çok yerinden yaralanmak, kandan kıpkırmızı olmak. “Kırmızı kart göstermek,” uyarmak dışlamak. “Al

bağlamak,” başlık üzerine kırmızı bağlayarak mutluluğunu göstermek. “*Kızıl divane,*” deli kimse. “*Kızırıp bozarmak,*” utanmak, mahcup olmak. “*Yüzü kızarmak*” utanıp sıkılmak yüzünden anlaşılması. “*Allayıp pullamak,*” kötü görünüşü gizleyecek süsleme.

Mavi: “*Mavi boncuk dağıtmak,*” birden çok kişiye sevgi göstermek. “*Mavi kâğıt almak,*” okuldan işten kovulmak. “*Mavi boncuk kimde?*” Şimdi en çok sevilenin kim olduğunu sormak.

Mor: “*Mor etmek,*” utandırmak. “*Mor olmak,*” utanılacak bir duruma düşmek. “*Mosmor kesilmek,*” herhangi bir sebeple morarmak.

Pembe: “*Dünyayı toz pempe görmek,*” her şeyden zevk alarak olumsuz durumlara olumlu bakmak. “*Pembe dizi,*” hafif, oyalayıcı dizi film.

Sarı: “*Sapsarı kesilmek,*” yüzün sararma durumu. “*Sarı çıyan*” sinsi kötü kimse. “*Sarı kart görme,*” bazı spor müsabakalarında ceza görme. “*Sarı dünya,*” esrar. “*Sarı yağ ile yağlayıp kuru yağ ile dağlamak,*” işkençe yapma, eziyete bulunmak. “*Benzi sararmak,*” farklı sebeple aniden ten renginin solgun hale gelmesi. “*Sararıp solmak,*” sağlığı bozulmak. “*Kemiği sararmak,*” yaşlanmak.

Yeşil: “*Her boyayı boyadı bir fıstık yeşil kaldı,*” önemli yapılması gerekeni bırakıp önemsiz şeyleri yapmak. “*Karşıdan baktım yeşil türbe yanına vardım estağfurullah tövbe,*” dışardan bakılınca saygın yakından öyle olmama durumu. “*Yeşil ı ışık yakma,*” sakıncalı işe müsaade etmek. “*Yeşilden yemek,*” olmamış ürüne karşılık gösterilen para almak (Meskhidze, 2006: 50-150).

2.5.3. Halk Şiirlerinde ve Anlatılarında Kullanımı

Halk şiiri halk içinde yetişmiş kişiler ya da adları bilinmeyen ortaya koyduğu manzum eserlerdir. Halk şiiri geleneği anonim şiirler aşık tarzı şiirler dini tasavvufi şiirlerden oluşmaktadır. Bu şiirlerin sahiplerine de halk şairi adı verilmiştir. Halk şiirleri halkın dili ve halk estetiği ile yazılan şiirlerdir. Yüksek zümreye değil halka hitap etmeyi amaçlamaktadır (Tikdemir, 2019:19-20).

Türk Halk Şiirlerinden örnekler ile renk kullanımını aşağıda değerlendirilmektedir.

Karacaoğlan şiirlerinde renk kullanımı:

“*Elif kaşlarını çatar, Gamzesi sineme batar.*

Ak elleri kalem tutar, Yazar Elif, Elif deyî...”

Dizelerinde ak ten rengini ve temizliği ifade etmekte için kullanılmıştır.

“Cennet cehennem yoktur diyenler
İl hakkını alıp haksız yiyenler
Al yeşil konaktan hüküm eyleyenler
Dur bakalım canım beyler kalır mı”

Gerçek anlamda bir yerin rengi ifade edilirken sembolik anlamda da ihtişamı, güç ve kudreti, zenginliği, gösterişli bir yeri anlatmak için kullanılmıştır.

“Kime kin ettin de giydin **alları**/Yakın iken uzak ettin yolları
Çok mihnetle yetirdiđin gülleri/Vardın gittin bir soysuza yoldurdun”

Kıyafet rengi olarak gerçek anlamda kullanılırken, sembolik olarak al rengin gösterişi ifade etmesi sebebi ile de sembolik anlamda da kullanılmıştır.

“Donanıydım **yeşil** ile **al** ile
Besleyeydim şeker ile bal ile
Boğum boğum **al** kınalı el ile
Gelin olup bize gelesi kızlar”

Gerçek anlamda gösterişli kıyafet ve kına rengini ifade etmekte kullanılmıştır.

“Karacoğlan der ki, gördüm bir güzel
Sıdk ile bakıp ta eyledim nazar
Al yeşil geyinmiş daima gezer
Arı konar, **ak** gerdandan bal alır”

Al yeşil gerçek anlamda kıyafet rengini ifade ederken ak temizlik, saflık ve güzellik anlamında kullanılmıştır.

“Kibar yâr alına bir yağlık çaldı
Yeşil midir, oflaz mıdır, **al** mıdır”

Gerçek anlamda mendil rengini ifade etmek için kullanılmıştır.

“Benim sevdiceğim bülbül ünlüdür
Ördek simalıca, **yeşil** donludur
Güzeller içinde katı bellidir

Tanı da boyumdan bil, dedi bir kız”

Yeşil diye adlandırılan ördek türüne benzetme amacı ile güzel anlamda kullanılmıştır.

“Kızlar güzel güzel aslı huriden

*Yeryüzünü lâle, **yeşil** bürüden*

Kasvetli gönlümün gamın eriden

Karanlık kalbimin çırası kızlar”

Tazelik güzellik anlamında kullanılmıştır.

*“Al mı, **yeşil** mi de **sarı** mı bilmem*

*Sırtına geyinmiş **al** ile **moru**:*

Sevdiğim üstüne dört libas geymiş

*Bir **kara**, bir **yeşil**, bir **al**, bir **beyaz***

*Bir **buğday** benizli zülfü dolaşık”*

Kullanılan renk adları elbise ve ten rengini ifade etmek için gerçek anlamlarında kullanılmıştır.

*“Kervan vardı **Sarı** Şeyh’e çizildi*

***Alı** sunam kalk gidelim yaylaya”*

Sarı renk adı ten renginin ifade etmekte kullanılırken al renk adı kıyafet rengini ifade etmek için kullanılmıştır.

“Kadife şalvarlı, tül libasının

*Güvercin topuklu, **sarı** mestlinin*

Elleri kınalı, kumru seslinin

Zülüfü gerdana tarayışlının”

Bir nesnenin rengini ifade etmek için gerçek anlamda kullanılmıştır.

*“**Sarı** çiçek sarvan kurmuş oturur*

Yaz gelince taze otlar bitirir

Bir yel eser rayihasın getirir

Güllerin leylağa karıştı dağlar”

Çiçek rengini belirtmek için kullanılmıştır.

“Otuz bindir, hanı meydan diyenler
Seksen bin de **sarı** postal geyenler
Doksan bini dahi serden geçenler
Sultan Murad kalkmış kendi geliyor”

Gerçek anlamda postal rengi ifade etmekle beraber bir grubu ifade eden sembolik anlamı ile de kullanılmıştır.

“**Sarı** çiğdem durur divana
Bütün kuşlar gelir lisana
Bir ferahlık doğar insana
File beli işledi mi”

Bir tür çiçeğin rengini ifade etmek amacı ile kullanılmıştır (Çevirme, 2008: 90-98).

Yunus Emre şiirlerinde renk kullanımı:

“Yunus sen de ölürsün **kara** yere girersin,
Mürşitlerin ulusu ol Emir Sultan yatur.”

Kara mezarı, ölümü, karanlık, yeraltı anlamında anlatan sembolik bir anlamda kullanılmıştır.

“Gör imdi doğruluk bir neler eyler
Yıkar gıybet evin **kara** yer eyler”

Kötü anlamında sembolik olarak kullanılmıştır.

“Alemleri **yeşil** bulundu çıktı
Kimesne eslemez yavlak ınıktı”

Yeşil İslami ve tasavvufi anlamda önemli olması sebebi ile tazelik güzellik anlamında kullanılmıştır.

“Bu dünyâ bir gelindir **yeşil kızıl** donanmış
Kişi yeni geline bakıbanı doyamaz”

Bahar mevsiminde doğanın yeşermesi ve çiçeklerin açmasını ifade için kullanılmış, doğanın bu hali gelinlik giyinmiş bir kıza benzetilmiştir.

“**Yeşil** donlar giyesin donânasın
Eğer konşu hakkı boynunda ise”

Yeşil ve kıvıl elbise rengi olarak kullanılmıştır. Hem gerçek anlamda hem de sembolik anlamda kullanımı görölmektedir.

“Ne ilmim var ne tâatım ne gücüm var ne tâkatım
Meğer senden inâyetim kıl yüzüm **ak** Çalabım”

Ak saflık, temizlik, lekesizlik anlamında kullanılmaktadır.

“Çün aşkın kitabını okudum tahsil ettim
Ne hâcet kim **karayı ağ** üstünde yazarım”

Ak kara zıtlığı üzerine kullanılmıştır.

“Şu yerlerde benim yavrum bir gezer
Döküp **ak** gerdana zülfünü dizer”

Pürüzsüzlüğü temizliği simgeleyen bir anlamda kullanılmıştır.

“Esilmiş inci dişleri dökölmüş **sarı** saçları
Kamu bitmiş teşvişleri emr-ü nemde ermiş yatar”

Saç rengini ifade eden gerçek anlamının yanında güzelliğı gösteren sembolik anlamla da kullanılmıştır.

“Benzim **sarı** gözlerim yaş
Bağrım pare yüreğim baş”

Sarı beniz kişinin rahatsızlık, hasizlik, zayıflık halini ifade etme kullanılan sembolik bir anlamdır (Karacar, 2023: 415-420).

Köroğlu eserlerinde renk kullanımı:

“Düşman geldi tabur tabur dizildi
Alnımıza **kara** yazı yazıldı.

Tüfek icat oldu mertlik bozuldu
Eğri kılıç kında paslanmalıdır”

Kara olumsuz anlamda sembolik olarak felaketi, sıkıntıyı, kötüyü ifade etmek için kullanılmıştır.

“Çardaklı Çamlıya kaçmışım diye
Kızılbaş diyorlar içmişim diye
Padişaha savaş açmışım diye
Her adımda tuzak kurulur bana”

Başa giyilen kırmızı/kızıl renkli börtten ilhamla Kızılbaş adı verilen dini bir grubu ifade etmek için kullanılan bir sözcüktür, bu topluluğu ifade etmek için kullanılmıştır.

“**Kıratım** yok, binem gidem sazana
Yiğit odur öz malını kazana
Yüz batman pirinci küçük kazana
Yedin beylere ha ben gelince”

Kır gerçek anlamda atın rengini ifade etmek için kullanılmıştır.

“Şimdi görürsün kendini
Güliden **kırmızı** rengini
Görmedim bunun dengini
Gelir gürleyi gürleyi”

Gülün rengini ifade etmek için gerçek anlamı ile kullanılmaktadır.

“Kimisi pınar başında
Kimisi yolun dışında
Al giyen on beş yaşında
İlle **mavili mavili**”

Kıyafet rengini ifade etmek için gerçek anlamda kullanılmıştır.

“**Kır**-ata yakışır bunlar
Yiğit giyer demir donlar.
Ak gövdeden **ala** kanlar
Akar şorlayı şorlayı..”

Kır, atın rengini ifade etmek için gerçek anlamda, ak ten rengini ifade etmek için kullanılmıştır.

“Çamlıbel' in koyağında

Sular akar ayağında

Şirin Döne yanağında

Siyah benler yerinde mi?”

Siyah gerçek anlamında kullanılmıştır.

“Köroğlu, Ayvaz'ı sever

Tütünü göklere ağar

Yazın **yeşil** kemha geyer

Kışın **ak**-sadeli dağlar”

Yeşil ve ak kıyafet rengini, doğanın yaz ve kıştaki görünüşünü tasvir etmek için gerçek anlamda kullanılmıştır.

Dadaloğlu eserlerinde renk kullanımı:

“Tavlasında arap atlar beslenir

Konağında baz şahinler seslenir

Duldasında nice yiğit yaslanır

Boz-kır atlı yüce beyler nic'oldu”

Boz ve kır renkleri at renginin ifade etmek için gerçek anlamda kullanılmıştır.

“Saçı altın bağlı fesler sırmalı

Lahuri şal giymiş gümüş düğmeli

Gözleri kudretten **siyah** sürmeli

Mor belikli güzellerin nic'oldu”

Siyah ve mor gerçek anlamda kullanılmıştır.

“Derviş Paşa yaktı yıktı illeri

Soldu bütün yurdumuzun gülleri

Karalar giydik de attık **alları**

Altınızın geçmek akça tunc'oldu”

Al rengi gösteriş, neşe ve umudu eden sembolik anlamı ile kara yası ve zorluğu, sıkıntıyı ifade eden sembolik anlamı ile kullanılmıştır.

*“Oturmuş **ak** gelin taşın üstüne
Taramış zülfünü kaşın üstüne
Bir selam geldi başım üstüne
Alırım kız seni komam illere”*
Ak ten rengini ifade etmek için kullanılmıştır.

*“**Al** yanağın elmas m'ola kar m'ola
Çapraz vurmuş düğmeleri dar m'ola
Acap mislin şu cihanda var m'ola
İnsem gitsem Hindistan'a Yemen'e”*
Al yanak kızarmış yanakları gerçek anlamda ifade etmektedir.

*“Gelin ağ'lar seyredelim güzeli
Gövel ördek gibi indi göllere
Cilalar sürünmüş **allar** geyinmiş
Doğan aylar gibi doğdu sabahtan”*

Gövel kelimesi gök (yeşil) ile bağlantılı olup ördeklerin rengi için kullanılan yeşili ifade eden bir kelimedir, al kelimesi kıyafet üzerinden keyfi, neşe ve arzuyu yansıtmak kullanılmıştır.

*“Dadaloğlu'm **al** yanağın gülünden
Mis kokuyor saçlarının telinden
İnce belli nazlı yarin elinden
Üç beş sene bekleyelim Hacın'ı”*
Al kelimesi kızarmayı ifade etmek için kullanılmıştır

*“**Al** şalvarım çul edeyim
Kol halkamı nal edeyim
İncilerim yem edeyim
Kalk gidelim emmim oğlu”*
Kıyafet rengini ifade etmek için kullanılmıştır.

“**Kara** çadır eğmeyinen

Ucu sırma düğmeyinen

Ne kaçarsın Kozanoğlu

Beş bin atlı gelmeyinen”

Çadırın rengini ifade etmek için gerçek anlamda kullanılmıştır.

“Ben sana ne yaptım hey kanlı zalim

Siyah zülfün mah yüzüne moy dedi

Bir ok vurdun deldi geçti sinemi

Ne ağrıttı ne incitti oy dedi”

Saç rengini ifade etmek için gerçek anlamda kullanılmıştır.

“Bir keten geymiş de önleri **sarı**

Kokar güller gibi dökülen teri

Hörü mü melek mi yoksa bir peri

Hiç görmedim böyle persek boy dedi”

Kıyafet renginin ifade etmek için kullanılmıştır.

“Dadaloğlu'm der de davı ne davı

Göldeki turna da şahinin avı

Ne **al** geymiş ne **kırmızı** ne **mavi**

Ne düğün ne bayram ille toy dedi”

Kıyafet rengini ifade etmek için kullanılmıştır.

“Dumanlıdır **Aladağ'ın** lanı

Ortasında **sarı** çiçek savranı

Yiğitler durağı aslan yatağı

Dilberlerin hep de böyle **ala** mı”

Sarı çiçek renginin ifade etmek için gerçek anlamda, ala toponomik anlamda kullanılmıştır.

“Hakk'ın kandilinde ben bir sır idim

Anamın rahmine indirdin felek

Ak mürekkep idim **kızıl** kan ettin

İnsan sıfatına döndürdün felek”

Ak ve kızıl renk adları sembolik olarak yoktan var olmayı ifade etmektedir.

“Aşa aşı Çiçekdağı yol ettim

Kırşehir'geçip vadiye girdim

***Yeşiller** içinde bir belde gördüm*

Muhaciri seviyorlar duydun mu”

Yeşil, ağaçların yoğun olduğu bir bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır.

“Sana derim sana hey Kınalıtaş

Gözümde akıttın kanlar yaş ile

*Göllerde oynayan iki **yeşil** baş*

Göllerin safası kazınan gelir”

Yeşil baş ile ördek benzetmesi yapılmaktadır.

*“**Kara** kavak yıkıntısı*

Dallarının döküntüsü

Kozanoğlu düğün tutmuş

Nerde bunun okuntusu”

Kara kavak bir ağaç türünün adı olarak kullanılmıştır.

*“**Karadır** yağlık **karası***

Karıştı Kozan arası

Ben öpmeye kıyamazdım

***Ak** göğsü süngü yarası”* (<https://www.antoloji.com/> E.T. 09.012025)

Kara kirlenmeyi ifade ederken ak ten rengini ifade etmektedir.

Türk Halk Şiirinde renklerin kullanımı sıkça görülmektedir. Bu kullanımlar hem gerçek hem simgesel anlamları ile kullanılmıştır. Kazanılan sembolik anlamlar millî, dinî sebeplerle kazanılmış anlamlar olup farklı yerlerde farklı şekilde kullanılmıştır. Benzetme amaçlı hastalık adlandırmak için de kullanımını görmekteyiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KAZAK TÜRKÇESİNDE RENK ADLARI

Genel Türk dilinin günümüzdeki kollarından biri olarak Kazak Türkçesindeki renk adları Eski Türkçeden beri kullanılan Türkçe temel renk adlarını korumakla birlikte yaşamın çeşitli alanlarında ortaya çıkan ihtiyaçlar çerçevesinde renkleri ayrıntısı ile ifade edebilmek için yeni renk adları da türetmiştir. Bunların bir kısmı türetme, bir kısmı kelime birleştirme bir kısmı ise alıntılar yoluyla gerçekleşmiştir.

Gerçek anlamıyla ayırıcı bir vasıf olarak nesnenin rengini veya doğrudan rengin adını ifade etmek için kullanılan renk adları Kazak Türkçesi Türk Lehçelerinin bir kolu olmasına rağmen sembolik veya mecaz anlam değeri açısından farklılıklar gösterebilmektedir.

Kazak Türkçesinde kullanılan renk adlarında komşu topluluklarla kurulan ilişkilere bağlı olarak alıntı renk adlarının kullanım sıklığı pek görülmemektedir. Bu da güçlü bir yazılı kültür yaygın olmadığı için Türkçe renk adları halkın dilinde korunmuştur. Yani yabancı kökenli renk adları ve bunların kullanımı Türkiye Türkçesinde olduğu kadar yaygın kullanılmamaktadır.

3.1. Kazak Türkçesinde Renk Kavramı

Kazak Türkçesi'nde "renk" kavramı için "*reñ*", "*reñk*" "*tüs*", "*öñ*", "*boyaw*", kelimeleri kullanılmaktadır.

Renk kelimesi Kazak Türkçesine Farsçadan geçmiş olup "<reng-رنگ" hem "*reñ*" hem de "*reñk*" şeklinde ikili kullanımı bulunmaktadır. Ancak *reñ* ve *reñk* kelimeleri "sima, görünüş, yüz güzelliği" (Bolganbayev vd., 1999:539; Januzakov, 2008:690); *türi özgeruw* "rengi değişmek", *reñi uşuw* "rengi atmak (kaçmak veya uçmak)" anlamlarında kullanılırken; *reñk* kelimesi bu anlamlardan ayrı olarak dilbilimde "anlam olarak farklılık, biraz farklı" anlamlarında da kullanılmaktadır (Januzakov, 2008:690).

reñ/reñk:

Elzaning jüzinde *yerkelik reñ* bar "*Elzanın yüzünde nazlılığı gösteren eda/hâl/görüşüş var*" (Bolganbayev vd., 1999:539).

Tutqındardıñ barlıǵınıñ jalpı **reñkteri** birtürli naşar “*Tüm tutukluların görünüşleri kötüydi*” (Seyfullin.).

Dala qoyu tuman. Sonda da **tün reñki** bozamiq tartqan “*Dışarıda yoğun bir sis var. Ona raǵmen gecenin rengi beyaz görünüyordu*” (Muqanov, Botagöz).

reñk:

Söz maǵınalarınıñ **reñkin** ayıra biluwimiz kerek “*Kelimelerin anlamlarındaki farkı/farklılığı ayırt edebilmeliyiz*” (<https://sozdikqor.kz/soz?id=432711&a=RE%C5%83K> , 20.10.2024).

Sözge intellektuwaldı **reñk** bergen jaqsı “*Kelimelere renk vermek iyidir*” (Bolganbayev vd., 1999:539).

Kazak Türkçesinde renk kavramı için kullanılan diğerkelime de **tüs** kelimesidir. Kazak Tilining Sözdigi’nde **tüs** III “çeşitli renkler, boya”, **tüs** IV “insan görünümü, yüz şekli” şeklinde madde başı olarak verilmiştir (1999:662-663).

tüs

Qızıl tüsti jıyıptı inir..., “*kızıl rengi/kızılıǵı toplamış akşam*”

Mıñ tüспен qulpırıp tur bul munara “*bu minare binbir renkle göz kamaştırıyor*” (<https://sozdikqor.kz/soz?id=453922&a=T%C3%9AS>, 22.11.2024).

Tüsiñ özgerip ketipti ğoy “*rengin iyice deǵışip gitmiş*”

Tüs sayıstı “*küsüşmek*” (Bolganbayev vd., 1999:663).

Öñ: Bir diğerkelime **öñ** kelimesi olup daha çok insan yüzü ile ilgilidir.

öñ “*sima, yüz, beniz, renk, yüz biçimi*” (Bolganbayev vd., 1999:).

Boyaw: “*boya*”

Kesenin işin **qızıl boyawmen** boyadı “*kasenin içini kırmızı boyayla boyadı*” (Suyerkulova vd., 2011:744)

boyaw: mecaz. “yapmacık”, “aldatıcı görünüş, sahtelik” anlamında kullanılmaktadır.

Dostıq tilegim, asa äsirelemey sol qalpında jazıñız, öytkeni är minutın ömirdiñ ızǵırırında ötkizgen partizan jolı artıq **boyawdı** süymeydi “*Arkadaş olarak tavsiyem, lütfen abartmadan olduğu gibi yazın, çünkü hayatın koşuşturmamacası içinde her dakikasını geçiren bir partizanın yolu artık sahteliği sevmez*” (Suyerkulova vd., 2011:744).

boyaw: mecaz. “benzersizlik, farklılık, kendine özgü tarz”

Ulttıq öz **boyawı**, öz yerekşeligi bar idiomalardı awdaruw anağurlım qıyın boldı “*Kendine özgü Milli boyası/rengi, farklılığı olan deyimleri çevirmek epeyce zor oldu*”

Söyleskende qurbılar, är sözde mın **boyaw** bar “...konuştuğunda kız arkadaşlar, her sözünün binbir **rengi** var...” (Suyerkulova vd., 2011:744).

3.2. Kazak Türkçesinde Kullanılan Renk Adları

3.2.1. Türkçe Olanlar

Kazak Türkçesinde kullanılan Türkçe temel renk adları Türkiye Türkçesi ile fonetik farklılıklar bir kenara bırakıldığında büyük ölçüde eski Türkçedeki ortak temek renk adlarından oluşmaktadır. Bu Türkçe renk adları içinde Türkiye Türkçesinde kullanılmayan *qoñır* (*kahverengi*), *sur* (*gri*) renk adları vardır ki bu renk adlarının Türkiye Türkçesindeki yaygın kullanımı alıntı isimlerdir.

Kazak Türkçesinde renk isimleri **aq**, *aqıldaw*, *aqsüt*, *biyday*, **boz**, *kökşil* *qızğılt*, *bozğılt kök*, **kök**, *kögildir*, *kögildir kök*, *aspan kök*, *kögildir*, *teñiz kök*, *aşıq kögildir*, *qap-qara kök*, *qoyı kögildir*, *aspan kökşil*, *qayıñ kök*, *köksur*, *muz qara kök*, *kökpeñbek*, *kümis*, **qara**, *kömir qara*, **qızıl**, *qandala*, *şımqay qızıl*, *al qızıl*, *qoñır qızıl*, *qan qızıl*, *qızılqay*, *aq torğın qızıl*, *almaday qızıl*, *qızıl-jiren*, *şiye qızıl*, *qınamendi qızıl*, *qızğış*, *kirleñki qızıl*, *qalıñ qızıl*, *qanıq qızıl*, *ot qızıl*, *qızıl aray*, *dolana qızıl*, *qoñırqay qızıl*, *sarğıstaw qızıl*, *küreñ*, *qanküreñ*, *al küreñ*, *tobılğı küreñ*, *qızğılt sarı*, *küreñ qızıl*, *qızğılt*, *qızğıltım*, *qızğıltaw*, *aq qızğılt*, *aqşıl qızğılt*, *qola*, *aşan qızıl*, *şiyedey qızıl*, *al küreñ qızıl*, **qoñır**, *al qoñır*, *aşıq qoñır*, *qoñır-qoşğıl*, *qoñırqay*, *bozdaw qoñır*, *qaz bawır qoñır*, *qula*, **sarı**, *qızğıltım sarı*, *aqşıl sarı*, *aşık sarı*, *altınsarı*, *bozğılt sarı*, *jasıl sarı*, *qoyı sarı*, *quray sarı*, *sarşa*, *sarı jaşıl*, *solğın sarı*, *şañıt sarı*, *juvsan tüsti*, *sarğış/sarğılt/sarğıltım*, *aqsarğılt*, *qızıl sarğış*, *sarğıstaw*, *sarğış qoñır*, **sur**, *aqsur*, *aqsur qılañ*, *kökşil sur*, *qorğaşın tüsti*, *qoyı surğılt*, *surğıltım*, *şuğılalı*, **jasıl**, *aşıq jasıl*, *surğılt jasıl*, *aşan jasıl*, *qalıñ jasıl*, *jap-jasıl barqıt*, *jasıl kök*, *kögal*, *sarğış jasıl*, *jalbız jasıl*, *boz-jasıl*, *jasıl barqıt*, *kökoray* şeklinde sıralanır.

Kazak Türkçesinde birden fazla renk adının bir araya gelerek raflı renkleri ifade etmek için iki (*boz-jasıl*), bazen üç renk adının (*al qızıl küren*) bir arada kullanılması dikkat çekicidir

3.2.2.Yabancı Kökenli Renk Adları

Herhangi bir dilin sözlük yapısı, gelişim sürecinde başka dillerden alınan kelimelerle de zenginleşmektedir. Bir dilden diğerine kelime girişi, tarihi koşullara ve ekonomik, ticari, siyasi veya kültürel ilişkilere bağlıdır. Bu tür uluslararası ilişkiler, halkların birbirleriyle mal alışverişi yaptığı gibi, bu mal ve nesnelerin adlarının değişimine de olanak tanır. Aşağıda Kazak Tilinin Kirme Sözdigi (2019)’nde yer alan yabancı kökenli renk adları ve açıklamaları şöyledir:

Bordo [Fr. Bordeaux - kelime anlamı: bordo rengi şarap] - kahverengi-kırmızı renk. (96b); *Kırmızı* [Farsça kırmızı] - kırmızı, kırmızımsı. Bu anlam, Kazak folklorik eserlerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Ayrıca “kırmızı renkli değerli kumaş”, “çok güzel, çekici” gibi mecazi anlamlarda da yer alır. (272 b); *Küldibadam* [Farsça guli badam] - açık kırmızı renk. Kazak dilinde “belirgin, açık olmayan renk”, “ucuz, kalitesiz” gibi mecazi anlamlarda da kullanılır. (260b); *Külgin* [Farsça - pembe] Kazak dilinde “solgun renk”, “bulanık, belirsiz” gibi mecazi anlamlarda da kullanılır. (260b); *Külâbi* [Farsça gulaabi] - Farsça anlamları “armut”, “pembe, kırmızımsı renk”. Kazak klasik eserlerinde “kavun” anlamında mecazi olarak kullanılır. (260b); *Kükürt* [Farsça gugurd] - “sarı renkli yanıcı metal”, “kibrit” (260b); *Oranj* [Fr. orange] - sarı ile kırmızı tonlarının karışımından oluşan ara renk, ana renklerden biri, portakal rengi.

3.3. Kazak Türkçesinde Renk Adlarının Onomastik Açıdan Özellikleri

Yer, su, kişi, millet, boy ve aile adlarında çok sık karşılaşılan renk adları her durumda sadece rengi ifade etmez; bu isimlerde kullanılan renkler her türlü doğal durumla uyumunu, coğrafi özelliklerini, yönlerini ve yerlerini, tarihî, dinî algılayışları, kişilik özelliklerini belirlemeye katkıda bulunur.

3.3.1. Yer Adlarında Renklerin Kullanımı

“Kazaklar için, yer adı, dağ adı gibi unsurlar, o bölgenin karakterine göre belirlenmiştir. Nerede, hangi ülkeye giderseniz gidin, yer, su, ve küçük bir kaynak adıyla karşılaştığınızda, bu adın kendisinde ne kadar derin anlam ve çözülmemiş gizem yattığına dair bir bilgi vardır.” – Kazak yazar ve düşünür Mukhtar Auezov'un belirttiği gibi, doğduğumuz topraklarda yer-su adlarının binlerce kez karşılaştığı

herkesçe malumdur. Geçmişte yaşamış atalarımız, yer-su adlarının her birine bu adları vermekte ustaca ve zeki bir şekilde yaklaşmışlardır. Bu adların verilış gerekçelerini, ad verme anlayının ortaya koymak bir milletin düşünce yapısını ortaya koymak, ülke tarih mirasını anlamak için çok önemlidir.

Yer-su adlarında çok sık rastlanan renk adları her durumda aynı biçimde kullanılmaz; bu kavramların farklı doğal koşullarla uyumunu, coğrafi farklılıklarını, yön ve konumunu belirlemeye hizmet eder. Türkçenin yer-su adlarında bulunan renk adları, birçok durumda yönleri göstermenin yanı sıra belirli bir coğrafi nesnenin bir başka nesneye göre konumunu, uzaklığı ve yükseklik-düşüklüğünü belirlemekte bir vasıta olarak kullanılabilir. Bu başka milletler yanında tüm Türk dünyasına ait, tarih boyunca süre gelen kozmogonik ve coğrafi sembolizm geleneği olarak kabul edilir. Kazak halkı yüzyıllar boyunca doğa ortamında yaşayıp, çevrelerinin çeşitli sırlarına dikkat etti. Doğal ortama adaptasyon yoluyla arazi yapısını, iklim özelliklerini, su kaynaklarını belirlemek, bitki örtüsü, mera özellikleri gibi unsurlar yer-su adlarından görünmektedir. Ayrıca, doğal koşulların elverişsizliğinden kaynaklanan arazi özellikleri coğrafi renklerde de görünmektedir (Çukenayeva ve Sarbasova, 2020:62).

Böylece, yer-su adlarında bulunan renk işaretleri, yani yerin özelliklerini renk açısından yansıtan nitelikli karmaşık adlar sayesinde Kazak halkının dikkatini görebiliriz. Çünkü herhangi bir bölgedeki yer-su adları halkın dilsel temeline dayanılarak oluşturulmuş ve uzun tarihsel-dilbilimsel değişimlere uğramıştır. Eski Türk diline ait taşlara yazılmış anıtların bulunması, M. Kaşgarî'nin sözlüğünün korunması, ülkenin günümüze kadar gelen dil sistemi hakkında bilgi vererek, yer-su ile ilgili eski karmaşık adların incelenmesine yol gösterir.

Eski Türk yazılı anıtlarında “*kök*” kelimesi “aspan (gök)” anlamında kullanılmıştır. Günümüz Kazak dilinde “aspan (gök)”, “*kök*” ve “*täñir (tengri)*” kavramları karşılıklı olarak iç içe geçmiş sabit ifadeler oluşturur: “*kök täñirisi*”, “*kök aspan*” gibi. Bu durum, tüm Türk halklarına özgü, antik dönemden beri gelen bir dünya tasavvurunun anlamsal dizisini temsil etmektedir. Bu nedenle, Kazak toponimlerinde “*kök*” sıfatı ile oluşturulmuş birleşik isimler oldukça fazladır. Oronimler ve hidronimlerden türemiş *Kökbaytal kuyu*, *Kökbulaq*, *Kökjal kırsı*, *Kökkuyu*, *Kökpekti tepesi*, *Kökösım tepesi*, *Köktaş kuyu*, *Kökbulaq kuyu*, *Kökjal kuyu* gibi adlar bazen renk temelinde de kullanılmaktadır. Kazaklar, bitkilerin yeşil rengini “*kök*” olarak isimlendirmektedir. Kökdombaq - burada “*dombak*” kelimesi, günümüz

dilindeki “tompak” (yükselti) kelimesinin fonetik bir versiyonudur. Yani, bu, dağın şekli, rengi ve kütlesini belirlemektedir (Molčanova1982:210).

“**Qoñır**” terimi genellikle otlak tarzı coğrafi yapılarla ilgili olmuştur. Örneğin, *Qoñır kuyu*, *Qoñırşa beyit*, *Qoñır jaylaw*, *Koñırorpa* gibi adlar incelenebilir.

“**Qızıl**” kelimesi esasen, dağ taşlarının rengiyle ve hidronimlerde su altındaki organizmalarla sıkı bir şekilde bağlantılı olarak oluşturulmuş adlarla ilgilidir.

Qızıl kuyu, *Qızıladır yerleşimi*, *Qızılatau kuyu*, *Qızıläsker köyü*, *Qızıljar kuyusu*, *Qızıljar yerleşimi*, *Qızılkuyu*, *Qızılum köy yeri*, *Qızılum kumu*, *Qızılaj kuyu*, *Qızılözen köyü*, *Qızılsay tepe*, *Qızıloda şehri, kenti ve vadisi*, *Qızılsoq yerleşimi*, *Qızılsu köyü*, *Qızılsuat kuyu*, *Qızıltam kışlatması*, *Qızıltaş su kaynağı* gibi adları bulmak mümkündür. Bu nesnelerin hepsine ad verirken belirleyici nedenin renk olduğu kesindir. Yer şekilleri, toprak, su altındaki organizmalar, kızıl renkteki taşlar (granitler) vb. de kızıl ya da pembemsi olabilir. Qızıl sıfatı “kan rengi, kırmızı” rengini ifade etmekte olup, dilimizde bir hayli yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Bunun sayısız anlamlarından biri, yersu adlarının yapılmasında rengi ifade eden doğrudan anlamı ile Sovyet dönemine ait bayrağın renginin politik terim olarak kullanılmasıdır.

“**Sarı**” kelimesi, oronimler ve hidronimlerde, otlak adlarının içinde sıkça karşılaşılır. Bu renkle ilgili adlar, hidronimlerde suyun rengini, oronimlerde ise genellikle dağ taşlarının rengini ifade eder (Najimedenov, 2010:).

“**Aq**” renğine bağlı yer-su adları Kazak toponiminde oldukça sık yer almakta ve toponim türlerinin (yer, su, dağ, şehir, yerleşim, ova vb.) hepsinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, *Aqsu*, *Aqtoğay*, *Aqköl*, *Aqsay*, *Aqjar*, *Aqmola*, *Aqtöbe* gibi adlar verilebilir.

“**Qara**” renğine bağlı toponim oluşturma sürecinde kendi temel anlamıyla ilişkili olarak, niteliksel bir bağlantı kurarak birleşik adlar oluşturduğu görülmektedir. Verilen toponimler, coğrafi nesnenin siyah rengini ifade eder: *Qara quyı*, *Qara adır* (yerleşim), *Qaraawdan* (yerleşim), *Qarabaraq quyı*, *Qarabaraqtı* (yerleşim), *Qarabawır* ve *Qarabayan* (tepe), *Qarabota* (su kaynağı), *Qarabökeje* (kuyu), *Qarabulak*, *Qaragayıt* (kışla), *Qaragalı* (tepe), *Qaragan* (tepe), *Qaragansay* (vadi), *Qaradiyirmen* (dağ), *Qarajal* (yerleşim), *Qarajambas* (yerleşim), *Qarajar* (tepe), *Qarakeşüw* (yerleşim), *Qaraköl*, *Qarakiya* (arazi), *Qaraqozı*, *Qarakuy* ve *Qarakul* (kuyu), *Qarakum* (bölge), *Qarasaz* (kuyu), *Qarasay* (tepe), *Qarasengirbek* (yerleşim), *Qaratörköl* (kuyu), *Qaratülen* (yerleşim), *Qaratüs* (su kaynağı), *Qaraşokı* (tepe),

Qaraşañıraw (su kaynağı) vb. gibi adları içermektedir. Örneğin, *Karataw* oronimi hakkında tanınmış toponimist E.M. Murzaev şöyle demektedir: “Bu isimdeki “qara” kelimesi renk ile bağlantılıdır, çünkü karadağlarda diğer dağlarda olduğu gibi yaz boyunca kar bulunmaz.” (Murzaev, 1996:230). Yazarın bu fikri yanında kışın da karın durmadığı kayalık, çıplak; çok az güneş gören kuytu ve vadileri sebebiyle gölgeli ve karanlık görünen; hacim ve kütlece heybetli ve arazi yapısı nedeniyle tehlikeli ve korkutucu olan dağların da “Qaratav”olarak adlandırılması yaygınlaşmıştır. Beyaz karla kaplı kış mevsiminde karadağlar koyulaşarak belirgin bir şekilde ayrılır. Ayrıca, “qara” kelimesi mecazi anlamında *Qarasaz*, *Qaraqay*, *Qaraqum* örneklerinde olduğu gibi suyun şeffaflığı, derinliği, bir şeyin bolluğu ve genişliği bağlamlarını da ifade edebilir

“**Sarı**” renk adı Kazakistan'ın kuru yerleri ve çöl alanlarında bunaltıcı, kuru yaz mevsimi bitki örtüsünün hızla kuruması ve düz arazinin sarı bir renge bürünmesi bağlamında daha çok kullanılmıştır. Bu durum, Kazak toponimlerinde *Sarıarqa*, *Sarıdala*, *Sarıözek* gibi adların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda yaşanan coğrafya gerçekliği bağlamında “uzun, geniş” veya “geniş alan” anlamları da “sarı” kelimesine yüklenmiş görünür. Bu nedenle, Kazak zihnindeki *Sarıarka* adlandırması yalnızca sarı renkli küçük tepeliklerden ibaret olmayıp, geniş ve açık bir alanı temsil eder (Kaydarov vd.1986:).

Sarıbas mezarı, *Sarıbulaq*, *Sarıketken* kışlası, *Sarıniyaz* kuyu, *Sarıoy* yerleşimi, *Sarıtakır* yerleşimi, *Sarıtas* su kaynağı ve kışlası, *Sarıtöbe* kışlası, *Sarıtörtkil* tepesi, *Sarışokı* kuyu, *Sarışoñay* kuyu isimleri Mangışlak bölgesinde yer almaktadır. Kazak oronimlerinde bazı renk sıfatları anlamsal değişime uğrayarak, ilk halindeki anlamını kaybeder ve farklı fiziksel-coğrafi özellikler hakkında işaret veya gösterge işlevi görmeye başlar. Görme yoluyla yapılan algı sadece rengi değil, coğrafi nesnenin boyutunu ve şeklini de belirler.

Kazak dilindeki yer-su adlarında rastlanan renk adları birçok durumda dünyanın dört bir yanını, batıyı ve doğuyu, güneyi ve kuzeyi belirtmenin yanı sıra, belirli bir coğrafi nesnenin bir başkasına göre konumunu, uzaklık ve yükseklik-düşüklüğünü tanımlama işlevini yerine getirir. Bu özellikler yalnızca Kazak dili veya yalnızca Kazak halkına özgü olarak değerlendirilemez. Bu, tüm Türk dünyasına ait, eski çağlardan gelen kozmogonik ve coğrafi sembolizm geleneği olarak kabul edilmektedir. Kazak halkı yüzyıllar boyunca doğa ortamında yaşarken, çevresinin çeşitli gizemlerine dikkat etti. Doğal ortama uyum sağlama yoluyla arazi yapılarını,

iklim özelliklerini, su kaynaklarını, bitki örtüsünü, meraların özelliklerini vb. tanımlamak, yer-su adlarından görülmektedir (Molçanova, 1982:225).

Kazak halkının göçebelikten yerleşik hayata geçiş sürecindeki kendi topraklarında yaşayıp var olma deneyimleri, toponimlerde geniş bir şekilde kaydedilmiştir. Halkın adlandırdığı yer adlarından ülkenin ekonomik özelliklerini, günlük yaşamını ve doğanın kullanılmasındaki işlevlerini görebiliriz. Aşağıda Kazakistan’a ait renkle ilgili toponimler adı verilmektedir:

Aktaw– ülkenin her yerinde bulunan dağ, yerleşim yeri adı. Aktaw, “dağ taşlarının rengine göre” belirlenmiştir.

Aktöbe – şehir adı (il merkezi), nehir adı (Kızılorda bölgesi). Bu adın içindeki “aq” kelimesi, ot ve mera anlamlarını ifade eder.

Aqtoğan – çukur yerlerin ve su kenarlarının adları, istasyon. Çok eski adlardır. Adın içinde yer alan “ak” ve “toğan” kelimeleri, günümüzdeki anlamlarından uzaklaşmış kelimelerdir.

Aqadır – dağ. Dağın veya tepelerin beyazlamış olmasıyla ilişkili olarak anılmıştır.

Aqbalşık – boğaz adı, Juantöbe dağının yakınında yer alır. Oradaki balçığın beyaz rengine atıfta bulunarak isimlendirilmiştir.

Aqkoşkar – dağ. Bu isim, bir kişi adından türemiş olabilir veya dağ görünümünün koç başına benzemesi ve renginin beyaz olmasıyla ilişkili olarak anılmış olabilir.

Aqşokı – dağ. “Ak” ve “şokı” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Tepelerin beyaz görünmesine atıfta bulunarak verilmiş bir isimdir.

Aqşal – kışlak, Büyük Yılanşı nehrinin güneydoğu kıyısında yer alır. Harici görünümüne göre bir kişi adına verilmiş bir yer adı olarak da düşünülebilir. Ancak “şal” /”çal”/ kelimelerini içeren toponimler, ülkemizin diğer bölgelerinde de bulunmaktadır. Örneğin, “şal” - dağlık sırtların adı (Cambıl bölgesi).

Qara – yer, taş, güç gibi anlamlara gelir. Qara rengine dayalı yer-su adları sıkça karşılaşmaktadır. Örneğin, “qara” – tepenin adı. Eski Türkçede “kara” – kutsal, büyük anlamı taşımaktadır.

Qara, Türk coğrafi terminolojisinde ana anlamından başka ek anlamlar da taşıyabilir. A. N. Kononov'un gözlemlerine göre “qara”, bazı Türk dillerinde yer, karasal alan, toprak anlamlarına gelir. Ancak qara rengi, çeşitli toponimlerde farklı anlamlar kazanmıştır.

Qaratöbe, Qaratas – “qara” kelimesi uzaktan bakıldığında. Karatöbe gibi tepelere yerleşmiş otların ve toprağın kara rengini gösterirken, Qaratasta kara taşların biçimini belirtir. Öte yandan, bağımsız olarak kullanılan “qara” ile ikinci durumda geçen “qara”nın anlamı tamamen farklıdır. Örneğin, Nayzaqara, Qılıçqara, Qarata gibi oronimlerde “qara”, günümüz Kazakçasında unutulmuş olan “yüksek, tepe, sırt, dağ” anlamlarında kullanılmıştır. Bu anlamlardaki “qara” terimi oldukça eski bir terimdir.

Qarabatan – yer adı (Mangışlak bölgesi). Türkçe (Oğuzca) “qara” + “batan” kelimelerinden oluşan bir isimdir. Qarabatan, qarabatan anlamındaki bir isimdir.

Qaramola – yerin adı. “Qalın mezar” anlamındaki bir isimdir.

Qaradala – (birçok yer adı) ot bitmeyen kurak yer anlamına gelir.

Qarakuş – benzer anlamda, “kalın” anlamında kullanılır.

Qaragöz – yer adı. “Qara” (sıfat) + “ağaç” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Anlamı: belirtilen yerlerde kuraklığa dayanıklı olan ve her yerde büyüeyebilen karagöz ağaçlarının bolluğuna dayanarak verilmiştir.

Qaraadır – kışlak adı. “Kara” (sıfat) + “adır” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Anlamı: alçak olan taşlık yokuş.

Qarabas – dağ. “Qara” (sıfat) + “bas” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Kışın ve yazın dağın tepesinin kararmış olmasına atıfta bulunarak verilmiştir.

Qarabidayık – bu yer, nehir boyunca bolca yetişen, hayvan yemi olarak faydalı olan bidayık otu nedeniyle bu isimle anılmıştır.

Qarabujır – dağ. “Qara” (sıfat) + “bujır” (sıfat) kelimelerinin birleşiminden oluşmuş bir isimdir. Anlamı: “dağın yüzeyinin düz olmaması, engebeli, taşlı” olduğunu ifade eder.

Qarabatır – mezar. Bu ismin verildiği, bir kahramanın gömüldüğü türbe ile tanınan bir yerdir.

Sarıtuz – dağ. İsim, “sarı” (sıfat) + “tuz” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Anlamı: geniş, büyük alanı kaplayan tuz dağlarıdır.

Sarıtöbe – dağ. İsim, “sarı” (sıfat) + “töbe” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Bu isim, dağın, tepenin, taşın toprak rengine atıfta bulunarak verilmiş olmalıdır.

Sarışoqı – dağ. “Sarı” (sıfat) + “şoqı” (isim) kelimeleri ile oluşmuş olup, anlamı açıktır: dağın biçim ve renginin yansımasıdır.

Sarıoba, iki kelimenin birleşiminden oluşmuştur: “sarı” (sıfat) + “oba” (isim). Burada “sarı” teriminin birkaç anlamı vardır: ana anlamı renk ile ilişkilidir, ikinci anlamı ise E. Koişibaev (1985) “geniş, büyük, muazzam” kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Bazı araştırmalar “sarı” kelimesinin anlamını “yığın halinde sarı taşlar” şeklinde tanımlamıştır. Bu ismin anlamı, taşların biçim ve rengine (büyüklüğüne) dayanarak – Sarıoba, sarı taş yığınları olarak anılmış olabilir.

Sarısandıq – bu isim iki bileşenden oluşur: “sarı” (sıfat) + “sandıq” (isim). Burada “sandıq” kelimesi, o yerleşim yerinin anlamında, düz üstü bulunan, sarımsı renkte olan küp benzeri taşlarla dolu bir dağ anlamında olabilir, bu nedenle o dağın eteklerindeki yerleşim yeri Sarısandıq olarak anılmıştır.

Sarıjılandı – dağ. “Sarı” (sıfat) + “jılan” (isim) + “dı” (isimden sıfat yapan ek) ifadelerinin birleşiminden oluşan bir isimdir. Anlamı: sarı yılanın çok olduğu yer’dir.

Sarıqum – kum, iki kelimededen oluşan bir isimdir: “sarı”(sıfat) + “kum”(isim). Sarımsı, ince kumlar anlamına gelir.

Sarıbalşiq – yer, “sarı” (sıfat) + “balşık” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Anlamı: “bataklık, sarımsı renkte, sarı çamur” olan yerdir.

Sarıbas – dağ. Sarıbas, bir kişi adı ya da “sarımsı renkteki dağ zirvesi” olabilir.

Sarıboz – yer adı. “Sarı” (sıfat) + “boz”(sıfat) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Sarı ve açık sarı rengin birleştiği bir renk demektir. Sarıboz, bir bitki ya da otun adı olabilir, sarıboz bitkisinin yetiştiği yer.

Qızılawız – (İle ve Jungar Aladağ’ında) “dar kanyon” anlamına gelir.

Qızılqum – (Sırdarya kıyısında). E. Koişibaev’in görüşüne göre, bu kelime “ince, hafif” anlamındadır.

Qızılbyık – dağ. “Qızıl” (sıfat) + “byık” (sıfat) ifadesinden oluşur. Anlamı: “kırmızı topraklı yüksek dağ”.

Qızıldyqan – “qızıl”(sıfat) + “dıqan” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşmuş bir isimdir. “Qızıl” kelimesi “tahıl”, “tohum”, “buğday” anlamında kullanılır. Yani bu isim, “buğday, tahıl eken çiftçi” anlamına gelir.

Qızılağaş– yer. “Qızıl” (sıfat) + “awa” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşan yer adıdır. Burada Qızılawaj kelimesi, bir ağacın yetişmesi ile ilişkilidir.

Qızıladır– dağ. “Qızıl” (sıfat) + “adır” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşan dağ adıdır. “Qızıl” kelimesi “kırmızı, güzel, hoş” anlamını taşır. Yani Qızıladır– “kırmızı, güzel, hoş tepeler” demektir.

Qızılaşa – yer adı, “qızıl” (sıfat) + “asha” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Bu isim, josa'ya benzer toprak yapısına sahip olan bir dere ve bölgeye atıfla verilmiştir.

Qızılbalşık – çıplak arazi. Bu isim, balşık türünün kırmızı, sarımsı rengi ile ilişkilidir.

Kök – gökyüzü, kudretli güç – Tanrı, ateş, su; bu öğeler, insanın kavrayışının basit seviyesine göre temeldir.

Köktöbe – dağ. “Kök” (sıfat) + “töbe”(isim) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Anlamı: dağın zirvesinin taşı veya bitkisi mavi renkli olduğuna işaret eder.

Kökpekti – yer adı. “Kökpek” (isim) kelimesine türev sıfat yapan ve o nesnenin çokluğunu belirten “-ti” eki eklenerek oluşturulmuştur. Anlamı: kökpeklerin çokça yetiştiği, yeşil olan yerdir.

Köktas – dağ. “Kök” (sıfat) + “tas” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Anlamı: bu dağda veya nehir kıyısında mavi taşların çok olduğunu ifade eder.

Sonuç olarak, renge bağlı toponimlerin bazen sıfat anlamıyla beraber, farklı yan anlamlar da taşıdığı görülmektedir. Bu alandaki araştırmaları göz önünde bulundurarak, içinde “aq”, “kara”, “Qızıl”, “kök”, “boz”, “ala” gibi renk adlarının geçtiği karmaşık toponimlerin, renk anlamından uzaklaşarak başka nesne ve kavramlarla bağlantılı hale geldiği anlaşılmaktadır.

3.3.2. Su Adlarında Renklerin Kullanımı

Su, yaşam kaynağıdır. Onun hayatındaki önemi özellikle büyüktür. Halk, akarsu ve gölün önemini yaşadığı yerle bağlantılı olarak anlamaktadır; bu nedenle, onların yaşam tarzı da akarsu ve gölle sıkı bir ilişki içindedir. Yerel halk, yaşadıkları yerden geçen akarsulara isim verirken, bu akarsuların büyüklüğünü ve akışını, suyun temizliğini ve bulanıklığını göz önünde bulundurarak isimlendirme yapmaktadır. Su adları belirli bir anlam taşımakta olup, yerel halkın tarımsal ve yaşam biçimi ile yerin fiziksel-coğrafi durumu hakkında bilgi vermektedir (Januzakov, 2006:68).

Eski çağlarda Kazak topraklarını yerleşim alanı olarak benimseyen eski kabilelerin yaşam tarzı göçebe ve yarı göçebe tarım faaliyetleri ile ilişkiliydi. Bu nedenle, çevrenin fiziksel-coğrafi özellikleri çoğunlukla su adlarında kendini

göstermekteydi. Kazak topraklarındaki hidronimlerin içinde, sayısal olarak fazlalık ve sözcük dağarcığı açısından çeşitlilik gösteren, çevrenin fiziksel-coğrafi özelliklerini yansıtan hidronimler bulunmaktadır. Bu alandaki su adlarını; yer altı zenginlikleri, maden, maden ocakları ile birlikte yer yüzeyinin topoğrafyası, doğal görüntüler ve hava olayları, akarsuların büyüklüğü ve suyun acı-tatlı olması, bitki ve hayvan adları ile birlikte renk ve sayı belirten kelimelerden türetilmiş hidronimleri gruplara ayırarak incelemek mümkündür. Bu bağlamda biz, renk ile bağlantılı hidronimleri ele alacağız

Hidronimlerin özelliklerini ve farklılıklarını vurgulayarak, halkımız bu adlandırmalarda renkleri ustaca kullanabilmiştir. Kazakistan topraklarında, çeşitli renklerle ilgili olarak oluşmuş ve bu yollarla su hakkında bilgi veren birçok su adı bulunmaktadır. Bu adların içerisinde “*qara*”, “*aq*”, “*qızıl*”, “*kök*”, “*sarı*”, “*ala*”, “*şubar*”, “*qoyu*”, “*boz*”, “*qızıl*”, “*şağan*”, “*ulan*”, “*quba*” gibi sıfatlar yer almaktadır. Örneğin: *Aqtuma*, *Aqşoqı*, *Aqtas*, *Aqsengir*, *Aqaydar*, *Aqbulaq*, *Kokbastau*, *Kökbulaq*, *Kökjar*, *Qaraqudıq*, *Aqjal*, *Aqjar*, *Aqtobe*, *Aqşoran*, *Aqdala*, *Aqşi*, *Aqbalşıq*, *Aqsor*, *Aqtau*, *Aqjal* gibi adlar bulunmaktadır. Toponimlerdeki renge dayalı adların, renk dışında başka anlamlar da taşıyabileceğini akademisyen A.N. Kononov, profesör E. Murzaev, bilim insanları G. Konkaşbaev, E. Koishıbaev ve D. Isayev kendi çalışmalarında göstermiştir (Çukenayeva ve Sarbasova, 2020:45).

Kazak topraklarındaki hidronimlerde sıkça rastlanan renge dayalı adlara yönelik anlam açısından yapılan analiz şunu göstermektedir:

“**Qara**” Türk coğrafi terminolojisinde temel anlamının yanı sıra ilave anlamlar da taşıyabilir. “Kara” sıfatı, belirleyici bir işlev üstlenir ve isimlerin önünde yer alır. Karasu hidronimleri - akıntısız, su birikintisi haline gelmiş sulardan veya yaz aylarında suyu çekilip ayrı ayrı kalan nehirlerin adlarıdır. Karasu'nun rengi uzaktan bakıldığında siyah gibi görünür; bu hidronimlerdeki “kara” terimi “akıntısız” anlamını ifade edebilir. Benzer şekilde, su adlarında *qara* kelimesi genellikle renk değil, hacim ifade ederek yani bol, büyük, geniş olma anlamını taşımaktadır. Ayrıca, kaynak, kuyu ve su kaynağı isimlerindeki “qara” kelimesi “yer” kelimesine eşdeğer olup, suyun yerden fışkırdığını belirtir.

“**Aq**” kelimesi Türk dillerinde aşağıdaki anlamlarda bilinmektedir: 1) ak (renk); 2) temiz, suçsuz, saf; 3) açık gri (renk); 4) ak nesne, madde; 5) göze çarpan aq; 6) süt, yoğurt vb.

Aq kelimesinin çoğunlukla hidronimlerde yer aldığını ve nehir suyunun, kıyısındaki nesnelerin rengini belirtmek için kullanıldığını gözlemlemek mümkündür.

Bu terimler yalnızca suyun rengini değil, aynı zamanda o bölgedeki kayaçların ve bitkilerin rengini de ifade eder. Örneğin, Enbekşikazak bölgesindeki *Aqbastaw* nehrinin adı, nehrin suyunun berrak ve duru olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Jambıl bölgesindeki *Akseñgir* nehrinin adının oluşumunda ise *aq* kelimesi suyun rengiyle ilgili değildir. Tepe üzerindeki taşların gri rengi dışarıdan bakıldığında beyaz gibi görünmektedir. Bu nedenle, o bölgedeki nehir adında *aq* kelimesi eklenmiştir. Alaköl bölgesindeki *Aqşı* adı, nehrin kıyısında yoğun bir şekilde yetişen şit bitkisinin rengine, yani beyaz şite atıfta bulunarak verilmiştir. Gördüğümüz gibi, *aq* kelimesi her nehrin adında farklı nesnelerin rengini belirtmek amacıyla kullanılmıştır (Madiyeva, 2003:120).

Ülkemizde *aq* kelimesi ile oluşturulan toponimlere şunlar dahildir: *Aqbalık*, *Aqbastau*, *Aqdala*, *Aqeşki*, *Aqjazyıq*, *Aqjal*, *Aqjar*, *Aqjol*, *Aqiyq*, *Aqköl*, *Aqqaynar*, *Aqqum*, *Aqözek*, *Aqsay*, *Aqtam*, *Aqtübek*, *Aqşoqı*, *Aqşı* vb.

“**Qızıl**” rengi temelinde birçok su adı oluşturulmaktadır. Toponimlerdeki *qızıl* kelimesi, o bölgenin toprağının, bitkilerinin ve taşlarının rengini ifade etmektedir. Enbekşikazak bölgesindeki *Qızılbulaq*, Jambıl bölgesindeki *Qızılqaynar* nehrinin çevresindeki toprak renginin kırmızı olması, Alaköl bölgesindeki *Qızıltal* nehrinin kıyısındaki ağaçların sonbaharda kırmızı renkte olması bu düşüncemizi onaylamaktadır. Diğer renklere kıyasla, kırmızı hidronimlerde kendine özgü anlamını korur ve aktif bir şekilde su adları oluşturma sürecine katılır. Örneğin: *Qızılagaş*, *Qızılarsan*, *Qızılavuz*, *Qızılaşı*, *Qızılbastau*, *Qızılbulaq*, *Qızıljar*, *Qızılkezen*, *Qızılersay*, *Qızılqainar*, *Qızılqayın*, *Qızılsay* vb.

“**Kök**” kelimesi birçok hidronimlerde (su adları) bulunmaktadır. “Kök” sıfatına sahip adlar genellikle oronimlere (dağ isimleri) ve hidronimlere (su isimleri) özgüdür. Örneğin: *Kökayırq*, *Kökqaynar*, *Köközek*, *Kökpiyaz*, *Kökjambas*, *Kökjide*, *Köksay*, *Köktal*, *Köktekşe*, *Kökterek* vb.

Kazakistan bölgesindeki nehir adlarında “kök” kelimesi iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan biri, nehir suyunun berrak ve duru olduğunu ifade ederken, diğeri nehir kıyısının yeşil çimenlerle kaplı olduğunu belirtmektedir. Örneğin, *Kökbastaw* ve *Köksu* nehirlerinde “kök” kelimesi suyun duruluğunu ifade ederken, *Köközek* kıyısının sürekli yeşil ve canlı olduğu nehir kenarına atıfta bulunmaktadır.

“**Sarı**” sıfatına dayanan birçok yer-su adında sıkça karşılaşılmaktadır. Adilbek Nurmagambetuli, “Yer-su adı - tarihin yazısı” adlı eserinde Sarıarka kelimesine analiz

yaparken, “sarı” kelimesine de tanım vermektedir. “Eski Türk dili eserleri sözlüğünde “sarı” kelimesinin “yön”; taraf, yan-yan gibi anlamları vardır. Günümüz Türk dilleri arasında Çuvaşçada “sarlaqa” kelimesinin “geniş, büyük” gibi kavramları içerdiğini görmekteyiz. Türk dillerinin bir diğerinde (Çulım Tatarlarında) “sara” veya “sahra” kelimesi, bizim anlayışımızda “qır, dala” anlamında kullanılmaktadır” (Nurmagambetuli, 1994:38).

Türk toponimlerinde *sarı* kelimesi çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin, Güney Kırgızistan toponimlerinde “sarı” kelimesinin “büyük”, “çok”, “geniş” gibi anlamları olduğu K. Konkobayev’in eserinde belirtilmektedir. Bu bağlamda, bölgemizde karşılaşılan *Sarıayğır*, *Sarıbastaw*, *Sarıbulaq*, *Sarıjaz*, *Sarıköl*, *Sarıqamıs*, *Sarıqoynaw*, *Sarıqora*, *Sarıqır*, *Sarılsay*, *Sarısay*, *Sarışağan*, *Sarışildi* gibi adların anlamını açarken, “sarı” kelimesinin yukarıda belirtilen tanımlardan hangisiyle örtüştüğü sorusu gündeme gelmektedir (Nurmagambetuli, 1994:41).

“Sarı” kelimesi, genellikle suyun rengine atıfta bulunmak için kullanılmaz. Ancak, bu kelimenin kullanıldığı nehir adlarına yapılan bir analiz, “sarı” kelimesinin, kirli suya sahip nehirleri ve büyük, geniş toponimleri adlandırmak amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Bu düşüncemizi, Jaman Sarıbulaq ve Sarıjaz adları üzerinden örneklendirebiliriz. Kırgızistan’ın Karatal bölgesindeki Jaman Sarıbulaq nehrinin bu ismi almasının nedeni, nehrin suyunun kirli ve sarımsı olmasıdır. İçme suyu olarak uygun olmaması nedeniyle *Sarıbulaq* ismine “Jaman(kötü)” kelimesi eklenmiştir. Sarıjaz toponimi ise “sarı ova” anlamına gelir; yani “geniş ova” demektir. Şalköde yaylasından doğan dağlar arasındaki geniş ova Sarıjaz, Şöladır sırasına kadar uzanarak bu isimle anılmaktadır. Bu nedenle “keñ jazık (geniş ova)” olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır (Çukenayeva ve Sarbasova, 2020:45)

“*Ala*” rengi ile ifade edilen hidronimlerin sayısı azdır. Örneğin, *Alaköl* ve *Alajide*. Alaköl hidroniminin oluşumuyla ilgili olarak T. Januzakov şu tanıımı vermektedir. “Alaköl suyu kahverengi, koyu mavi tonunda iken, Sasıkköl’ün rengi yeşilimsi mavi, Korgınköl’ün su rengi ise soluk gri tonundadır. Ertoy ve Qızıltuz göllerinin suları ise sarımsı renktedir. Dolayısıyla, bu göllerin alanı, bulunduğu yer durumu, büyüklüğü ve su renkleri de oldukça çeşitli ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu durumu iyi anlayan ve doğru değerlendiren halk, gölün adını uygun bir şekilde *Alaköl* olarak adlandırmıştır. *Alajide* ise, Akeşki Nehri’nin sağ koludur ve Aksu ilçesinde yer almaktadır. Bu ad, nehrin geçtiği bölgede böğürtlenin yanı sıra diğer bitkilerin de karışık bir şekilde yetiştiğini ifade etmektedir (Januzak, 2005:55).

Renkle ilgili adlar, göçebe Kazakların yaşamında özel bir öneme sahip olup, onların sonsuz bozkır alanları ve dağın eteklerindeki otlaklarda göç sırasında işaretleme işlevi görmüştür. Hidronimler genellikle, bulunduğu yerde yön ve konumu kolayca belirleyen coğrafi işaretlerin ayırt edici simgesini temsil eder.

Aşağıda renklerle ilgili su adları verilmiştir:

Aqsay – küçük bir nehir, yerleşim yeri ve şehir adlarıdır. E. Murzaev bunu Aksu olarak değerlendirir. Türkçe ve Azerbaycan Türkçesinde “sai” şekilleri çoğunlukla çay anlamında gelir ve nehir (su) anlamını taşır. Günümüzdeki Kazak dilinde “sai” şekilleri anlam olarak nehirden ziyade, dere, çay ve su kanalı terimlerinin eş anlamlısına daha yakındır.

Aksüyek – nehir adıdır. Bu kelime “ağ” ve “kemik” kelimelerinden oluşmaktadır.

Aqbalıq – Nehir adı. (Kostanay bölgesi ve Jetisu'nun kuzey kısmında) Eski Türkçede “ak” ve “balık” kelimelerinden oluşan “akıntı su” anlamındaki ad.

Aqbulaq, Aqılğa, Aqtuma, Aqqaynar, Aqbastau adları “temiz, duru, kar suyu” anlamını ifade eder.

Aqözek – Kazakistan'da bulunan nehir, dere ve su kaynakları adları. Genellikle sulak nehir anlamına gelir. “Ösek” / “özök” terimi nehir çeşitlerinde kullanılan bir terimdir.

Aqsu – Kazakistan'daki nehir, su ve yerleşim yeri adları. “Aq” kelimesi suyun rengini (beyazlığını) değil, akışkanlığını, dağ tepesinden kendi yatağı boyunca aşağı doğru akan kar suyunu belirtir.

Aqtülki – Nehir adı. “Aq” ve “tülki” kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur, çok sayıda tilki olduğunu ifade eder.

Qarakol – Doğu ve Kuzey Kazakistan bölgelerinde sıkça rastlanan nehir adlarıdır. İki kelimededen oluşmaktadır: ilki, Türk dillerinde “qara”, Buryatça - Moğolcede “hara”, Moğolcada “har”dır. Hidronimin ikinci kısmı ise, Moğolca ve Buryatça'da “nehir” anlamındaki “gol” kelimesidir. Almatı bölgesindeki Bayınqol, Narynqol nehirlerinin adları da benzer şekilde türetilmiştir.

Qarabidayıq – Yer, göl, nehir adları. Bu, bir tür tahıllı bitkidir.

Qaraköl – Göl adı (Jezkazgan, Kızılorda bölgesi). Türk dillerinde “göz gölü” anlamında kullanılan bir isim. Bu isimlendirme, “qara” kelimesinin yer anlamında kullanılmasından dolayıdır.

Qarasu – Kazakistan'da birçok nehir, su kaynağı, sayısız yerleşim yeri ve diğer nesnelerin adları. “Qarasu” terimi tarihsel olarak duru su, içme suyu anlamı taşımaktadır. “Bir yudum kara su, göz görmemiş yere götürür” şeklinde bir söz vardır. Türk dili toponimlerini araştıranların görüşlerine göre: Qarasu büyük bir nehir değildir, yer altından veya vadi çukurlarından çıkan kaynak suyudur. Bu isimdeki “qara” kelimesini eski Türkçe konuşan halklar yer anlamında kullanmıştır. Anlamı, “yer suyu” şeklindedir.

Qaragem, Qarakeşw – (Doğu Kazakistan bölgesi) yerin altından, düz araziden çıkan su anlamında kullanılır.

Qarabulaq – Yer adı. “Qara” (sıfat) + “bulaq” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur. Anlamı: “yer suyu, yerden çıkan kaynak, duru su”.

Qarakamış – nehir, göl ve Temir şehrinin eski adı (Aqtöbe bölgesi). “Kalın kamış” anlamına gelen bir isimdir.

Sarı rengi – Su ve ateşin yer ile ilgili olduğunu belirtir. Bu renge de bağlı olarak birçok yer-su adı bulunmaktadır.

Sarıözen – Nehir. İki kelimededen oluşmuş: “sarı” (sıfat) + “özen” (isim). Burada “sarı” kelimesi, birinci olarak “geniş, açık” anlamlarını ifade ederken, ikinci olarak suyun bulanık, temiz olmadığını göstermektedir.

Sarısu – Nehir. “Sarısu”, “geniş su” anlamına gelir. (Qoyshybaev, 1985), (Murzaev, 1984) sözlüğünde “Sarısu, yağlı, sarı balçık, sarı sığır sulu, duru olmayan su” olarak belirtilmiştir.

Qızılısu, Qızılkök – “Tabanı görünen sığ su”, “karın erimesinden oluşan, yayılıp akan su” (Oral bölgesi).

Qızılulaq – Bu bir kuyu adıdır. Kuyunun kazıldığı yerin toprağının rengine göre verilen bir isimdir.

Kökköz – Sarısaray nehir adı. Anlamı: toprağı sarı olan ve derinliğin sararmış olduğunu gösterir veya Kökköz'ün sarı sayı, yani Kökköz'ün yaşadığı sarısay.

Kökkemer – nehir. “Kök” (sıfat) + “kemer” (isim) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Dağ adı, nehir adından türetilmiştir. Nehir adının anlamı: nehrin kıyısının toprağı veya taşı yeşermiş, yeşil çimenle kaplanmış olabilir.

Yukarıda belirtilen düşünceleri özetlersek, genel olarak renklerin su adları oluşturmadaki önemi belirgin bir şekilde ortaya çıkmakta ve farklı anlamlarda kullanıldığını saptamaktayız. Renkler, nehirler, göller, kaynaklar gibi unsurlar hakkında pek çok ek bilgi sunmaktadır.

3.3.3. Şahıs Adları ve Lakaplar

Türk dilbiliminde kapsamlı bir şekilde araştırılan ve bilimsel temeli atılan onomastiğin karmaşık bir dalı olan antropo-onomastidir. Antropo-onomasti, kişisel isimler, baba adı (patronim), soyadları, takma adlar (rumuzlar) ve takma isimleri (pseudonimler) inceleyen onomastiğin bir alt dalıdır.

Kazak onomastiğinin araştırma tarihine analitik bir bakış açısıyla yapılan çalışmada, bu alandaki araştırmalar dört döneme ayrılmıştır. Bunlar arasında özel isimlerle ilgili olanlar şunlardır:

Birinci dönem 1950-1970 yılları arasını kapsar: T. Januzakov'un "*Kazak dilindeki kişisel özel isimler*" 1961; "*Kazak dilindeki özel isimler*" 1965; "*Kazak isimlerinin tarihi*" 1971.

İkinci dönem 1970-1990 yılları arasını kapsar: T. Januzakov'un "*Kazak onomastiği üzerine makaleler*" 1982; E. Kerimbaev'in "*Adların sırrı*" 1986; "*Kazak isimleri*" 1988; V. Mahpirov'un "*X. yüzyıldaki 'Divanu lügat-it-türk' eseri üzerindeki özel isimler*" (yüksek lisans tezi) 1980..

Üçüncü dönem 1990-2000 yılları arasında yapılan çalışmaları kapsar: V. Mahpirov'un "*Uzak ataların isimleri*" 1997; M. Musabayeva'nın "*Kazak dilindeki antroponimlerin etnolinguistik özellikleri*" (yüksek lisans tezi) 1995; U. Musabekova'nın "*Kazak ve Rus dillerindeki antroponimlerin motivasyonel yönü*" (yüksek lisans tezi) 1996; E. Kerimbaev'in "*Kazak özel isimlerinin adlandırma ve işlevselliğinin etno-kültürel temelleri*" (doktora tezi) 1992; K. Golovina'nın "*Rus ve Kazak dillerindeki idiogenetik toponimlerin ve antroponimlerin karşılaştırmalı analizi*"; K. Jappar'ın "*O. Suleymenov'un şiirindeki özel isimlerin estetik işlevleri*" 2000.

Dördüncü dönem ise: 21. yüzyılın başındam bu yana yapılan çalışmaları kapsar: B. Koşimova'nın "*Kazak leksikonundaki beyan edilme süreci*" 2001; B. Dosjanov'un "*Kazak dilindeki eski antroponimler*" 2003; D. Kerimbaev'in "*Kazak folklorundaki özel isimlerin yapısı ve etno-linguistik özellikleri*" 2004; G. Aubakirova'nın "*Sanat metninde özel isimlerin idioetnik semantiği ve dil stilistik işlevleri*" 2004; A. Bahamova'nın "*Uygur takma adları ve etno-linguistik özellikleri*" 2004.

Telgoja'nın (2004) "*İsimler Sırası, Sözdik*" adlı çalışmasından bazı isim örnekleri şunlardır:

Aysarı: Kazakça “ay” (ayın) + “sarı”. Ay gibi net bir anlamda isim. (23b)

Aqay: Kazakça “aq” (beyaz) ve “ay” (ayın) kelimelerinin birleşiminden oluşan isim. Ebeveynler, çocuklarının ay gibi parlak, temiz ve saf olmasını hayal ederek bu ismi vermişler. (25b)

Aqbay: Kazakça “aq” (beyaz) ve “bay” (zengin) kelimelerinden oluşan birleşik isim. Bu isim, çocuğun saf, temiz ve süt, yoğurt, kefir, kımız, şubat gibi beyaz şeylere zengin olmasını ifade eder. (25b)

Aqberdi: Kazakça “aq” (beyaz) + “ar” (değer, hediye) kelimelerine dayanan bir isimdir. Yani “Allâh'tan bağışlanmış olan” anlamındadır. Aşkla söyleniş şekli - Aqtay. (25b)

Aqbolat: Kazakça “aq” (beyaz) + “ır” (demir). Çocuğun saf, demir gibi sağlam ve dayanıklı olması dileğiyle verilen isim. (25b)

Aqbota: Çocuğun beyaz bir bambi gibi güzel ve sevimli olması dileğiyle verilen isim. (25b)

Aqedil: Bir nehrin adıyla bağlantılı olarak verilen isim. Bu tür isimler genellikle çocuk, nehir kenarında doğduğunda verilmiştir. (25b)

Aqjan: Kazakça, saf, temiz insan, iyi niyetli kişi anlamındadır. Aqmukan, Aqjol, Aqtay gibi isimlerin sevgiyle söyleniş biçimidir. (25b)

Aqjarkın: Açık, parlak bir yüz anlamına gelir. Çocuğun neşeli, cesur ve iştahlı olması dileğiyle verilen isim. (25b)

Aqjol: Hayata başladığı yolun açık, aydınlık ve temiz olduğunu ifade eder. (25b)

Aqjigit: Kazakça “aq” (beyaz) ve “jigit” (genç adam) kelimeleriyle oluşturulmuş bir isimdir. Güçlü, cesur bir insan anlamındadır. (27b)

Aqjoja: Kazakça “aq” (beyaz) ve Arapça “hâq”(temiz, adil) kelimeleri ile birleşmiş bir isimdir. Aynı zamanda Arapça “hoca” (öğretmen) kelimesi ile de ilişkilidir. Aqjoja, temiz ve adil bir hoca anlamındadır. (27b)

Aqmuqambet: Arapça “saf, temiz, adil” anlamına gelen “Aq” ile “Muhammed” kelimesinin birleşimidir. (27b)

Aqnazar: İsimdeki “aq” kelimesi, Arapça “hâq” (yönetici, peygamber) kelimesinin Türkçede değişmiş şeklidir. “Nazar” Arapça “nazar” (bakış, ilgi) anlamında kullanılır. Bu isim, “Allâh'ın ya da peygamberin dikkati, ilgisi” anlamını taşır. Diğer kullanımları: “Haqnazar”, “Qaqnazar”. (27b)

Aqsultan: İsimdeki “aq” kelimesi, Arapça “hâq” (yönetici) kelimesinin değişmiş versiyonudur. “Sultan”ise Arapça “sultan” (yönetici, lider) anlamına gelir. (27b)

Aqtay: Aqmuqambet, Aqberdi, Aqbolat gibi isimlerin sevgiyle söyleniş şeklidir. (27b)

Aqtaylaq: Kazakça “aq” (beyaz) + “taylaq”. Geleneksel olarak çocuklara “Aqbota”, “Aqatan” gibi hayvan isimleri verilmiştir. (28b)

Aqtilek: Çocuğun mutlu olmasını, ebeveynlerin iyi niyet ve dileklerinin gerçekleşmesini amaçlayan bir isimdir. (28b)

Alau: Parlak kırmızı renk. (28b)

Albat: Arapça “albat” (renk, çeşitli renkler) anlamına gelir. Çocuğun güzel, zarif, çekici olması dileğiyle verilen isim. (30b)

Altınbek: Kazakça “altın” + “bek”. Çocuğun altın gibi değerli, çok güzel ve yaşamının sağlam olması dileğiyle verilen isim. (30b)

Altınsarı: Kazakça “altın” + “sarı”. Çocuğun altın gibi kıymetli, değerli olması dileğiyle verilmiş isim. (30b)

Appaq: Kazakça, çok beyaz, saf, temiz. (32b)

Bozay: Kazakçada “boz” çok anlamlı bir kelimedir: 1) açık sarı; 2) ay gibi değerlendirerek verilmiş bir isimdir. (63b)

Sarıbay: Çocuğun altın gibi değerli olması veya yaşamda cömert olması dileğiyle verilen isim. (137b)

Sarıbas: 1) Çocuğun rengi sarı veya saçının sarı olmasından dolayı verilmiştir; çocuk zeki ve bilgili olsun diye verilen bir isimdir. (137b)

Aqayşa: Beyaz, aydınlık ay gibi anlamında verilmiş bir isimdir. (165b)

Aqbala: Güzel, çekici bir kız çocuğu anlamındadır. (165b)

Aqbâtes: “Aq” (beyaz) ve “bates” (gölge) kelimesinden oluşan bir kız ismidir; yani beyaz, güzel, zarif. (165b)

Aqjibek: “Jibek”ismine “aq” kelimesi eklenerek oluşturulan kız ismidir. Beyaz, güzel ve ipeksi olmasını dile getirir. (165b)

Aqziya: Kazakça “aq” + “ziya” (ışık, parıltı) kelimeleri ile oluşturulmuş bir isimdir. (165b)

Aqqız: Beyaz, güzel, çekici bir kız çocuğu anlamındadır. (166b)

Aqmaral: Bu isim, güzel bir hayvanı kutsamakla bağlantılı olarak verilmiştir. (166b)

Aqtamaq: Betimleyici bir şekilde verilmiş bir isimdir. (166b)

Altın: Genellikle kadınlara verilen bir isimdir. “Ay”, “çiçek”, “biki”, “saç”, “zir” gibi kelimelerle birleşerek yeni isimler oluşturur: “Altınay”, “Altüngül”, “Altınsaç” vb. (166b)

Kümisay: Kız çocuğunu gümüş ve ay gibi tarif eden, gümüş gibi parlayan, beyaz, güzel, çok çekici ve ışık saçan olması dileğiyle verilen isim. (187b)

Qaragöz: Duru, güzel, göz alıcı gözler. (188b)

Qızğaldak: Kırmızı lale çiçeğinin adına dayanan bir isimdir. (189b)

Qırmızı: 1) Parlak kırmızı; 2) Alımsı, kırmızı ipek; 3) Parlak, renkli. (189b)

Kazak geleneğinde bir kişinin özel isminden başka çeşitli (yan isimler, takma adlar, alternatif isimler vb.) ek isimleri bulunur. Erken dönemlerde takma adlar sadece insanların değil, bazı soyların da takma adlarının olduğunu görmek mümkündür. Bu olgu, Türk halkları arasında daha sık görülmektedir.

Soylara ilişkin takma adlar, Kazak boyları arasında da sıklıkla rastlanan durumlardır. Örneğin: *Karakesek, Karakıpçak, Ak Nayman, Kara kañlı, Sarı kanglı, Sarı üysin, Kökirek, Qaravul, Sarıqasaqa, Törtkara, Aqkete* vb. (Januzakov ve Rısbergen, 2004:43-44).

Takma isim, bir kişinin resmi olmayan ikinci adı olarak, toplumun belirli bir kesiminde kişinin kendi adıyla birlikte kullanılır ve bireyin değerini, özelliklerini ve gerçekliğe olan ilişkisini tanımlar. “Takma isim bir bireyin ikinci, ek ad olarak işlev görmektedir” (Agabekova, 2005:)

Çocukların yüzü kara olduğunda ona *Qarabala, Qarakız* ya da gözü kara olduğunda *Qarakoz* denmesi gelenekseldir. Takma isimler genellikle halk tarafından verilir. Çünkü halk, kendi aralarındaki bireylere eleştirel bakabilen, kusurlarını fark edebilen bir eleştirmen olmuştur.

Profesör T. Januzakov, takma isimleri leksik anlamlarına göre şu gruplara ayırmaktadır. Bu ayırmada renk adları ile oluşturulan takma isimler genellikle kişinin yüz yapısına, gözüne, saç özelliklerine göre verilmektedir.

I. Çeşitli özelliklere göre.

a) Kişinin yüz yapısına, gözüne, saçına bağlı olarak. Örneğin: *Qarakoz Aysa, Sarı Asan, Şubar Malıbay, Kızılbet Ali, Aqbas äzim, Alakoz, Kökkoz* vb. Bu gruba halk edebiyatındaki: *Qaraşaş, Qara Köjik, Qarakoz Ayım* gibi isimler (qara, qaraköz, güzel) takma isimler olarak değerlendirilebilir.

b) Kişinin yürüyüşüne, beden yapısına, fiziğine bağlı olarak. Örneğin: *jorğa Jumabay, Uzun Ahmet, Qıysıq Ältay, Qaltaqbas Ğabdeş, Uzun Äşker, Bükir, Tüye Balıwan, Mayısqaq Qaratay, Şoyınqulaq, Şoyqara, Qortıq Sämi* vb.

c) Kişinin beden üyelerindeki eksikliklere bağlı olarak. Örneğin: *Bükir, Saqau Baymağambet, Şolaq Şaymerden, Taz Sultaqay, Baluan-Şolaq, Pısıldağ Omar, Qaltaqbas Äspet, Töqir Soydaqtis, Manap taz, Kekeş, Oraz* vb.

II. Karakter, davranış, eğilimlere ve özelliklere bağlı. Örneğin: *Nayzağay Asan, Qyasbay, Qıysıq, Daraboz.*

III. Ana meslek, görev ve unvana bağlı. Örneğin: Etikçi Ahmet, Otaşı Mälibek, Sayatşı Oraz, Usta Sultanbek vb. günümüzde: Muğalim Ospan, Profesör Balapanov, ğalım Asel gibi isimler belirli bir mesleği veya bilimsel unvanı belirtir. Bu nedenle bunlar takma isimler arasında sayılamaz.

IV. Sosyal veya toplumsal duruma bağlı takma isimler. Geçmişte üst sınıf temsilcilerini tanımlarken, onların yönetim unvanları birlikte söylenirdi. Örneğin: Küşikbay bi, Alğazy sultan, Sağır batır, Myrza Boranbay vb. Bu tür takma isimler artık yoktur (Januzakov, 1988:140).

Kazak ulusal antroponimlerinin büyük bir bölümü, birey isimlerinden başlayarak, ruhsal tanımlayıcı içerikli referans isimleri ve etnonimleri kapsayan etnografik bir niteliğe sahiptir.

Sonuç olarak oluşan özel isimlerin etnoantroponimler olarak tanımlanabileceği ve antroponimiya alanının bir dalı olarak değerlendirilebileceği araştırmalar sonucunda birikmiş zengin dilsel deliller ortaya koymaktadır.

3.3.4. Millet Boy ve Aile Adları

Kazak halkının yapısındaki boy ve kabilelerine dikkat edildiğinde, bu alanda da renklerin oldukça sık kullanıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda, beyaz, siyah, kırmızı ve sarı gibi renklerin kullanılması iki durumda söz konusu olabiliyor: 1) Bir kabileye veya boy grubuna ait alt kolların, nesillerin kendi aralarında ayrılması, genetik özelliklerine veya renklerine değil, coğrafi durumuna, yerleşim yerlerine dayanıyor; 2) Aynı ata çocuklarına verilen isimlerin benzerliği ve uyumunu korumaya yönelik olup, dolayısıyla onların genetik akrabalığını ve yakınlığını göstermekle ilgilidir.

Örneğin, Kazak halkının içinde yer alan eski boylardan biri tarih boyunca iyi

bilinen “Qanglı” boyudur. Kazak destanlarında bu Qanglılar, “*Qara Qanglı*”, “*Sarı Qanglı*”, “*Aq Qanglı*”, “*Qızıl Qanglı*” olarak dört gruba ayrıldığı geleneği mevcuttur. Qanglıların bu şekilde ayrılmasının sebebi, onların renkleriyle değil, genellikle batı, doğu, güney ve kuzey bölgelerini işgal etmelerine dayanmaktadır; yani bu adlandırmalar coğrafi konumlarıyla ilgilidir (Kaydarov, 1992:124).

İkinci ilkeye göre, örneğin, Aq Naymanlardan yayılan Jebeli-Mendi'nin *Baysarı*, *Qoysarı*, *Toysarı* ve *Bisarı* adındaki altı oğulun dördü bu kapsama girmektedir. Burada da “sarı” olarak anılan etnik grubun ya da isimlerin birbirine benzerliği nedeniyle bir gruplaştırmının olduğunu görmekteyiz. Bu yaklaşım, Kazak etnonimleri ve antroponimlerinde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Örneğin, *Ağarıs*, *Begarıs*, *Janarıs* veya *Ağımsarı*, *Segizsarı*, *Aqsarı*, *Qursarı* gibi isimler bu duruma örnek teşkil eder. Coğrafi konumu, yerleşim yeriyle ilgili olarak renklerden belirleme çoğunlukla boy ve kabilelerin yapısında görülmektedir. Eğer bir boyun ya da kabilenin adından iki veya daha fazla renk belirlemesi varsa, bu kesinlikle geosembolik ya da etnogenezik bir anlama sahiptir. Örneğin, *Ak qıstıq* ve *Qara qıstıq*, *Aq kerey* – *Qara kerey*, *Qızıl bōrik*– *Qoñır Bōrik* gibi isimler. Boy ve kabile adlarındaki bu özellik de eski bir geleneğin izleridir. Daha önce Türk dilli halklar kendilerini renklerle ayırmışlar; bunlardan bir kısmı kendilerini “Kök Türk” olarak adlandırmıştır.

“Kök Türk” adı, orhon-yenisei yazıtlarının bulunmasıyla ilişkilidir ve bu yazıtlar arasında Kültigin ve Bilge kağan’a ait yazıların okunmasından sonra (1893-1895) bilim insanlarının dikkatini daha fazla çekmiştir. Örneğin, bazı bilim insanları Kök Türk adını, “kök” kelimesinin ana renk anlamına uygun olarak “Golubiye tyurki (mavi Türkler)” şeklinde tercüme ederken (V. Radlov, P. Meliorskiy, V. Bang vb.), bazıları ise onları gökyüzüne, Gök Tanrı’ya atıfta bulunarak “gökyüzü Türkleri” olarak (Z. Gombak vb.) tercüme etmekte ve bu anlamı bu kabilelerin veya etnik grupların birlikteliğinin “özel bir özelliği, soyluluğu, saf kanlılığı” ile ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Bir başka grup bilim insanı ise Kök Türk etnoniminin “özgür, hiç kimseye tabi olmayan Türkler” anlamına geldiğini savunurken, başka birisi (F. Faseev) “hayır, öyle değil, “kök” kelimesi “kök oray şalgın (yeşil otlak)”, “kök maysa jayılm (yeşil mera)” anlamıyla ilişkili, dolayısıyla bu “mal bağatındar (hayvan besleyenler)”, “köşip-qonıp jüretinder (göçebe olanlar)”, yani “göçebe Türkler” anlamını ifade etmektedir” demektedir. (Kaydarov, 1992:125).

Özet olarak, her zaman gelişen ve anlam bakımından zenginleşen, olgunlaşan herhangi bir kelime gibi, renk adları da her dilin uzun bir gelişim yolunun sonucu olmaktadır.

3.4. Kazak Türkçesindeki Renklerin Sembolik Değeri

Dil bilimindeki sembolizm, öncelikle eski Yunanlardan gelen “sembol”(symbolon – “belirli bir toplum üyeleri ve sosyal gruplar için anlamlı şartlı işaretler”) kelimesinden türemiştir. Günümüzde ise “her türlü düşünceyi, anlamı, kavramı, hissi ve eylemi ifade eden şartlı işaretlerin toplamı” anlamına gelmektedir. “Sembollerin” ortaya çıkmasına neden olan herhangi bir halkın bulunduğu ortam, yaşam tarzı, gelenekleri, kültürü ve genel olarak dünya görüşü üzerinde etkili olmaktadır (Laulanbekova, 2010:12).

Sembollerin temel özelliklerinden biri, diğer işaretlerden farklılıklarıdır; bu, onların anlamındaki sembolik niteliğidir. Yani, fiziksel dünyada var olan nesnelerin anlamındaki semantik farklılıklardır. Bu özellik sayesinde semboller, insan ihtiyaçlarına uygun ve değerli anlamlar kazanabilir. Kök (mavi), sarı (sarı), kırmızı (kırmızı) ve yeşil (yeşil) gibi kromatik renkler, temel renkler olarak kabul edilirken; kara (siyah), gri, qoñır (kahverengi) ve qızğılt (kırmızımsı sarı) gibi ek renkler ise, aq (beyaz), qara (siyah) ve sur (gri) gibi akromatik nötr renkler olarak sınıflandırılmaktadır (Aitova, 2005:42).

Renklerin bir tür grubu ana anlama yakınsa, diğeri tamamen algılanamaz bir anlamı olan anlamlardır:

1. Temel sözcüksel anlam: “Aq” kelimesi, “*Aq serke* qoi bastadı, Aqın jigit toy bastaydı (Beyaz serke koyuna başlar, şair ziyafete başlar)” atasözündeki “aq” ifadesi temel anlamında kullanılmaktadır. Burada “aq” kelimesi, belirli bir nesnenin veya durumun doğrudan tanımını ifade etmektedir.

2. Mecaz (Yan anlam): “Aq” kelimesinin kendisi, birçok farklı yan anlamı barındırmaktadır. “Sütten aq, sudan taza (Sütten ak, sudan temiz)” ifadesindeki “aq” kelimesi, yalnızca “Günahı olmayan, ayıbı yok, temiz insan” gibi birçok yan anlamı ifade eden bir terimdir.

3. Türemiş Anlam: “Kedeydiñ auzı aqqa tigende, murnı qanaptı (Zavallı adamın ağızı beyaza dokunduğunda burnu kanıyordu)” ifadesindeki “aq” kelimesi, “süt” ve “süt ürünleri” anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamın türemesi, süt ürünlerinin diğer özelliklerinden ziyade, türüne ve renginin ilişkili olarak oluşturulmasından kaynaklanmaktadır.

4. Sembolik Anlam: Sembolik anlam, genellikle belirli nesnelerle veya kavramlarla ilişkilendirilen anlam katmanlarını ifade eder. Sembolik anlam, toplumun yaşam tarzı, gelenekleri, ulusal kimliği ve adetleri ile bağlantılı olarak şekillenir. Bu bağlamda, dildeki renklerle ilgili sembolik anlamlar, genel özellikleriyle birlikte kültürel unsurlarla da özelleşir. “Sembolik” anlam, bir rengin dildeki doğal anlamından türetilmiştir. Burada gösterilen renk anlamı korunarak, belirli bir toplumun kabul ettiği kavramı da ifade eder; bu, o rengin verdiği sembolik anlamın işlevini üstlenir. Böylece, bir renge belirli bir anlam verildiğinde, o dilin sembolü haline gelir (Laulanbekova, 2010:84).

İnsanlar, farklı renkleri birbirleriyle karşılaştırarak ayırt ederler. Bir grup insan için **sıcak**, diğerleri için **soğuk renkler** olarak algılanabilir. Bu bağlamda, renkler sıcak ve soğuk olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunun nedeni, sıcak ateşin alevinin *qızğılt, qızıl* (kırmızı) olması, soğuk buzun rengi *kökşil* (mavi), *jasil* (yeşil) ve *qarakök* (siyah mavi) olmasıdır. Ancak doğadaki tüm renklerin her zaman bir nesnenin, olgunun rengini, görünümünü, dışsal özelliklerini belirlemekle sınırlı değildir. Ayrıca, renk adlarının tamamen renge bağlı olmadığı, anlamlarının da belirli kavramları ifade edebileceği açıktır. Diğer halklarda olduğu gibi, *Kazak halkı için de dünya iki renge - beyaz ve siyaha bölünmüştür*. Bunlardan biri *beyaz renk* - tüm iyi ve olumlu niteliklerin sembolü, *siyah renk* - kötü olanın işareti olarak kabul edilir. Bu anlayış, halkın zihninde yer edinmiş ve dil ile düşünce sisteminde yer almıştır. Bu nedenle *beyaz renk*, günümüzde iyi başlangıçların tümüyle ilişkilendirilir. Çünkü o, güzellik dünyasının, insani niteliklerin bir bütünü oluşturur. Kazak halkının eski dünya görüşünde dünya dört parçaya ayrılmıştır ve her renge kendine özgü sembolik anlamlar verilmiştir. Bu bağlamda *siyah renk* kuzey yönünü simgeler. “*Qara* (Siyah)” kelimesi yer altını, aşağı dünyayı ifade ederken, “aq (beyaz)” kelimesi ona karşılık yukarı dünyayı, tanrıların mekânını, göğün sembolünü temsil eder. *Beyaz* rengin o dünyadaki sembolü, Kazak halkının mitolojik anlayışında dört temel, bunun içinde beyaz hayvanın beyaz rengiyle ilişkilidir. *Aq* (Beyaz) *renk*, eski Türk-Moğol

halklarının arkaik mitolojik anlayışında güneş ışığına, aya bağlıdır (Kaidarov, 1992:120).

Halkın anlayışında **aq** (beyaz) ve **qara** (siyah) renkleriyle birlikte, **ala** (alaca) renginin de özelliği farklıdır. **Ala** (alaca), orta dünyanın, yer yüzünün sembolü olarak birçok ulusal gelenekte önemli bir yer tutar: “Ölikti jöneltkende abız ala jıptıñ bır şetin mäyittıñ denesine baylap, bır uşın özi ustap: “*Ala jıp, ala jıp, bul kısıñıñ bar künäsin ala bit!*” (Ölü gömülürken, alaca iplerden birini, bir ucu ölü bedenine bağlayarak, bir ucu kendisi tutar: “*Alaca ip, alaca ip, bu kişinin tüm günahlarını al!*”) derlermiş”. Kazak anlayışında *alalıq* (alaca), tüstilik (renkli), *alapestik* (alaca) ile ilgili hikâyeler sebepsiz aktarılmamıştır. Bilim adamı B. Akberdieva, bu kelimenin temel sembolik işaretini güneşe bağlamaktadır. Yani, “alalıq” bir güneşin sembolü ve niteliğidir.

Kazak dünyagörüşünde bu tür güneşle ilişkili sembolik işaretler olarak *qal*, *qalşa*, *pes*, *şubar* gibi kelimeler kullanılmaktadır. *Alalıq* ve *alapestik* kelimeleri daha sonra yalnızca hastalık olarak algılandı. Gerçekte, *pes* kelimesi de *daq* (leke) veya *qal* (benek) anlamına gelir. Belirli bir hastalıkla ilişkilendirilmesi, daha sonraki Kazak dil geleneğinin bir parçasıdır; eskide Kazaklar, güneş yüzeyindeki *lekeleri* “qal (kal)” veya “meñ (benek)” şeklinde tanımlamışlardır (Akberdieva, 2010:15).

Ala kelimesiyle ilgili birçok isimde zaman anlamı hissedilmektedir. Alaca renginin zamanla ilişkisi konusunda mitolog S. Kondıbay, *ala* kelimesini masal ve efsanelerdeki atların renkleri ile ilişkilendirerek, *alaca atın güneş ve zamanın sembolü* olduğunu belirtmektedir. O, Kazakların atları yola çıkardıklarında hiçbir şekilde geride kalmadıklarını vurgulayarak, *alaca rengi* kavramını *şubar*, *targıl*, *sarı-ala*, *burıl*, *kızıl-küren* gibi çeşitli renklerin karışımına *alaca renk* olarak adlandırarak mitolojik bir bağlamda ele almaktadır. Kazakların destanlarında ve geçmiş yüzyıllardaki şairlerin eserlerinde *ala* kelimesinin *at*, özellikle de *azban* kavramında sıkça geçtiği görülmektedir. Ayrıca, dilimizde *ala* kelimesi ile ilişkilendirilen *alaş*, *alasapıran*, *alay-tüley*, *alapıpat* gibi kelimeler ve deyimlerde, yer yüzü, yaşam, var olma, mücadele, mitolojik anlayışla orta dünya sembollerinin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bunun nedeni, dünya yüzeyinin işaretinin ala rengiyle işaretlenmiş olmasıdır (Smagulova, 2020:124).

Genel olarak renklerin ilk sembolü olmaktadır. *Aq* (beyaz), *ala* (alaca), *boz* (boz) kelimesinin ilk sembolü, anlamını bilim adamlarının araştırmalarına, görüşlerine dayanarak seçilebilir. Kazaklar, *aq qöñil* (iyi niyet), *aq tileu* (iyi dilek), *aq*

jarqın (saf duygu) gibi kavramları *aq* (beyaz renk) ile ilişkilendirerek, bu kavramları “*aq*(beyaz)” renginin yardımıyla onurlandırmış ve yücelterek gelmiştir. Kazak dilinde temizlik, saflık, günahsızlık, berraklık, doğruluk, iyilik, merhamet gibi soyut kavramlar *aq* (beyaz) renk ile ilişkilendirilerek Kazakların ruh dünyasında beyaz renk ile bir görüntü sunar. *Aq* (Beyaz) ismi bağlamda iyiliğin, yaşamın özünü ifade eder: *aq bata* (dua) – bu bağlamdaki *aq* (beyaz) renk anlamı belirtmez, “*bata* (dua)” kelimesi ile bağlanarak, iyi dilek, iyi niyet, sadık kalp anlamını taşır.

Kazaklar bir konuda anlaşmaya vardıklarında, ateşkes yaptıklarında, anlaştıklarında, iyi niyet göstergesi olarak bir *beyaz koyun* kesip kutsarlar. Evlilik töreni sırasında gelinin başına beyaz renkte bir kare kapatılır. Beyaz renk, halkın mutluluğunun bir hazinesi olarak kabul edilir; *aq jaulıq* (beyaz örtü), evlilik kurma ve şanlı bir yaşam için önemli bir semboldür. Gelin alma sırasında ortaya konan beyaz örtü, iyi dileklerin ve mutluluğun devam etmesini simgeler. *Beyazın* bu sembolizmi, “*güzellik*”, “*şans*” ve “*iyilik*” gibi kavramlarla ilişkilidir.

Dilimizdeki *aq quba* (beyaz tenli), *aq tamaq*(ak damak), *aq mañday* (ak alın), *aq bilek* (beyaz kol) gibi kalıplar, beyaz rengin “temizlik” anlamıyla ilişkilidir ve “başka bir şeye karışmamak” anlamınının han, bek, törelik gibi anlamları taşır (*aq süyek*, *aq orda*, *aq üy* vb.). Ayrıca, beyaz renk, saygı, hürmet, merhamet, değer, bereket, bolluk, iyilik gibi kavramlarla da ilişkilidir. Beyaz ile ilgili ev isimleri sadece evin rengini değil, “zengin, görkemli, bilgili insanların yaşadığı ev”, “aile, soy kökleri olan ev”, “ata ve anne-babanın yaşadığı ev” gibi kavramları da kapsamaktadır. Verileri sıralarken, *aq kelimesinden* saf, saygılı, merhametli, değerli, bereketli, bol, iyi dilekli gibi anlamları anlamak mümkündür (Majitayeva,2013:4).

1. *Kutsallığın, bolluğun, bereketliğin anlamı.* *Aq*, özellikle deve ile ilişkili olarak sıkça anılır. Örneğin, *aq tüye*, *aq atan*, *aq ingen*, *aq bota*, *aq bura* vb. deve türleri, tüyelerinin beyaz olduğu için söylenmektedir. Genel olarak *beyaz deve* doğada nadir bulunur. Kazaklarda beyaz deveyle ilgili “*aq tüyenin qarnı jarılğanda*” ifadesi, beyaz atanın kurban edilmesiyle, köyün belirli bir sevinçle dolup taşmasıyla ve insanların bu sevinçten yararlanmasıyla ilgili bir deyimdir. Bu, beyaz rengi develerin nadir bulunması ve onların değerli olmasının bir başka kanıtıdır. Bu deyim hakkında ilk açıklamayı yapan kişi - Ş. Walihanov'dur. (Laulanbekova, 2010:17).

2. *Kutsallığın, saygının, nezaketin anlamları.* “Aq (Beyaz)” rengin dildeki sembolizmleri ve kullanım alanları çeşitlidir. Bunlardan biri, insan bedeninde bulunan “aq (beyaz)” renkli benekle, kaşla ve saçla ilişkilidir. İnsan bedeninde nadir görülen bu tür olaylar, halkımız tarafından iyilik, güzellik ve erdemın sembolü olarak kabul edilir. Bedeninde beyaz lekesi olan birine saygı gösterme geleneği ile “Aqqal” denir; hapşıran bir çocuğa büyükler “Aq qas,muısız bol!” diyerek iyi dileklerini iletirler. Ayrıca, alnından beyaz bir leke çıkan birinin sıradan biri olmadığı, bir özelliği olduğu düşünülür. Demek ki, halk anlayışında “aq qal (beyaz leke)”, “aq şaş (beyaz saç)”, “aq qas (beyaz qas)” gibi semboller insanlara, hayvanlarda – *boz qasqa* (boz at), *aq tüye* (beyaz deve), *aq sarı bas qoi* (beyaz sarı başlı koyun) - hepsi de *beyaz renkle* ilgili işaretlerdir, özel bir anlam taşımaktadır. Kazak halkında aq (beyaz), saflığın ve temizliğin sembolü, mutluluk ve iyiliğin işareti, aşk, umut ve merhamet gibi güzel duyguların sembolüdür. Kazak halkı *beyazı* kutsar, kirletmemek için dikkat eder. Bu nedenle, Kazaklar için en ağır lanet “*Aq ursın, haktıı kiesi ursın!*” şeklindedir. Bazen beyazı yere düşüren de gelenekler vardır. Örneğin, kalın bir duman geldiğinde önüne *beyaz* serilir. Kazak halkı, dünya tutucusu, tüm yaşamın beşiği, insanlık hayatını besleyen *aq ana* olarak *beyaz anayı* tanır. “Aq” renginin özellikleri, kutsal anlamı “aq jauıp, arulap kömü (beyaz örtü, arınarak gömülmek)” gibi kalıcı bir gelenekten de görünmektedir (Kenasbayev, 2007:150).

Kazak dilinin açıklayıcı sözlüğü, dilbilimsel analizin yardımıyla aşğıdaki gibi bölünebilen **boz (gri)** rengin birkaç anlamını verir: **1. Temel renk anlamı.** Aqsıl kılaı tús. (Soluk soluk renk). **2.Nesnelik anlamı.** Boz torğay (gri serçe), boz karağay (boz karagay) vb. **3.Mecaz anlamı.** Bozbala,boz ökpe, boz awız vb. kelimesiyle ilişkili olarak gençlik, saygı, kutsallık anlamları tespit edilmiştir.

Aq renginin anlamsal grupları:

1. **Saflığın sembolü:** (*aq bosağa, aq otaw, aq besik vb.*)
2. **Güzelliğin sembolü:** (*aq tamaq, aq didar, aqşa bet vb.*)
3. **Büüklük belirtisi:** (*aq sakal, aq bas, aq qas vb.*)
4. **Kutsallığın sembolü:** (*aq süt, aq ana aq şaş vb.*)
5. **Sevinçlik sembolü:** (*aq küın, aq sarbas vb.*)
6. **Sadakat sembolü:** (*aq jol, aq niyet, aq bata vb.*)

1. Gençlik, kıymetlilik anlamlarında. Dilimizde “boz dala, boz karağan, boz üy, boz at, bozbala” kelimelerinin temel anlamlarında saygının belirtisi genellikle aşağıdaki gibi olmaktadır. “Boz dala” kelimesinin bir mevsimle ilişkili olduğu zaman ve rengine bağlı olarak, birçok başından geçirmiş bir zamanın tanığı olan anlamını taşır. “Boz” kavramının yaş özelliklerine ilişkin sadece erkek yetkinlere hitap eden özel bir anlamı vardır: “*Sulıw kyingen ädemi bozbala Täkejan at üstinde, qolında qarşığası bar*”. (M. Auezov). Boz renginin saygı anlamında kullanılması, onun nesnel özelliğı ile bağlantılıdır. Boz otau, boz jorğa, boz at gibi terimler genellikle değerli özelliklerin yaş ölçüsünü özel olarak belirleyerek, saygının özel tanımlayıcı belirtisini temel alır. Aq boz üy - Kazak toplumunda kendine özgü bir ihtişamı, kendine ait yol ve gelenekleri olan, dolayısıyla saygı duyulan bir ev olarak kabul edilir. Aq boz üy, aq boz at olarak dilde geçmesi - bu bileşenlerde yalnızca Kazak anlayışındaki anlamı ve değerini değerlendirmektedir (Aitova, 2005: 23).

2. Kutsallık anlamında. “Aq boz” sadece temel anlamında renk anlamında değil, değer vermek, kutsallık etmek anlamında “*kutsallık*” sembolü olarak kullanılmıştır.

Kazak kültüründe özel bir işaret olan **ala rengi**, Kazak dili sözlüğünde *ala* kelimesiyle türetilmiş çeşitli karmaşık kelimelerle ifade edilmektedir: *alaayaq, alabülük, ala jaulı, alajibin attamadı* vb. Bu rengin kullanımı, belirli kavramlarla ilişkili daha fazla anlamı ortaya koymaktadır. *Ala* kelimesinin kullanımı, sadece eğitici ve istenen bir anlam taşımaktadır. *Ala rengi*, Kazak dilinde birçok ton ve sembolik anlamda kullanılmasının nedeni, beyaz renkler grubundaki (aq boz, sarı, qula, quba, qılañ, sarğılt vb.) renkler ve siyah renk grubundaki (qara, qoñır, torı, ker, baran, küreñ vb.) tonların karışmasıyla ortaya çıkan birçok renk tonu gammasıdır (Kaydarov, 1992:72).

Ala kelimesi, Kazak geleneklerinde **eğitimsel ve arzu edilen** anlamları gösteren bazı etnografik anlamları da ortaya koymaktadır. *Ala* kelimesinin *tusau kesu* ritüelinde kullanılmasına özellikle dikkat edilir. Tusau kesu, çocuğun hayatını şanslı kılmak için gerçekleştirilen bir ritüeldir. Tusau kesu ritüelindeki ana özellik *ala jibi'dir*. *Ala jibi'nin* tusau kesu ritüeli ile bağlantısı, Kazak dilinde “*bireudin ala jibin attamau*”, “*jılannan qorıqqan ala jibti attamas*” vb. ifadelerin bulunduğunu gösterir, bu da *tusau kesu* ritüelinin çocuğun hayatının bir ritüeli olduğunu gösterir.

“Kazak dilinin açıklayıcı sözlüğünde” *kara* kelimesinin anlamına ilişkin verilen kelimelerden; **renklik, belirsizlik, kaygı, karmaşa, nitelik, özellik, sıradanlık**

gibi anlamlar bulunmaktadır. Bu anlamlar, *qara* kelimesinin anlam derinliğini, yani sembolik anlamını da ifade etmektedir. **Qara** kelimesinin doğrudan anlamı “aqtın karama-qarsı türü” olarak tanımlanabilir. Bu, onun temel anlamıdır. *Qara* kelimesinin mecazi anlamları, doğrudan anlamına göre oldukça fazladır: *qara*, *qara tutu*, *qara jamılu*, *qara tuw*, *qara tigü*, *qaranı jıǵu*, *qaralı köş*, *qara qazan*, *qara şaşıraq*, *qara şımıldıq*, *qara jaulıq*, *qara niyet*, *qara jürek* vb. (Januzakov, 2008:64).

Qara renginin anlamlı grupları:

1. **Kötülüğün işareti:** *qara tizim*, *qara qaǵqz*, *qara tuw* vb.
2. **Zulüm, vahşetin bir işareti:** *qaraniyet*, *qarabet*, *qara köñil* vb.
3. **Öncelliğin, başlangıcın işareti:** *qara su*, *qara tau* vb.
4. **Kutsallığın sembolü:** *qaraşaşıraq*, *qara jer* vb.
5. **Alçakgönüllülüğün sembolü:** *qara qazaq*, *qara buqara* vb.
6. **Kaygı-üzüntünün sembolü:** *qara küñ*, *qara uwayım*, *qara küñ*, *qara tün* vb.

Qara rengini ifade eden kelimeler, “*aq*” rengini ifade eden kelimeler gibi birçok anlama sahip olabilir. Birincisi, onun doğadaki en temel, örnek teşkil eden ve diğer birçok rengin bileşiminde bulunan doğal karmaşık bir renk olmasından kaynaklanmaktadır. İkincisi, toplumsal yaşamda birçok olgu ile renk ilişkisi, benzerliği ve anlam derinliği açısından değerlendirilmelidir. *Qara* kelimesinin Türk dillerindeki mecazi anlamları da bundan daha fazladır; ancak Kazak dilinde, bilim insanlarının belirttiği gibi, incelememize kaynak olan otuz kadar anlamla karşılaştık. Böylece, Kazak dilindeki *qara kelimesinin* mecazi anlamı, belirli kelimelerle bir arada kullanıldığında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Kök sembolik olarak huzur denizi, sakinliği, *aqıl* veya *kögildir* - geniş bir algıyı, zarafeti ve barışı ifade eder. Kazak halkının mentalitesinin özelliklerine, yani yaşam tarzı ve geleneklerine, inançlarına bağlı olarak renklerin belirli anlamları “kök” kelimesinin etrafında şekillenmiştir.

“Kazak dilinin açıklayıcı sözlüğünde” kök kelimesiyle türetilmiş birkaç karmaşık kelime verilmiştir. Örneğin: kök asıq, kök jambas, kök jelke, kök muz, kök ayıl, kök baqa, kök mıy, kökbet vb. *Kök* rengi Kazaklar için özel bir anlam taşımaktadır. At hayvanı içinde baran olan *karakkök* rengi, Kazaklar için sembolik bir anlam taşımaktadır. Kazaklardaki hayvanlar için kullanılan *tört tülük* arasındaki *kök*

renğinin daha fazla tutulduğunu, en büyük anlamda, kurbanlık olarak “kök qasqa aytıp, kök qasqa şalı” geleneğinden görmek mümkündür. *Kök* kelimesinin, sıradan insanlara değil, ünlü kişilere atıfta bulunarak giyim-kuşam ve silahlarla ilgili terimlerde de kullanıldığı gözlemlenmektedir (Aitova, 2005:86).

Örneğin, *kök suır etik, kök ton* dedikleri *kök* kelimesiyle ilişkilendirilen bir renk değildir. Dilimizdeki kök etikti ifadesi - diğerlerinden farklı, başkalarına göre daha fazla anlam taşıyan bir kavramı ifade eder. **Kök** kelimesinin anlam derinliği, kelime grubu içinde kullanıldığında genişler. Örneğin, *kök* kelimesi *kök mıljın, kök dolı, kök jalqau, kök muz* vb. gibi ifadelerde yer alarak, *gerçek, oldukça belirgin ve kesin* bir şekilde güçlendirilmiş anlamlar taşır, kök tünek, kök sabaq, kök sağal gibi ifadelerde ise, henüz olgunlaşmamış, *çiğ olan* şeylerin varlığını ifade ederken, *kök etikti* ifadesi ise *zenginlik yaşam tarzı* anlamına gelir.

Kök rengi “*kök şöp*”, “*kök baqa (zayıf)*”, “*kök mıy (akılsız, aptal)*”, “*kök dolı* (kızgın, kavgacı), “*tamağı toq, kiyimi kök*” (yaşamı iyi), “*kök böri*” (insana atıfta bulunulduğunda güçlü anlamında) gibi farklı kelimelerin yapısında yer alarak kullanılmaktadır. Ayrıca, **mavi renk** sadece entelektüellik, sıradanlık, düşüncelilik, cesaret gibi nitelikleri ifade etmekle kalmayıp, aynı zamanda her türlü güvensizlik, belirsizlik, istikrarsızlık gibi kavramların da sembolüdür.

Kök renginin anlamlı grupları:

1. **Zenginlik sembolü:** *kök tondı, kök etikti, vb.*
2. **Güçlülük sembolü:** *jeti qat kök, kök türükler, kök börü, zañğar kök, kök bolat, kök temir, vb.*
3. **Gençlik, aşkılık sembolü:** *kögldir sezim, kök sağım, kök kögerşin, kögildir aspan, vb.*
4. **Düşüncesizliğin, güvensizliğin bir işareti:** *kök dolı, kök mıljın, kök jalqau, kök mıy, kök bet, kök ayıl vb.*

Mavi renk kavramlarını inceleyip, derinlemesine analiz ettiğimizde, mavi rengin ulusal mentalitemizi belirginleştirmede önemli bir rol oynadığı açıktır. Özellikle mavi renk - temizlik, saflık sembolü olarak kabul edilirse, kendisi de güçlü bir enerji kaynağıdır ve Tanrı ile ilişkilendirilir. Dikkatlice bakıldığında, kök kelimesine dair dilsel ve belirleyici anlamlarda olumsuz bir kavramdan ziyade, olumlu bir sembol olduğu görülmektedir (Kaliyev, 2014:145).

Kızıl: Başlangıçta, güneşin rengine atfedilen belirli bir özellik olan *qızıl kelimesi*, doğal olaylarla ilişkili olarak türetilmiştir. *Qızıl* kelimesiyle oluşturulan *qızıl injir*, *qızıl aray*, *qızıl su* ifadeleri güneşle ilişkili olarak anlaşılmaktadır. Bunlardan başka, dilimizde kırmızı ile ilgili başka ifadeler de bulunmaktadır. Genel olarak *qızıl* renk, güneşin ve ateşin rengi olarak kabul edilen belirli bir özellik taşır. Kazaklar arasında *qızıl oramal* (kırmızı başörtüsü) evlenmemiş genç kızın sembolü olarak kabul edilmiştir. *Kırmızı başörtüsü* veya *kırmızı giyinen* bir kızı olan ev için *qızıl uy* (kırmızı ev) ifadesi de kullanılmaktadır. Yerel dil özellikleriyle karşılaştırıldığında, *qızıl uy* (kırmızı ev) - *kızı olan ev* anlamına gelir. **Qızıl** kelimesinin “*jas, (genç)*”, “*jaŋa tuğan (yeni doğmuş)*” gibi anlamları da vardır; dilimizde *qızıl şaqa*, *qızıl qarın* *jas bala* gibi ifadelerle birlikte, geleneksel ritüellerde de özel bir yere sahiptir. *Qızıl qarın jas bala* - akıllı, etek çırpıp, boynu bükük, erkek yetişmemiş çocuk anlamına gelir. *Qızıl şaqa* - şımarık bir şekilde yeni doğmuş çocuk anlamına gelir. Kazak geleneğine göre, yeni doğan yavrusu olan eve *qızıl jalau* (kırmızı örtü, bayrak) serilir. Bunu görenler, atla, arabayla hızlı bir şekilde gelmemiştir. Hızlı, gürültüyle gelirse, yavru korkup, ölecek diye düşünmüşlerdir. Bu yerdeki örtü rengi, “genç bebek, yavru, henüz büyümemiş dönem” anlamını taşımaktadır. Ayrıca, eğer hasta bir çocuk varsa, o evin çatısından *qızıl jalau* (kırmızı örtü) çıkarıp, evin içine *qızıl mata* (kırmızı kumaş) serme *qızıldap qoyma* geleneği vardır; bunun hepsi mitolojik, dini, astrolojik gibi inançlarla bağlantılıdır. **Qızıl** - gençliğin sembolü olarak sunulurken, sarı renk ise olgunlukla karşıt olarak konumlandırılır; kırmızı-sarı ikiliği (gençlik-olgunluk) renk karşıtlığının oluştuğunu gösterir. Demek ki, kırmızı gençlik semantik ilişkisi “hayat” ile bağlantılı olarak anlaşılmaktadır. Kırmızı renk, savaş, ölüm imgelerini de taşır. Örneğin: *At, qaruwı qıp-qızıl qan boladı, Qızıl jüzi jap-jasıl bop oŋadı* (At, kan kırmızı olur, Kırmızı yüz, yeşil olur) - yollarından qıp-qızıl (kan kırmızı) olan bir katıksızlık imgesini görürüz. Sonuç olarak, **qızıl** (kırmızı) renk gençliğin, güzelliğin, zarafetin, keskinliğin sembolü olmanın yanı sıra, katıksızlığın, açlığın da sembolüdür.

Qızıl renginin anlamlı grupları:

1. **Güzellik sembolü:** *qızıl tolqın, qızıl şıraylı, qızıl jüz, qızıl ajar. vb.*
2. **Zulüm sembolü:** *qızıl nayza, qızıl qan, qızıl köz, qızılbas, vb.*
3. **Keskinlik sembolü:** *qızıl til, qızıl söz, qızıl er, vb.*
4. **Gençlik sembolü:** *qızıl şaqa, qızıl qarın, qızıl siraq vb.*

Qoŋır: Toplumumuzun ruhuna yakın renklerden biri – **qoŋır** (kahverengi) **rengidir**. “Kazak dilinin açıklayıcı sözlüğünde” **qoŋır** rengi ile ilgili doğrudan ve

mecazi anlamda kelimeler sıralanmıştır; örneğin: *qoñır* (kahverengi), *qoñır ala*, *qoñır ayuw*, *qoñır än*, *qoñır bel*, *qoñır dawis*, *qoñır jel*, *qoñır ängime*, *qoñır qabaq*, *qoñır tirlik*, *qoñır küz*, *qoñır tirlik*, *qoñır söz*, *qoñır samal*, *qoñır dala*, *qoñır salqın*, *qoñır keş*, *qoiday qoñır*, *mayda qoñır*. Qoñır - toprak rengi, yaşam ve varoluş imgelerini temsil eder. Kazak kültüründe bu renk özel bir yere sahiptir. Kahverengi - öncelikle güvenlik, huzur ve sakin yaşamın sembolüdür. Kahverengi kelimesi, renk anlamının ötesinde başka anlamlar da taşır: *qoñır keş*, *qoñır ün*, *qoñır üy*, *qoñıt köleñke*, *qoñır töbe*, *qoñırqay köz* gibi ifadelerle, çeşitli olayların ve durumların hoş bir şekilde, kalbe dokunan ince tınılarını, yaşamın ve varoluşun güzelliklerini, huzurunu, bazen de bir araya gelmeyi simgeler (İlung, 1993:72)

Qoñır kelimesi, günümüzde geniş, boş, serin, yumuşak, hafif, ağır, ince, zayıf gibi anlamlarıyla birlikte, eski anlamlarıyla da ilişkilidir. Türk sözlüğünde “*qoñır ün*”, *gırtlaktan gelen ses* olarak tanımlanmıştır. (M. Kaşkari, 1998: 487). “*Oğlan üni qoñradı – Balanın dauısı qoñırlandı*” yani çocuk ergenliğe ulaştığında sesi değişir, sesi *qoñırlandı*” Gördüğümüz gibi, *qoñır ün*, *qoñır dawis* erkeklere özgü bir ses olup, erkek çocukların belirli bir gelişim aşamasında ortaya çıkan, profesyonel şarkıcılık gerektirmeyen (*qoñır* bir şekilde şarkı söyleyen) bir ses ve tondur. “*Şubar, tarğıl*” kelimeleri de *ses*, *ton* kelimeleriyle ilişkilidir ve hoş olmayan anlamlar oluşturduğunda da kullanılmaz. (Kaşkari, 1998:535)

Kazak halkı, hüznün, karamsarlık ve soğukluğu ifade etmek için “*sur*” ve “*qüreñ*” kelimelerini sıkça kullanmaktadır. Bunun örneklerini şairlerin eserlerinden çok sayıda alıntı yaparak göstermek mümkündür. M. Makataev eserlerinde “*qüreñ küz*”, “*qüreñ kün*”, “*kün bugün turıp akdı küreñitip*”, “*Qoş endi, qoş bol, qüreñ küz*, *küreñ muñ sağan jiberdim*”, “*küreñ ömir*” gibi ifadeler, “*qoñır*” ise rahat zaman ve mekan olarak kullanılmaktadır (Aitova, 2005:78)

Sarı: Bu rengin, Kazak ve diğer dillerde temel renk anlamının dışında farklı yan anlamları bulunmaktadır. Kelimelerden alınan sözcükleri sınıflandırarak *sarı kelimesinin* belirleyici özelliklerini ve çeşitli anlam farklılıklarını ortaya koymak mümkündür. Sarı kelimesinin öncelikle şu anlam türleri belirlenmiştir: renk anlamı, sıcaklık, barışçılık, akıllılık, tamlik, hüznün ve kaygı anlamları. Bunlar sarı rengin dilsel tanımlayıcı anlamını da ifade etmektedir.

Sarı renk, esasen güneşin, ateşin, (altın, gümüş, bakır) gibi metallerin görüntüsüyle, doğada ve yaşamda her türlü olguya bağlı olarak şekillenmiş ve bu olguların özünü açığa çıkarmak için tam bir imkan sağlamış renklerden biridir. Kazak dilindeki sarı rengin anlamı - iyi niyet, güzel davranış, dayanıklılık gibi kavramları tanımlamaktadır. **Sarı** kelimesinin yan anlamı dilimizde olumlu ve olumsuz türde belirleyici bir işaretle görünmektedir (Aitova, 2005:35)

1. Sarı - zenginliğin sembolüdür. Dilimizde karşılaşılan “Kağanıqı qarıq, saganağı sarıq” ifadesinin günümüzdeki anlamı belirsiz görünse de, buradaki “sarıq” kelimesi altın, yani büyük zenginlik anlamında kullanıldığını gözebiliriz.

2. Sarı kelimesinin diğer bir belirleyici anlamı - genişliktir. Dilimizde *sarı* kelimesi, “dala”, “arka”, “jazıq”, “bel”, “jaylaw” gibi birçok kelimeyle birlikte kullanılarak geniş, sınırsız, uçsuz bucaksız gibi anlamları ifade etmektedir.

3. Sarı renginin bir diğer anlamı - insanın veya hayvanın yaşına dair bir anlam taşır. Örneğin, yer ortasındaki yaşlı bir kadın veya erkek için sarı qarın báybişe, sarı kidir erkek veya sarı kidir äyel ifadesindeki *sarı kelimesi* yaşlılık anlamında kullanılmıştır. “Sarı” kelimesinin yaşlılık anlamı, halk arasında sıkça kullanılan “Aq qas, *sarı* tisti bol!” gibi dileklerde de görülmektedir. Ayrıca, hayvanların yaşına dair “sarı qarın biye, sarı tis aygır” gibi ifadeler, *sarı* kelimesinin yaşlılık anlamında kullanıldığını göstermektedir. Ancak, *sarı* kelimesinin yaşlılık anlamının yanı sıra, genç bireyleri ifade eden anlamları da bulunmaktadır. Buna örnek olarak, dilimizdeki *sarı auwız balapan*, *sarı ürpek*, *sarı bala* gibi kelime grupları verilebilir.

4. Sarı kelimesinin bir diğer anlamı, üzüntü, keder, hüzn ile ilgili olup, uzun süreli bir eylem veya süreçle bağlantılı olarak ortaya çıkan çeşitli nitelikleri ifade eden kelimelerdir. Örneğin, *sarı* kelimesinden türetilen *sarı uwayım*, *sarıla kütuw* ifadeleri, **özlem** anlamı taşırken, *sarı küz*, *uzunsarı* gibi ifadeler, uzun bir süreyi ifade etmektedir. Sarı kelimesinin kökünden türetilen *sarıq* kelimesi, *sağıniştan sarğaiuw* (özlemden dolayı sararmak), sarı jambas olmak, sarı tösek gibi ifadeler de oluşmuştur. Ayrıca, *sarı rengi*, akıl ve zekanın da bir sembolüdür (Sızdıkova, 1980:103).

Sarı renginin anlamlı grupları:

- 1. Zenginliğin sembolü:** *sarı altın*, “*qağanağı qarıq*, *sağanağı sarıq* vb.
- 2. Genişliğin sembolü:** *sarı dala*, *sarı jazıq*, *sarı arqa*, *sarı bel* vb.

3. **Yaşa özgü kavramlar:** *sarı tis, sarı kidir erkek, sarı qarın bäibişe, sarı auwız balapan, sarı ürpek balapan vb.*
4. **Akıllığın simgesi:** *Sara köñil, sara-taza jüreği vb.*
5. **Kaygı, kederin bir işaretidir:** *sarı uwayım, sargayuw, sarıluw vb.*

Sarı kelimesi, Türk dillerinde genel olarak zenginlik, genişlik ve yaş ile ilgili anlamlar taşımaktadır. Bu kelimenin etimolojisini ve anlamını incelemek, dilin derinliklerine inmek açısından önemlidir. Bilim adamı R. Syzdykova'nın belirttiği gibi, “*sarı altın*” ifadesindeki *sarı* kelimesi saf, katkısız ve değerli bir anlam taşıırken, “*sarı uwayım*” ifadesindeki “*sarı*” kelimesi ise Farsça kökenli bir üzüntü ve keder anlamını ifade etmektedir. (Sızdıkova, 1980:106).

Sonuç olarak, “*sarı*” kelimesinin anlamı, hem zenginlik ve genişlik gibi olumlu çağrışımlara sahipken, aynı zamanda üzüntü ve keder gibi olumsuz duyguları da ifade edebilmektedir. Bu çok yönlülük, dilin zenginliğini ve kültürel etkileşimlerin derinliğini göstermektedir.

Eskide ata-babalarımız dünyayı dört köşe olarak anlamışlar ve her köşeye kendi sembolik renkleri vemişler. Özellikle Doğu – kök (mavi), Güney - kırmızı (kızıl), Kuzey – kara (siyah), Batı – aq(beyaz) rengi. Doğu'nun sembolü olarak mavinin kutsal sayılmasıyla bağlantılı olan Kazak halkı da Doğu'yu kutsal saymış ve doğuya bakan yurt kapısını açarak doğuya bakmak istemiştir. (Kaidarov vb, 1986:132)

Sonuç olarak, renklerin sembolik özellikleri aracılığıyla renklerle ilişkisiz veya renk anlamından daha uzaklaşan kavramlarda, anlamlarda kullanılmaktadır. Bu konuda, beyaz, siyah, kırmızı, mavi, sarı, boz, kahverengi, gri gibi renk adlarından bahsedilmektedir. Bu renkler sadece doğal unsurların değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal anlamların da bir yansımasıdır. Dolayısıyla, renklerin anlamları, toplumların dünya görüşlerini ve değerlerini yansıtan önemli bir unsurdur.

3.5. Halk Edebiyatında Kullanımı

“Bir dilin hayat bulduğu en önemli araçların başında edebiyat gelir. Sözlü geleneğin önemli bir yansıması olan atasözleri de bu anlamda hem sözlü edebiyatın devamına hem de dilin gelişimine doğrudan katkı sağlar” (Akdoğan ve Aydın, 2013:177).

Şairler, yazarlar, besteciler ve sanatçılar için kendi eserlerini yaratmada ilham veren, güzel sözün zarafetine, müziğin büyümlü armonisine ve fırçanın çeşitli renklerine kaynak teşkil eden unsurların başında, elbette ki etrafımızdaki doğa gelir.

Kazak edebiyatında, şairlerimiz o doğaya ait renkleri kullanarak pek çok güzel imgeler ve zarif tasvirler oluşturmuşlardır. Bazı yazarların eserlerini okuduğumuzda, içindeki renk adlarının muazzam zenginliğine ve şiiri dönüştürüp güzelleştiren çokça örnek ile karşılaşırız.

Renk adlarını eserlerinde kaynak olarak kullanan şairlerimizden özellikle Muqāğali Maqatayev ve Jumeken Najimedenov’u anmak gerekir.

Qara tawdıñ basınan köş keledi “*Kara dağın başından göç geliyor*”

Qara jorğa şayqalıp bos keledi “*Kara jorga sallanarak boş geliyor*”

Qara kündi jamılıp **qara** qazaq “*Kara günü örtüp kara Kazak*”

Qara tündi basınan keşken yedi “*Kara geceyi başından geçirmişti*”

Qara qayğı körsetpey eşteñeni “*Kara kaygı göstermeden hiçbir şeyi*”

Qara jawı qanatın kesken edi “*Kara düşman kanadını kesmişti*”

Şılğaw bolıp qızdardıñ tösekteri “*Kızların yatakları şulga oldu*”

Talay **qara** şañıraq öşken edi “*Pek çok kara ocak sönmüştü*” (Makatayeva, 2012).

Bu söyleyişte “qara” kelimesi pek çok tekrara karşın kulak tırmalamadan yerli yerinde kullanılmıştır. Burada da “qara” kelimesi farklı tonlarda ve anlamlarda kullanılarak şiirin geneline anlam ve ahenk zenginliği veriyor. Qara gün, qara gece, qara acı, qara düşman gibi ifadelerde “qara” kelimesi, üzüntü, zarar, halkın karşılaştığı tehlike ve kötü durumları hissettirirken, “qara şanıraq” ifadesi dumanı tüten, huzurlu bir şekilde yaşayan sıradan aileleri işaret eder.

Ayrıca, “Qız Jibek” şiirinde yazar, Jibek’in portresini tanımlamak için bir rengin başka bir renkle ilişkilendirerek, karşılaştırarak betimliyor:

Qız Jibektiñ **aqtıǵı** “*Kız Jibek’in aklıǵı*”

Nawrızdıñ **aqşa** qarınday “*Nevruz’un beyaz karı gibi*”

Aq betiniñ **qızılı** “*Beyaz yüzünün kıızılığı*”

Aq tawıqtıñ qanınday “*Beyaz tavuğun kanı gibi*”

Eki betiniñ ajarı “*Yanaklarının güzelliǵı*”

Jazgı tükken sağımday “Yazın düşen serinlik gibi” (Adebiyet, 2016:).

Kadir Jüsip’in “Jumeken Jırındağı Jeti Boyaw” adlı çalışmasında “Gerçekte, renklerin sırrı şairi derinden büyüler. Onun şiirsel hayal gücü, yedi rengin her birinden muhteşem sırlar açmıştır. Bu, herkesin aklına gelemeyecek bir şeydir. Şairin hayal gücüne katıldığımızda, renklerin kendisinde bile, bilmediğimiz pek çok anlam var. Şaire göre, siyah rengin zıt anlamı var; gri renk – yalakalık ifadesi gibi, mavi renkte ise karşıtlık hissedilmektedir. Şaire en hoş gelen renkler: kırmızı, kahverengi, beyaz ve sarı renklerdir. “Qoñır tūs (Kahverengi)” adlı kısa şiirinde “Qoñır (kahverengi)” kelimesi yirmi bir kez tekrar ediliyor. Hepsisi de epitet işlevi görüyor ve okuyucuya estetik bir haz veriyor. Bir kelime ne kadar çok tekrar edilirse edilsin, şiirin güzelliğine zarar vermiyor. Bu qoñır “kahverengi” kelimesi esere ulusal bir nitelik, özgün bir motif katıyormuş gibi.” demektedir (Najimedenov, 2010):

Qoñır küpi, **qoñır** dala, **qoñır** ün... “Kahverengi pelerin, kahverengi dağ, kahverengi ses...”

Qoñır küymen ötip jatır ömirim “Kahverengi bir ezgiyle geçiyor hayatım”

Qoñır küzde **qoñır** şarwa küybeñmen “Kahverengi sonbaharda sıradan bir çiftçi koşturuyor”

Qoñsı qoñğan **qoñır** qızğa üylengem “Komşu olan kahverengi kıza evlenmişim”

Qoñır-qoñır küy tıñdap em jasımda “Kahverengi ezgi dinlemiştim gençliğimde”

Şeşem qaldı **qoñır** töbe basında “Annem kahverengi tepe üzerinde kaldı”

Qoyanjongğa **qoñır** ımırt tükende “Koyanjon’a kahverengi alacakaranlık çöktüğünde” (Najimedenov, 2010:)

Şiirin her yerinde yer alan “qoñır (kahverengi)” kelimesi, renk anlamından başka: “qoñır şeşe (talı/merhametli anne)”, “qoñır keş (serin akşam)”, “qoñır jol (sakin/zorlamayan yol)”, “qoñırqay oy (sakin/mutedil düşünce)”, “qoñır küy (hoş/güzel/huzur veren ezgi)”, “qoñır än (hoş/güzel/huzur veren şarkı)”, “qoñır bala (esmerimsi çocuk)”, “qoñır küpi (kahverengi pelerin)”, “qoñır dala (kahverengi dağ)”, “qoñır ün (tatlı/münis ses)”, “qoñır küz (güzel/huzur veren/tatlı sonbahar)”, “qoñır şaruva (sıradan/orta halli çiftçi)”, “qoñır qız (kahverengi kız)”, “qoñır töbe (kahverengi tepe)”, “qoñır ımırt (koyu alacakaranlık)” gibi kelimelerle birleşerek, göçebe Kazakların bozkırını, düşünce dünyasını, sanatını, yoksul yaşamını, tarımını,

sadeliğini ve içsel davranışlarını göz önünde, çekici bir tablo olarak canlandırıyor. “Qoñır” kelimesi, şairin söylemek istediği düşünceleri tam anlamıyla ifade etmektedir (Najimedenov, 2010:).

Kazak halk edebiyatında renk adları oldukça yaygındır ve genellikle doğal ortam, duygusal durumlar, betimlemeler ve sembolik anlamlar için kullanılır. Ayrıca, efsanevi veya destansı hikayelerde, renkler genellikle karakterlerin kişilikleri veya doğaüstü güçleri sembolize etmek için de kullanılır. Bu da renklerin Kazak halk edebiyatında geniş bir yelpazede kullanıldığını gösterir.

Aşağıda verilen örnekler Kazak edebiyatında halk yaşamını, Kazak Türklerinin kültür ve medeniyetini, yaşam tarzını, duygu ve düşüncesini yansıtan yönleri ile öne çıkan “Ulpan”, “Akbilek” romanlarından derlenmiştir.

Renkler gerçek ve mecaz anlamlarda kullanılmıştır.

Aq: “*beyaz, ak*”

“aq” renkle ilgili gerçek anlamda kullanılan örnekler:

Yertis jüzinde suw sızıp **aq baraqtot** keledi “*Ertis’de su sızıp beyaz gemi geliyor*” (Aqbilek: 242).

Olar külip jarkıldap otırğanda, törde jatkan uzun boylı, **aqquba, qara murt** orıs oyanıp...”*Onlar kahkaha atarak gülerken, baş köşede oturan uzun boylu beyaz yüzlü, kara bıyıklı Rus uyanıp...*” (Aqbilek:19-20).

Marqaköldi alqalağan, **aq awıldı** Altay eli... “*Markaköl’ü çevreleyen ak köyleriyle Altay ülkesi...*” (Aqbilek:3).

Balalar altıbaқан tewip, **aq süyek** oynap... “*Çocuklar altıbakan tepip, ak kemik oynuyor...*” (Aqbilek:15).

Aqtar qaşıp, **qızıldar** kelip, qala-qalağa ornadı “*Aklar (Monarşi yanlıları) kaçıp, kızılar (Bolşevik komünistler) gelip, şehirden şehre yerleşti*” (Aqbilek:17).

Elge kelgen soñ, awıl-awıldan mal, kiyiz, tösek-orın, ıdıs-sayman alıp jürgen **aqtardıñ** adamına jolığıp... “*Memlekete geldikten sonra köyden köye hayvan, keçe, döşek, mutfak eşyası alan beyazların (Monarşi yanlıları) adamı ile karşılaştım...*” (Aqbilek:18).

Tezekbay tısqa şıqsa, **aq tayağın** beline qıstırıp sıyırıp, buzawın közdep, üyge kelse... “*....Tezekbay dışarı çıksa, ak değneğini beline sıkıştırıp buzağısını bekleyip eve gelse...*” (Aqbilek:25).

“İttiñ malı... **aq şekek!**” dep, yegile yeñirep, üsip ölgeli keke jadır yedi “*İtin malı... beyaz kova deyip, duygusallaşarak hüngür hüngür ağlayıp, üşüyerek ölmek için geliyordu*” (Aqbilek:174).

Dala meñirew **aq kebin** “*Bozkır alık ak kefen*” (Aqbilek:187).

Özi bir sawdırağan, **aq köñil**, bala siyaqtı adam “*Kendisi... temiz kalpli, çocuk gibi adam*” (Aqbilek:207).

Baltaş pen Aqbilek jas qızdñ küyin tñdap, şıtırday **aq dastarqandı** üstel basına otırıp

“Baltaş ile Akbilek genç kızın nağmesini dinleyip, **bembeyaz ak (temiz)** sofralı masanın başına oturup” (Aqbilek:242).

...**aq qayşımen** quwırşağına köylek pişedi “...**ak (hünerli) makas** ile oyuncak bebeğine gömlek biçti” (Aqbilek:147).

Aq kiyimdi alıp tawlar awıldñ üstine tönip tur “*Beyaza bürünmüş dev dağlar köylerin üstüne doğru....*” (Aqbilek:149).

Qarasam – sen bir **aq ürpik balapan** bopsıñ “*Bakıyorum sen bir ak tüyleri yeni çıkmış kuş yavrusu olmuştun*” (Aqbilek:148).

...Aqbilek **aq otawdñ** yanında qarap turadı... “...Akbilek **ak otağın** yanında bakıp durdu...” (Aqbilek:155).

...**aqсарı kisi**, kelbeti burıñgıñ batırınday “*Beyaz sarı bir kişi, dış görünüşü eskinin kahramanı gibi*” (Aqbilek:166).

Äkesin büytip qor qıp ketkenşe, allanıñ **aq öliminen** ketse, ne armanı bar yedi “*Babasını böle sefil bir şekilde bırakmaktansa Allah’ın ak (temiz/vadesinde) ölümü ile gitse...*” (Aqbilek:142).

Kelinderdñ birdebirin körmegen yedim, Yeseneydñ tñ tügil **aq patşanıñ** tñrine otırğızsañ da, jarasa ketetin kelinderim bar yeken göy!.. “*Kelinlerden hiçbirini görmemiştım, Eseney’in başköşesi bir yana beyaz çarın başköşesine oturtsan da yakışacak gelinlerim varmış meğer!...*” (Ulpan, 188).

Ulpan bolıs-biylerge osınday **aq tilegin** aytıp qaldı “*Ulpan, bölge yöneticilerine (bolıs-biler) böyle iyi/ak dileklerini iletти*” (Ulpan, 296).

...oğan **aq tas** layıq dep osı tastı äkelip ornatqan “...ona **beyaz taş** yakışır diye bu taşı getirip dıktı” (Ulpan, 336).

Aqbas qıstıñ janaşır serigi qara tün... “*Ak baş kışın sadık yoldaşı kara gece...*” (Magauin, 190).

Qanşa opalağanımen, öñi de **aq qubadan** göri qara torığa köbirek keledi “*Ne kadar süslense de, ten rengi şarışına göre esmere daha yakındı*” (Magauin, 223).

Qalıñ nöser sayabırlay kele, sılbıragan **aq jawıñğa** aynaldı “*Şiddetli sağanak hafifleyerek aralıksız çiseleyen ak (sisli) yağışa dönüştü*” (Magauin, :218).

... bir kezde awanı tazarta, kökirekti keñeyte, nəzik, **aq ul türinde** jerge tüskən kardıñ ... “*...bir vakit havayı temizleyip, göğsü ferahlatan, ince ve nazik beyaz tüy gibi yere düşen karın ...*” (Magauin, 189).

Qara:

Qazaqtıñ **qara buqarasın** tım jabayı, tım qaranğı, bedelsiz de turaqsız köretin patşa ükimeci xan tuqımdarın birjola piştirip-aqtap tastawğa bara almay jür “*Çarlık hükümeti, Kazak’ın sıradan halkını çok ilkel, çok cahil, itibarsız ve istikrarsız olarak görüp han soyunu tamamen etkisiz hale getirmeye cesaret edemiyor*” (Ulpan, 27).

...äytewir qar jawğızadı, adamzat neşe türlü azapqa salıp jatqan **qara jerdi** tazartıp, **aq körpe**, jaña körpe jabuwdı umıtıp ketkendey, ızgırık **qara-suwiqtan** basqa sıy usınbadı... “*...nasılsa kar yağdırmayı, insanoğlu türlü sıkıntılara sokan kara toprağı (yeryüzünü) temizleyip, üzerine beyaz bir örtü, yeni bir örtü sermeyi unutmuş gibi, dondurucu ayazlı kara (şiddetli) soğuktan başka bir armağan sunmadı*” (Magauin, 189).

Sağan degen mende böten niyet bolıp körgeci joq, **qara basım qara jerge** kirgenşe onday bolar dep oylamaymın... “*Bende sana karşı kötü niyet olmadı, kara basım kara yere girene kadar böyle olacak diye düşünmüyorum...*” (Aqbilek:123)

Aqbas qıstıñ janaşır serigi **qara tün**... “*Akbaş kışın sadık yoldaşı kara gece...*” (Magauin, 190).

Eki qaltasın aqtarıp, bir uwıs **qara baqır** aldı “*İki cebini karıştırıp bir avuç kara bakır/ madenî para çıkardı*” (Magauin, 205).

Şaşı **qap-qara**, közi de **qap-qara** “*Saşı kapkara, gözü kapkara*” (Magauin, 223 бет)

...kişkine **qara torı qız** Zada..., “*...küçük esmer kız Zada...*” (Magauin, 182).

qara saba emiziktep, qoyu, salqın, sarı qımız “*Kara tuluk (deriden kırmızı kabı) ağızına kadar dolup, koyu, soğuk sarı kırmızı...*” (Aqbilek:3).

...sırtınan **qara qulıp** salındı “*...üstünden kara kilit vuruldu*” (Aqbilek:6).

Äkem ayttırğan Jamanbalanıñ şotbaq **qara qızın** mensinbey, Mamırbaydıñ Aqbilegin elden tañdap ayttırıp edim “*Babamın söylediği Jamanbala’nın kara kızını*

küçümseyerek, Mamırbay'ın Akbilek'ini diğerlerinin arasından seçerek istetmişim" (Aqbilek:11).

Patşa qazaqtı **qara jumısqa** alam değende, qanday qorqıp, abırıp, qıyratılıp qaldı *"Padişah Kazak'ı kara (ağır/zor) işe alayım dediğinde, nasıl korkup kafası karıştı kaldı"* (Aqbilek:12).

...ökimetti **qara jumıssı** men **qara soldattı**... *"...hükümeti kara (sıradan/niteliksiz) işçi ile kara (rütbesiz) askeri..."* (Aqbilek:13).

...**qara** ingenniñ qolañsa sasığan jabuwın oranıp..., *"...kara devenin uzunca kokan örtüsüne sarılıp..."* (Aqbilek:15).

Men şabalanıp quwıp barsam, qızdı izdegen ülken **qara qulaq**... *"Ben peşinden koşup gittiğimde, kızı arayan büyük kara kulak..."* (Aqbilek:15).

Düniye-ay, men de **qara qulaq** bolar ma yedim! – dep zıgırlanam *"Dünya-ey ben de kara kulak (büyür müyüm) olur muyum acaba?..."* (Aqbilek:15).

Qara küşke, tağdırğa ne şara? *"karşı konulamaz güce, kadere ne çare?"* (Aqbilek:23).

Olar külip jarqıldap otırğanda, törde jatqan uzun boylı, aqquba, **qara murt** orıs oyanıp... *"Onlar gülüp kahkaha atarken, tepede yatan uzun boylu sarışın, kara bıyıklı Rus uyanıp..."* (Aqbilek:19-20).

Aqbilektiñ közi toqtap tura almay, sırğanap kelip, jer oşaq basındağı **qazaqtıñ qara qumanına, qara astawına** jırtıq orıstıñ şömişine toqtadı *"Akbilek'in gözü...yer ocağının başındaki Kazak'ın kara ibriğine (kara çaydanlığına), kara tabağına, Rus'un kepçesine takıldı..."* (Aqbilek:19-20).

Qarawıtqan, qara jamılğan awıldıñ iyti ulıp tur *"Kararmış, siyaha bürünmüş köyün iti uluyor"* (Aqbilek:7).

...qolı **qara kesegin** izdep ketti *"...eli kara kesek (kemiksiz, yağsız et) aramaya başladı"* (Aqbilek:171).

Talasıp-tarmasıp künine jartı qadaq **qara nan**, kartop salğan sorpa işesiñ *"dalaşarak her gün çeyrek kara ekmek, patates konulmuş çorba içersin"* (Aqbilek:212).

Äynektiñ tübinde **qap-qara ayuday** birdeñe otır *"....Aynanın dibinde kapkara ayı gibi bir şey oturuyor"* (Aqbilek:200).

Osıdan başka közge tüser **qara-qura** joq *"Bundan başka göze gelen karaltı yok"* (Aqbilek:48).

Äkesimen yekewiniñ arasınan **qara mısıq** kesip ötkendey... “*Babasıyla ikisinin arasından kara kedi geçmiş/kavga etmiş gibi...*” (Aqbilek:137). ä ñ

...sabalaq **qara bulttan** ton jamılğan küzdñ közsiz **qara tüni** aq bas Altaydñ üstine **qara buwraday şögip**, say-salağa bawırın tösep, dñniye qarawıtıp kele jatır yedi “...*dağınık kara buluttan kürk giymiş güzün gözsüz kara gecesi akbaş Altay’ın üstüne kara deve gibi çöküp...*” (Aqbilek:40).

Aqbilektin, janın tunşıqtırğan **qara tuman** az boldı dediñder me... “*Akbilek’in canını sıkan kara duman ona yetmedi diye mi düşündünüz...*” (Aqbilek:40).

Qara kempir bir tamsanıp, otın kösey berdi “*Kara nine de imrenip odun karıştırıverdi*” (Aqbilek:62).

Xalıqqa taraytuğın alım-şığın, zbor hām **qara şığın**,... “*Halkın da nasipleneceği vergi masrafları, zorunlu ödemeler ve kara masraflar...*” (Aqbilek:83).

Biz qaydan bileyik, **qara kisimiz ğoy**, -dep, Bekbolat alağanın jaydı “*Biz nereden bilelim kara insanlartız ya deyip Bekbolat avcunu açtı*” (Aqbilek:88).

Qaraşuğa şalbarı “*Siyah çuha (ince kumaş) şalvarı*” ...(Aqbilek:98).

...köylegine **qara şubar** galstuk te tağıp qoyıptı “...*gömleğine siyah alaca kravat taktı*” (Aqbilek:98).

...**qara sur jigit** oynaqı közi jaltañ etti de, ernin qıbırlattı “...*siyah boz yiğit...*” (Aqbilek:73).

Bolmasa üstimizden **qara bult** tönip, nayzağay soqsaşı “*Velevki üstümüzden kara bulut dönüp, şimşek çakarsa...*” (Aqbilek:69).

Ömiri bitpegen **qara ala sırmaq ta**, aq kiyiz de tör aldında payda boldı “*Ömrü bitmeyen kara ala keçe (süslü keçe) de beyaz keçe de baş köşenin altında belirdi*” (Aqbilek:28).

...aqsaqaldñ jüregine zil **qara tastay** bir bitew jara payda bolğan yedi “...*aksakalın yüreginde ağır kara taş gibi bir yara oluşmuştu*” (Aqbilek:142).

...Aqbilek **qara şäy** salğızıp yedi “...*Akbilek siyah çay koydurtmıştu*” (Aqbilek:145).

Köpten sürtilmegen şamı **qara-köleñke** jansa da, üy işiniñ salaqsıp ketkenin jasıra almay tur “*Uzun zamandır silinmemiş lamba loş bir ışıqla yansa da, evin içinin bakımsız kaldığını gizleyemiyordu*” (Ulpan, 125).

Siybannñ **qara tobrı**, Yeseneydi bāybişesin **qara üyge qamap tastap**..., “*Siban’ın kara kalabalığı, Eseney’in hanımını kara eve kapatıp...*” (Ulpan, 271).

...Qojıqtıñ jıyırma tört awılına **qara şeşek** şıǵıp jatır dep yestip pe yediñ “...Kojık’ın yirmi dört köyünde **kara çiçek hastalığı** çıqtığını duydunuz mu?” (Ulpan, 272).

Bäse, balañnıñ bası **qara qazanday**, buwraǵa tartqan eken ğoy! “Demek ki, çocuǵunun başı **kara kazan gibi**, deveye çekmiş!” (Ulpan, 219).

Denem **qara tırnaǵıma** deyin balqıp otır. Im-mm!.. “Vücudum **kara tırnaǵıma (tırnaǵımın ucuna)** kadar zonkluyor. Hmmm!..” (Ulpan, 219).

Qara qazaqtıñ onday qız tuwmay ma eken?- dedi Yeseney “**Kara Kazak**’tan öyle bir kız doǵmaz mı acaba?” (Ulpan, 228).

Bayaǵı “Qalqam şıraǵ” dep atalatın alǵaşqı äldeneni uyqastıra salıp, aytayın degeni soñǵı yeki jolında bolatın tört joldı **qara leñ** ayaqsıp..., “Eskiden “Kalkam şırak” olarak adlandırılan, ilk iki satırı bir şeyleri kafiyeli şekilde söyleyip, asıl anlatılmak istenenin son iki satırda yer aldığı dört dizelik **kara ölen** tamamlanarak...,” (Ulpan, 223). Buradaki “qara leñ” ifadesi Kazak edebiyatında halk şiirlerinin bir türü olup, genellikle doǵaçlama olarak söylenen, derin anlam içeren lirik şiirler için kullanılmaktadır.

Qara köye jep qoyǵan ba? “**Kara güve mi yemiş?**” (kirlenmiş, paslanmış anlamında)” (Ulpan, 183).

zekti-şilikti, tıñ jatqan **qara ottı** keñ şiyr “*Kamışlık ve ormanlık, henüz el deǵmemiş kara (bol) otlarla kaplı geniş alan*” (Ulpan, 2).

Qara sabası bar, tayqazanı bar xandar qay qazaqtı asırıp yedi? “**Kara tuluǵu**, büyük kazanı olan hanlar hangi Kazak’ı doyurmuş ki?” (Ulpan, 15).

Xannıñ qazanın da sabasın da **qara qazaq** toltırıp otıratın “*Hanın kazanını da tasını da sıradan Kara (sıradan/soylu olmayan) Kazak halkı doldururdu*” (Ulpan, 15). ñ ä

İşki Reseyden kşip kelgen **qara şarwalardı oyaz** bastıqtarı arqılı... “İç Rusya’dan göç eden **sıradan köylüleri** bölge yöneticileri aracılığıyla...” (Ulpan, 306).

Waqtıñ basına kelgen **qara pledey** qas jawı Qojıqtıñ ordasın talqandap..., “...başına gelen **kara bela gibi** baş düşmanı Kojık’ın otaǵını yerle bir etti...,” (Ulpan, 294)

Qojıqtı әrkim öz **qara basınıñ** körgen jbir-japasına qaray urı-qarı, jol tonaǵış, qanışer, zulım deytin “*Herkes Kojık’ı, kendi şahsi yaşadığı zulme göre hırsız, yol kesici, cani ve zalim olarak adlandıırırdı*” (Ulpan, 276). “qara bas” burada “*şahsi, kişisel*” anlamında kullanılmıştır.

...şıday almay moldanın aldına birewi bir tiyın batırdı, endi birewi jartı tiyın **qara küreşti** tastay berdi “*Dayanamayan hocanın önüne madeni para koydu, diğeri yarım madeni para kara kuruşu bırakıverdi*” (Ulpan, 262). **Qara küreş** burada “*değersiz para*” anlamında kullanılmıştır.

Ulpan bul kezde **qara jamılğan qaralı әyel** “*Ulpan bu zamanlarda yas tutan, kara giyen bir kadındı*” (Ulpan, 254).

Ala/Alaca:

...**ala at** mingen jalğız adam kele jatır “...**alaca at** binen yalnız adam geliyor” (Aqbilek:3).

Koridor **ala köleñke**, al vestibyl işi mülde qarañğı bop ketti “*Koridor yarı karanlık, ancak vestibül içi tamamen karanlık oldu*” (Magauin, 184).

Kök:

Kazak Türkçesinde **kök** kelimesi, hem “*mavi*” hem “*yeşil*” anlamında kullanılmaktadır Bağlamına göre de bu iki anlamdan biri tercih edilir. Aşağıda hem mavi hem de yeşil anlamda kullanılan örnekler verilmiştir.

... üş jasar Medewdiñ **köksil** tanawı deldiyip, awzı aşılıp..., “...*üç yaşındaki Medev’in mavimsi (yeşilimsi) burun deliği genişleyip ağzı açılıp...*” (Aqbilek:26).

... **kökala abdıranıñ** awzın köbirek aşı beretin küyge uşıradı “...*mavi alaca sandığın ağzını daha çok açacak hale geldi*” (Aqbilek:28).

... kalpağı bar, mıltağı bar, qılışı bar, **kök şekpendi** qoqañdağan, qoqiylanğan jat adam “...*şapkası, tüfeği ve kılıcı olan mavi cepkenli ... yabancı adam*” (Aqbilek:5).

Artıma qarasam **kök aygırın** apırañdatıp, qamşısın bilep..., “*Arkama baktığımda gök aygırın*” (Aqbilek:15).

murtı qırılğan **kök ayaz erni** ötirik jımıñdap... “*Bıyığı kesilmiş gök ayaz dudağı yalandan gülümseyip...*” (Aqbilek:94).

Kök at suwarıldı ma?... “*gök ata su verildi mi?..*” (Aqbilek:136).

Äben baydıñ üyinde qurmetti qonaqtar kök dastarqandı jağalay otırıp, şäyğa bas qoydı ğoy “*Abden zenginin evinde saygın misafirler mavi sofra etrafında oturup çaya koyuldular*” (Aqbilek:172). ä ñ

Dämeli ülken **kök-oyraq dastarqandı** serpe tastap jaya bergende..., “*Dämeli, büyük mavi desenli sofrayı hızla açarken...*” (Ulpan, 185).

Ertistiñ şımırıp aqqan suwına köz salıp, **kök teñbil jelek** jamılğan... “*Ertiş’in berrak akan suyuna bakıp, mavi benekli örtü bürünmüş...*” (Aqbilek:197).

Kök ala jorğamı körpe salıp, jeñgeyge yerttedi “**Gök alaca atı** örtü sererek, yengeme eyerlediler...” (Aqbilek:247).

... **kök şalgın** da, külkisi de sudırlap, sığırılup ketedi “...**yeşil çayırlar** da, kahkahaları da hışırdayıp, çınlayarak dağılıyordu...” (Aqbilek:154).

... közimniñ aldı **kök tañba** şığar... “...gözümün önü mavi leke/damgadır...” (Aqbilek:69).

Ajarlı äyeldiñ ayağına jıgılğanına jibidi me, balanıñ qaysarlığına riyza boldı ma, äytewir Yeseney **bes kök şıbıqtı** keşirim etip edi “*Güzel kadının ayaklarına kapanmasına mı yumuşadı, yoksa çocuğun inatçılığına mı memnun oldu, her neyse, Eseney beş mavi çubuğu affetmişti*” (Ulpan, 30). **kök şıbıq** ifadesi mecazi olarak cezalandırma veya uyarı amaçlı kullanılan bir çubuk ya da sopa anlamına gelmektedir. Şıbıq “*çubuk*” genellikle çocuk terbiyesi veya disiplinle ilişkilendirilmektedir.

Suwı qanday **kök möldir!** “*Suyu ne kadar berrak!*” (Ulpan, 32).

Nesibeli apaydıñ **kök qoşqar** soyıp qurbandıq berip jatqanı äbden durıs yeken... “*Nesibeli abla mavi koç kesip kurbanlık vermesi çok yerinde olmuş...*” (Ulpan, 56).

Kögildir aspan kündegisinin göri köbirek köterilip ketkendey biyik seziledi “*Mavimsi gökyüzü her zamankinden daha fazla yükselmiş gibi görünüyordu...*” (Ulpan, 71).

Yeldi Yeseneyden bezdirip, **kök jelke** qılıp bolğan bir jağınan sol Yemenalı bolar-aw... “*Halkı Eseney’den bıktırıp, sırtına yük yapan Yemenalıdır...*” (Ulpan, 121).

Kök dala... sarı dala... sağım “... **mavi bozkır** (geniş bozkır)... **sarı bozkır...** serap” (Ulpan, 94).

Ulpan qaytırs bolğan soñ Torsan asıgıs-üsigis bir arzan **kök tas** ornattırğan yeken “*Ulpan vefat ettikten sonra Torsan aceleyle ucuz bir mavi taş (mezar taşı) diktirmiş...*” (Ulpan, 336).

Yeseken qısqa qaray qasqırğa ılgıy **kök şubar at** minüwşi edi gıy “*Kışa doğru Eseney hep gök benekli ata binerdi*” (Ulpan, 321).

Awıldıñ az ğana malı **kök jazıqqa** tuyağın da tiygizbegen siyaqtı “*Köyün az sayıda hayvanı gök (yemyeşil) ovaya hiç ayak basmamış gibi*” (Ulpan, 147).

Jazğıturğı samal jel aqırın yeskektep **kök dünüyeni** terbetip qoyadı “*İlkbahar meltemi hafif esip, yeşil dünyayı sallıyor*” (Ulpan, 148).

Qonaq keletin bolğan soñ jer üydi tağı bir sılap, iyisi burqırağan **kök şöp** tösep tastaptı “*Misafır geleceğı için evi yeniden sıvayıp, güzel kokulu yeşil/taze ot sermişler*” (Ulpan, 153)

Xusayın molda **kök kümbezdi** küñirentip ayat oqıdı “*Hüsayın molla gök kubbeyi inleterek dualar okudu*” (Ulpan, 265).

...**kök şöpke** awnap jatır “...*yeşil otlar üstünde yuvarlanıyor*” (Ulpan, 197)

...tübi qum-qayrañ, jağağa jaqın taza **kök quraq** şığatın... “...*dibi kum ve sıǵlık, kıyıya yakın yerlerde bolca temiz yeşil kamışlar çıkan...*” (Ulpan, 177).

Äsireptiñ **kök iyti** şaw yetip qoradan şıqtı da, yeki sarı alanı tanıy ketip jim boldı “*Asirep’in boz köpeğı havlayarak çıktı, ama tanıdığı iki sarı köpeğı görünce sustu*” (Ulpan, 138).

Professor bozarğan kök tuqıl iyegin sawsaqtarınıñ uşimen şımşılay siypalap... “*Profesör soluk kır sakalını sıvazlayıp...*” (Magauin, 234)

Tamaq toq, **köylek kök degendey** “*karnı tok, kömleğı yeşil (yeni)*” (Magauin, 246). Burada **kök**, yeşil taze anlamında refah ve düzenli yaşamı, zenginliğı temsil eden bir metafor olarak kullanılmıştır.

Teñgedey ğana, üşkiltim kök japıraq “*madeni para büyüklüğünde üçgen yeşil yaprak*” (Magauin, 224).

Alğaşqı nayzağay, alğaşqı jawınnan soñğı **köktemniñ** alğaşqı küniñ awası ädepkiden mülde özgeşe, **kögjiltım tüsti**, aspan iyisti edi “*İlk şimşek ve yağmur sonrası ilkbaharın ilk gününün havası öncekinden büsbütün başka, mavimsi renkli, gökyüzü kokulu idi.*” (Magauin, 219).

Sındırman **kök bolattı** iye bilgen... “*Kırılmaz mavi çeliğı egebilen...*” (Ulpan, 225).

Sarı:

Marqaköldiñ suwın işip, otın jegen **sarı qarın**, tutam yemşek janwardiñ bawırınan süt sorğalap... “*Markaköl’ün suyunu içip otunu yiyen sarı karınlı, dolgun memeli hayvanın göğsünden süt akıp...*” (Aqbilek:3).

qara saba yemiziktep, qoyu, salqın, **sarı qımız**... “*kara tuluk dolup, koyu, soğuk sarı kımız...*” (Aqbilek:3).

Küzdiñ **sargış japıraqtarı-aw**... “*Sonbaharın sarımsı/sarımtırak yaprakları...*” (Aqbilek:40).

Sarı dalada sarı wayım jamılıp,... “*Sarı bozkırda sarı kayğı bürünmüş...*” (Aqbilek:48).

... batar künniñ **sarğıltım säwlesine** şomılıp... “...*batan güneşin sarımtırak ışıǵına bürünmüş...*” (Aqbilek:249).

Älde bir **sarı orispen** quşaqtasıp otır “*Yahut bir sarı Rusla kucaklaşıyor*” (Aqbilek:72).

Bayaǵıda bir şadır **sarı noǵay** boldı ğoy... “*Eskiden bir çadır sarı Nogay oldu ya...*” (Aqbilek:80).

Keleşektegi baqıttı ömiriñniñ kiltindey körip, **sarı mayday** saқтаǵan altın qazınañnan ayrıldıñ! “*Gelecekteki mutlu hayatının anahtarı olarak gördüğün sarı yaǵ (tereyaǵı) gibi sakladığın altın hazineni kaybettin!*” (Aqbilek:70).

Alǵaşqı kezde awruxananiñ **sarı töseǵine**, sasıw dārisine, şöp tamaǵına üyrene almay “*İlk başta hastanenin sarı (kirlı/eski/yıpranmış) döşeǵine, pis kokulu ilacına, ot yemeǵine alışamadan...*” (Aqbilek:71).

Küzgi kün tördegi sarı jaynamazǵa appaq säwlesin tögedi “*Sonbaharın güneşi başköşedeki sarı seccadeye bembeyaz şulesini saçıyor*” (Aqbilek:146).

Saqırlaǵan **sarı ayazlarda** bürkitti jawratpaymın dep işki tonına balasınday bölegen “*Soǵuk sarı ayazlarda kartal üşümesin diye kürkünün içine çocuǵu gibi sardı*” (Aqbilek:120).

Keñ dala... kök dala... **sarı dala...** saǵım “*Geniş bozkır... yeşil bozkır... sarı bozkır... serap*” (Ulpan, 94).

Qır joñışqasınıñ **sarǵış**, jasıl-kök gülderi de qoyu körinedi “*Kır yoncasının sarımtırak, yeşil-mavi çiçekleri de yoğun görünüyor*” (Ulpan, 147).

Künge şaǵılısqan **sap-sarı şaşı...**, “*Güneşe yansıyan parlak sapsarı saçları*” (Magauin, 222).

Töñireǵine älsiz **sarǵış säwle** tökken stol şamı ğana qaldı “*Etrafına zayıf sarımsı bir ıǵık yayan masa lambası kalmıştı*” (Magauin, 184).

Sarğılt tañdaq. Jel de qoñır, qızıl iñir “*sarımsı lekeler. rüzgar da serin, kızıl günbatımı*” (Aqbilek:5).

Skver ortasındaǵı suwı tartılǵan basseyinge sarǵayǵan burımın baz-bayaǵısınşa jaya tökken yeki tüp səmbi tal **sarı wayımǵa** salınıp qıymılsız qaptı “*Skver ortasında suyu çekilmiş havuza, sararmış örgüsünü eskisi gibi sergileyen iki ağaç, sarı bir üzüntüye kapılarak hareketsizce durdu*” (Qargın, 167). Bu cümlede sarı “üzüntü” ya da “hüzün” anlamında kullanılmış olup bir duyguyu ifade etmektedir. Sarı kelimesi mecaz anlamda genellikle hüzün veya yoğun bir içsel durumu çağrıştırmak kullanılmaktadır.

Jaratılısınan naqtı ğılımğa beyim jigit **sarı wayımın** saldarınan aqındıq önerge duşar bop, oğan lirika-filosofiyalıq xattar jazdı “*Doğuştan tam ilme yatkın olan genç, sarı (derin) kaygının etkisiyle şairlik sanatına yönelip ona lirik-felsefi mektuplar yazdı*” (Qargın, 132). Burada da mecazi anlamda olup kişinin içsel bir huzursuzluk, depresyon yaşadığını ifade etmiştir.

Sarğış-jiyren saqalı şıqşıtınan bastalıp eki jağın jiyektey ösip kelip alqımınıñ astında tüyisetin, jalpaq bet **aqsarı adam** eken “*Sarımsı-kızıl sakalı çenesinden başlayıp her iki yanını sarmalayarak uzayıp boynunun altında birleşen, geniş yüzlü, sarımsı bir adammış*” (Ulpan, 279).

Jasıl:

Jas örken **jasıl urpaq** - köktemge orın berer aldında aq saqaldı aşuşañ qariya aqırğı ret zər şaşıp, aqırğı ret ökimin jürgizip, öziniñ birjola, mənği baqıy ketpeytinin, keler jılı qayta oralatının yeskerter yedi “*Genç filiz, yeşil (yeni/taze) nesil – bahara yer açmadan önce, beyaz sakallı, huysuz ihtiyar son bir kez öfkeyle bağırır, son bir kez hükmünü geçirir, kendi bir daha asla, sonsuza kadar gitmeyeceğini, gelecek yıl geri döneceğini hatırlatırdı*” (Magauin, 189).

Qızıl:

Men kele jatqanda, **qızıl közdi** päle kele jatqanday atın, dünyesin tıqqıştap, öp-ötirik jalpaqtawdı şığardı “*Ben gelirken, sanki kızıl gözlü bir bela geliyormuş gibi atını ve malını saklayarak, bir sürü sahte dalkavukluk yaptı*” (Aqbilek:17).

Bosağada jatqan **qızıl it** tastaqtağı attıñ tıqırın yestip, üre bastadı “*Eşikte yatan kızıl it taşlıktaki atın tıkırtısını duyunca havlamaya başladı*” (Aqbilek:26).

Aqtar qaşıp, **qızıldar** kelip, qala-qalağa ornadı “*Beyazlar kaçıp kızılar (boşevikler) gelip şehir şehir yerleştiler*” (Aqbilek:17).

Qızıl alaquadarı qoşqar müyizdenip kestelengen, jırtılğan aq oramalına beti-qolın sürtip jatır “*Kırmızı avuçları koç boynuzu gibi çizik olmuş, yırtık beyaz yazmasına elini yüzünü siliyor*” (Aqbilek:27).

Jel de qoñır, qızıl iñir “*Rüzgar da serin, kızıl günbatımı*” (Aqbilek:5).

Tördegi köldeneñ sıırıqta **qızıl ala tek jaynamaz**, eki sülgi “*Başköşedeki çapraz sırıkta kırmızı alaca tek seccade ve iki havlu*” (Aqbilek:165).

Ol özi tuwısı bir taban jaqın **qızıl qatınğa** nege barmadı eken? “*O, neden akrabası olan kızıl kadının yanına gitmemiş ki?*” (Aqbilek:61).

... birtalay özi bilgen **qızıl sözderdi** ayttı “*...bildiği birçok kızıl sözleri söyledi*” (Aqbilek:128).

...qızıldı-jasıldı qız-kelinşekter keledi “...*kırmızılı yeşilli gelinler kızlar gelir*” (Aqbilek:154). Kızların ve gelinlerin giydiği renkli, gösterişli kıyafetleri tanımlamak için kullanılmıştır. Burada renkler fiziksel görünümü betimlemek amacıyla kullanılmıştır.

Qızıl men aqtıñ soğiskanın... “*Kızıl ile beyazın savaştığını...*” (Aqbilek:75).

Üstı-bası qızıl josa qan “*Baştan aşağı kıpkırmızı kan içindeydi*” (Ulpan, 62).

Men ağa sultanıñ quyrığına bir **qızıl burış** qıstıra qaytatın boların! “*Ben büyük sultanın kuyruğına bir kırmızı biber ilıştırıp döneceğim*” (Ulpan, 31).

Temirdi **qıpqızıl qılıp qızdırıp** mañdaylarıña “qaraqşı” degen tañba basadı “*Demiri kıpkırmızı hale getirip alnınıza “haydut” damgası basarlar*” (Ulpan, 53). Burada kırmızı, ısının etkisini tanımlamak için kullanılmıştır.

Şaydan keyin Ulpan Bijikenniñ ziratına barıp keldi de, **qızıl iñirden** jatıp qaldı “*Çaydan sonra Ulpan, Bijken’in mezarına gidip geldi ve kızıl alaca karanlıkta yatıp kaldı*” (Ulpan, 333). **qızıl iñir** burada gün batımında gökyüzünün aldığı kızıl renk anlamında günün bitişini, akşam vaktini betimlemek için kullanılmıştır.

Al sol talanttı ğalımnızdıñ qanı şıqqan **qızıl plagiatordıñ** özi ekenin bilemisiz? “*Peki ya o yetenekli bilim insanınızın kızıl intihalcinin kendisi olduğunu biliyor musunuz?*” (Magauin, 234).

Öziniñ ryumkasın kişkene grafinniñ tübindegi, elektr jarığımın sağılısıp, möldirep turğan **qızıl küreñ konyakqa** toltırdı “*Bardağını, küçük sürahi dibindeki elektrik ışığıyla parlayarak berraklaşan kırmızımsı bordo konyakla doldurdu*” (Magauin, 196). “qızıl küreñ” içki rengini betimlemek için kullanılmıştır.

Tüsindi de, **qıp-qızıl bop ketti** “*Anladı ve kıpkırmızı oldu*” (Magauin, 229). Utanç ya da mahcubiyet gibi duygusal tepkiyi ifade etmek için kullanılmıştır.

Qasapşı tamaqtan orıp jibergende atqıy şasırağan **qıp-qızıl qanı** appaq qardıñ betin jawıp ketti “*Kasap boğazdan kestiğinde fişkırان kıpkırmızı kan bembeyaz karın yüzeyini kapladı*” (Magauin, 235).

Ekewi de **qıp-qızıl jaynağan** ot “*İkisi de kıpkırmızı parlayan ateşti*” (Aqbilek:43). Ateşin parlak ve sıcak rengini ifade etmek için kullanılmıştır.

Söytkenşe bolmadı, olardıñ artın aynala köldeneñdep eki **qızıl köz** tağı öte şıqtı “*O sırada arkalarından dolanarak iki kızıl göz daha geçti*” (Aqbilek:43).

Altı ot Aqbilekke alpıs ottay körindi. Qarañğı tün qaptağan **qızıl köz** boldı da ketti “*Altı ateş, Akbilek’e altmış ateş gibi göründü. Karanlık gece, tamamıyla kızıl*”

göze dönuştü” (Aqbilek:43). **qızıl köz** ifadesi burada korku ve tedirginlik ifade eden bir metafor olarak kullanılmıştır.

... künşığıs uymağı **qızıl qaqqasın** aşqanda, Aqbilek artına ala-qalaq yetip jolğa şıqtı “*Doğu cenneti **kırmızı kapısını** açtığında, Akbilek arkasına bakınarak yola çıktı*” (Aqbilek:45).

Qıstıñ **qızıl şunaq** ayazında İskendir yeluw şaqırım jerdegi qaladan İsaqay yeşenge bir qap kömir əkep bergen künderi bolğan “*Kışın dondurucu **kırmızı ayazında** İskender, elli kilometre uzaktaki ilden İsakay’a bir çuval kömür getirdiği günler olmuştu*” (Aqbilek:52). Sert ve keskin soğuk havayı tanımlak için kullanılmıştır.

Qoñır:

Verilen metinlerde geçen “*Qoñır*” kelimesi, Kazakçada genellikle kahverengi, koyu renk anlamına gelirken, aynı zamanda mecazi anlamda sakinlik, ölçülülük, sıradanlık, serinlik, mutedillik gibi anlamları da ifade etmektedir.

Dawısında ne janın salğandıq, ne janı aşığandıq joq, bir qalıptı **qoñır ünmen** söylep keledi “*Sesinde ne içtenlik var, ne de merhamet, sakın, **tekdüze bir tonda** konuşmaya devam ediyor*” (Ulpan, 79). “qoñır ün” sesin tonu sakın, ölçülü ve duygusuz bir şekilde tarif edilmektedir ve burada “*durgun, yumuşak ton*” anlamında kullanılmıştır.

Qorğasınday qoñır bulttar dünyeni bar salmağımen basıp, ornınan qozğalmay qoyğalı üş kün... “*Kurşun gibi koyu bulutlar dünyayı tüm ağırlığıyla kaplamış, üç gündür yerinden kıpırdamıyor*” (Ulpan, 123).

Qoñır töbel kiyiz üyde Ulpannıñ keşe ğana jiberген dünyeligi jinawlı yedi “*kahverengi tepeli keçe çadırda, Ulpan’ın dün gönderdiği eşyalar düzenli bir şekilde duruyordu*” (Ulpan, 153).

Biraq, ərkimniñ özimdiki deytin azğana malı bar, **qoñır töbel üyi bar**, biriniñ qolına biri qaramay, ər qaysısı öz tirşiligimen otıratın “*Ancak herkesin “benim” diyebileceği az miktarda hayvanı, **kahverehgi tepeli bir evi** vardı; kimse kimseye muhtaç olmadan, kendi yaşamını sürdürüyorlardı*” (Ulpan, 115). Yukarıda verilen her iki örnekteki cümlelerin anlamına bakıldığında “qoñır töbeli kiyiz üy” “*orta halli*” halkın sosyal durumunu tanımlamak için kullanılmıştır.

... kiyimi de **qoñırlaw**, jüris-turısı da solapattaw Baltaş degen jigit yedi... “*Kıyafeti de **biraz soluk (kahverengi)**, hali tavrı da biraz savruk olan Baltaş adında bir delikanlıydı...*” (Aqbilek:100).

...**Qoñır** salqın... “ılık bir serinlik...” (Aqbilek:149). Sert olmayan, yumuşak ve ılımlı bir havayı ifade etmek için kullanılmıştır.

Yeseneydiñ öz qoñıları da taqır-taza, tır jalañaş yemes yeken **qoñır-ala, boz-ala awıl** bolıp qonıp jatır “Eseney’in komşuları da tamamen yoksul ya da tamamen çıplak değılmiş; köyleri **kahverengi-beyaz** ve **boz renkte** görünüyordu” (Ulpan, 177).

Kün әli bata qoymasa da, munda qara köleñke, әri **awa qoñır salqın** yeken “Henüz güneş tam batmamış olsa da burası karanlık gölge ve hava **ılık serinmiş**” (Qargın, 30).

Ayta beriñiz, menen nesine qısılasız, - dedi ol özimsingen **qoñır ünmen** “Söyleyin, neden benden çekiniyorsunuz? dedi kendine güvenen **sakin bir sesle**” (Qargın, 67). Bu cümlede **qoñır** kelimesi, sesin sıcak, ağırbaşlı, huzur veren ve güvenilir olduğu anlamında kullanılmıştır.

Jәне, ondağı sözderdiñ bәrinen Jasınnıñ ayqın da bultartpas **qoñır salqın üni** yestilip turğanday boldı “ve oradaki tüm sözlerden, Jasın’ın net ve sarsılmaz **sakin sesi** yankılanıyormuş gibi geldi” (Qargın, 148).

3.5.1. Atasözlerinde Kullanımı

“Bir dilin hayat bulduğu en önemli araçların başında edebiyat gelir. Sözlü geleneğin önemli bir yansıması olan atasözleri de, bu anlamda, hem sözlü edebiyatın devamına hem de dilin gelişimine doğrudan katkı sağlar” (Akdoğan ve Aydın, 2013:177).

Kazak atasözleri genellikle günlük hayattan ve deneyimlerden alınmış derin bilgelikler içerir ve renk adları da bu bilgeliklerin bir parçası olarak kullanılır. Bu atasözleri, Kazak kültürünün renkli dili ve derin metaforlarına bir örnektir (Abdualı, 2004:560).

Kazak Türkçesinde atasözlerinin kullanımında renk kavramlarına sıkça yer verilmiştir. Kelimeler gerçek anlamları ile kullanılırken sembolik anlamları ile de kullanılmıştır.

Aşağıda Kazak Türkçesindeki renkle ilgili atasözlerin Türkiye Türkçesine çevirisi verilmektedir:

Diğer halklardaki gibi Kazak halkı için de dünya iki renge: **aq** ve **karaya** ayrılmıştır.

Aq: Tüm iyi ve güzel niteliklerin sembolü iken **qara** renk genellikle kötü şeyleri belirtmektedir. Ak renk adı atasözlerinde genel olarak olumlu, temiz, güzel, bol, arı anlamlarda kullanılmıştır::

“Aq” degeni alğıs, “qara” degeni qarğıs - “Ak” dediği alkış, “kara” dediği kargış anlamına gelir., *“Aq” pen “qaranı” şındıq ayırar* - “Ak” ile “Karayı” gerçek ayırır demektir., *“Aq qoydın källesi, qara qoydın källesi, men – Qudaidın pendesi”* Ak koyunun başı, kara koyunun başı, ben – Tanrı'nın kuluyum., *“Er jigittin öz ömirinde üş aq üi, üş qara üi tigedi”* Bir er adam yaşamında üç beyaz çadır, üç siyah çadır diker”.., *“Qazannan qara närse joq – assaň, qarnıñ toyadı, qardan äppaq närse joq - ustasaň, qolıñ tonadı”* Tamamen kazandan kara bir şey yok - yiyince karnın tok olur, kardan beyaz bir şey yok - tutsan, elin donar., *“Ak isen, kara yaklaşma”*- Ağa kara çabuk bulaşır. *“Ağanıñ üyi aq jayla, ininiñ uyi indikeş”* – Abinin evi ak yayla, kardeşin evi inekes., *“Aq peyildin atı arıp, tonı tozбайdı”* - Ak niyetin ismi yıpranmaz, donu eskimez., *“Kedeydiñ auzı aqqa tigende murnı qanaydı”* - Yoksulun ağzı beyaz yere değince, burnu kanar., *“Aq söz aşı bolar, ğaybat söz tätti bolar”* – Ak söz acı olur, gıybet söz tatlı olur, *“Ağın su arnasın tabadı, aq adam ornın tabadı”* – Akar su mecrasını bulur, iyi adam yerini bulur.

Gerçek anlamda renk ifade eden atasözü örneği ise *“Aq qoydın kara qozısı da boladı”* Ak koyunun kara kuzusu da olur., *“Aq bökendi “jadır” deme, köşpeli eldi “otır” deme”*., Ak geyik için “yatıyor” deme, göçebe halk için “oturuyor” deme., *“Aq sauttın jağası bar, jeñi jok”* Açık zırhın yakası var, kolu yok., *“Aq suñqar uşar jem üşin, er jigit tuar el üşin”* Ak şahin yem için, yiğit doğar el için., *“Aştıñ köñili aq unda, toqtıñ köñili sağımda”* Açın gönlü ak unda, tokun gönlü ılımda., *“Aq bidaidiñ qadiriñ aşıqqanda bilersiñ, ağarğanniñ qadiriñ qıs şıqqanda bilersiñ”* Ak buğdayın kıymetini açıkınca bilirsin, beyazın kıymetini kış geldiğinde bilirsin”, *“Ananıñ aldı – aq jaulıq”* Annenin önü – beyaz başörtüsü.şeklinde kullanımı görülmektedir. *Aq jaulıq* olarak adlandırılan başörtüsü rengi sosyo-cinsiyet kimliğini yansıtıyor. *Aq jaulıq* genç bir kadının, kadının sembolünü taşımaktadır. *“Birinşi jaulıq – densaulıq, ekinşi baylıq – aq jaulıq, uşinşi baylıq – on saulıq* - Birinci zenginlik sağlık, ikinci zenginlik baş örtülü eş, üçüncü zenginlik ise hayvandır” atasözü Allah'ın verdiği sağlığın sayesinde ancak evlenirseniz dünyanın oluşacağını ifade eder. *Aq jaulıq* paha biçilmez zenginliğin, mutluluğun sembolüdür.

Qara: Acı ve kederin, kötülüğün, sıkıntının, sıradanlığın simgesi olmaktadır:

“*Qara küin başıña tumay qara su keşpe*” – Kara gün başına doğmayınca kara su geçme., “*Jaudı qara qaşırdı, Batır ataq Baraqta qaldı*” Düşmanı kara kaçırdı, Cesur şöhrat barakta kaldı., “*Qäri atın maqtağan qara jayau qalar* – Yaşlı atı öven kara yaya kalır “, “*Qazanğa jolama, qarası juğar, Jamanğa jolama, jalası juğar* – Kazana dokunma, karasını alırsın – Kötülüğe dokunma, iftirası geçer., “*Qayğısı joq adamğa qara köje balmen teñ, Qayğısı köp adamğa keñ dünıe jermen teñ*” Kaygısız insana kara çorba bal gibi tadar, Kaygısı çok insana ferah dünya ile eşittir., “*Jaqınıñdı jaralama, Alistı garalama*” Yakınıny yaralama, Uzağı karalama., “*Qara jerge halıq iye, Qara halıqqa han iye*” Kara toprağa halk sahip, kara halka han sahiptir., “*Qara su iş-qulaq tınış* - Kara su içsende huzurlu iç”.., “*Özimdiki*” degende ögiz qara küşim bar, “*kisiniki*” degende – *anau-mınau isim bar* - Kendi işim olunca büyük kara gücüm var, ‘başkasının işi olunca’ sıradan işlerim var”.., “*Qartayğanda käre boz jorğa şığıptı* - Yaşlandığında, yaşlı boz at ortaya çıkmış”.., “*Sara jol turğanda, qara jol izdeme!* - Doğru yol varken, kara yol arama!”.., “*Qazandıq qara bolsın, biraq ondağı botqa qara tüsti me?*” Kazanın dışı siyah olsun, ama içindeki aş mı siyah?, “*Qadala qarasañ, süttен de qara tabılar*” Bakarsan, süttен bile kara bir şey bulursun.

Gerçek anlamda renk ifade eden atasözü örneği ise “*Qara jerge qarız arqalama*” Kara toprağa borç sırtlama., “*Qara jerdi jamandama – qaitıp sonda bararsıñ, Qauım eldi jamandama – qarğısına qalarsıñ*” Kara toprağı kötöleme, yine oraya gidersin, kavim milleti kötöleme, lanetine uğrarsın., “*Qara eşkige jan qayğı, qasapşığa mal qayğı*” Koyun can derdinde kasap et derdinde., “*Örmekşiniñ torı – qara şıbınnıñ sorı*” Örümceğin ağı – kara sineğin azabı., “*Qara közden nur taysa, qarğa adım jer muñ bolar*” Kara gözden nur gitse – kara adım yer muñ olur., “*Qarğa balasın “appağım” der, kirpi balasın “jumsağım” der* - Karga yavrusuna “beyazım” der, kirpi yavrusuna “yumuşağım” der.

Kök: Kazak kavramında “kök” renk gökyüzüne verilen, onun tanrılık sıfatı olmuş bir addır. Yücelik, ululuk, kudret ve güç ifadesi olarak da düşünölür:

“*Kün sirkirese, kök dürkireidi*” – Gün çiselerse, gök gürler., “*Kök sudiñ toğı bolmas*” Mavi suyun toku olmaz., “*Köbik qarda tülki oynar, Kök körpede jılqı oynar*”, Köpük karda tilki oynar, yeşil otta at oynar, “*Kök etikti kez kelmey, köne etiktini közge ilmey*” Mavi çizmeyi bulmadan, eski çizmeyi göz ardı etme., “*Köñil jüyrik pe, kök dönen jüyrik pe?* - Akıl mı hızlı, yoksa mavi tay mı hızlı?,

Gerçek anlamda renk ifade eden atasözü örneği bunlardır: “*Jamannıñ tili aşı ,kök miyanıñ güli aşı*” Kötünün dili acıdır, mavi mürverin çiçeği acıdır., “*Kökşöp*

aylıq üş aylıq, üş aydan soñ şoşaydıq” Yeşil ot bir aylık, üç aylık, üç aydan sonra çürürüz., *“Köp unatsa, kök toqtıñdı soyıp ber*” Hoşlanırsa, mavi kuzunu kesiver!

Qızıl: Eskiden beri Güneşin, ateşin rengi ilgili kabul edilip, bugüne kadar birçok halklar için onların simgesi olarak kutsal bir renk sayılmaktadır.

Dil veriler qızıl kelimesinin “mücevher” anlamında kullandığını göstermektedir. Örnek olarak, *“Qızdıñ közi qızıl da”* atasözü kızların – yeşilli kıyafete, kırmızı boncuk ise ıslıl ıslıl eden mücevhere sevindiklerini belirtir. Bu arada qızıl kelimesinin aslında pahalı renkli madenin olduğu belirtilmektedir. Örneğin: *“Qılımsığan qız qızıl köylek kiedi”* Nazlanan kız kırmızı elbise giyer., v.b. Ayrıca, qızıl renkle ilgili diğer atasözler bulunmaktadır: *“Aşui qısqañnıñ közi qızarar, Aşui basılsa, jüzi qızarar”* Öfkelinin gözü kızarır, bastırılınca yüzü kızarır., *“Qızıl tilden aşığı anda u tamar”* Kırmızı dilden zehir damar., *“Öner aldı – qızıl til”* Her şeyin başlangıcı – dilden anlamına gelir, *“Qısıq butaqqa da qızıl jide bitedi”* Bükük ağaca da yetişir., *“Qızıl juldız kündiz de, tünde de jarqıraydı”* Kırmızı yıldız gündüz de, gece de parlar., *“Daudıñ bası Dairabaidıñ qızıl sıyırınan bastaladı”* Anlaşmazlığın başlangıcı Dayrabay'ın kırmızı ineğinden başlar.

“Tülkiniñ qızıldığı özine sor” Tilkinin kızıllığı kendisine derttir.,

Gerçek anlamda renk ifade eden atasözü örneği bunlardır: *“Ananıñ közi qızında, qızdıñ közi qızıl da”* Annenin gözü kızında, kızın gözü kırmızıda., *“Qızıl gül de quraydı”* Kırmızı gül de solar., *“Qızıl etik te qısadı”* Kırmızı çizmeler de sıkar.

Ala: Özel anlamlar içeren bir diğer renk **ala** rengidir. **Ala** renkli kavramınan şartlı olarak *“ayrılık”* anlamına gelmektedir:

“Ala qoydı böle qırıqqan jünge jarımaydı” Ala koyunu bölerek kırkan yüne yetişmez”, *“Ala ayaq künine alpıs attaydı”* Hırsız günde altmış atlar, *“Jılan şaqqañ adam ala arqañnan attamaydı”* Yılan ısırın adam ala atlamaz, *“Adam alası içinde, Mal alası sırtında”* Adam alası içinde, Mal alası dışında, *“Aqımaqtıñ ala, qulası bolmaydı”* ahmağın alası olmaz, *“Bir bieden ala da, qula da tuadı”* Bir kısrağ ala da, başkası da doğar., *“Közdiñ alasıñan sözdiñ alası jaman”* Gözün alasından sözün alası berbattır.

Sarı: Kazakların anlayışında **sarının** uzun, aralıksız bir eylemin rengi olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda **sarı** renk, insandaki cimriliği eleştirir. Sarı renkle ilgili atasözleri:

“Sabır tübi – sarı altın, sarğayğan jeter muratqa, sabırsız qalar uyatqa” Sabır dibi – sarı altın, bekleyen yeter murada, sabırsız kalar utanca., *“Sarandıq – sarı*

awruw, sarañniñ asın sarı it işedi” Cimri sarı hasta, cimrinin aşını sarı köpek yer”.,
“*El-jurttıñ qadırın is tüskende bilersiñ, sarı tonniñ qadırın qıs tüskende bilersiñ*” El-yurdun kadrini iş geldiğinde bilirsin, sarı donun kadrini kış olduğunda bilirsin vb.

Boz: Bu renk, halk kavramında kutsal bir renktir. Bu nedenle insanlar bu rengi saygı duyulan, kutsal olan nesneleri tanımlarken bolca kullandılar.

“*Bolarıñda bolıp öt, Boz jorğaday jelip öt*”- Olabildiğin zaman olup geç, Boz at gibi koşup geç. “*Qartayğanda kâri boz jorğa şığarıptı*”- Yaşlandığında yaşılanan boz atı koşturmuş., “*Boz jorğa – baylıqtıñ saltı*” - Boz renkli at zenginliğin işareti., “*Şağala kelmey jaz bolmas, Şañqan bolmay boz bolmas*” - Şağala kuşu gelmeden yaz olmaz, Şankan olmadan boz olmaz., “*Boz qırawda boyıñdı körset, köktem şığa qoyıñdı körset*” - Boz kırağda boyunu göster, İlkbaharda koyununu göster.

Bu örneklerde boz iki farklı anlamda kullanılmıştır. Biri kelimenin tam anlamıyla, diğeri sembolik anlamda kadim, kutsal, aziz anlamını vermektedir.

Atasözleri ve deyimler halk bilgeliğidir. Onlar, belirli bir halkın dünya görüşünü, doğa olaylarını değerlendirmek, gelenek-görenekleri ve toplumsal olguları belirlemek için yüzyıllar süren deneyimlerin birikimidir. Bu nedenle, atasözleri ve deyimlerin kültürel ve ruhsal yaşamımızla ilgili alanı bulunmamaktadır. Dil imkanlarını en geniş şekilde kullanarak sürekli dolanıp gelişen bu hazinemiz, renk isimlerini de bolca içermektedir (Turmanjanov, 2017:).

3.5.2. Deyimlerde Kullanımı

Kazak dilinde renk isimleri birçok deyimde yer almaktadır. Renklerle ilgili deyimler arasında en çok bulunan kalıplaşmış ifadeler “*qara*” renginin etrafında şekillenmiştir. Bunun sebepleri arasında, birincisi, doğanın geniş kapsamda algılanması, belirginliği ve diğer renk isimleriyle bir arada kullanılma eğilimi, yani karışık renkleri ifade etmeye olan yatkınlığıdır. İkincisi ise, doğa ile toplumun yaşamındaki olayların çoğunun renklerine, görüntülerine, silüetlerine, üzüntü ve acılarına, yas dönemlerine, hüznü durumlarına vb. karamsar yönlerine ilişkin olmasıdır. Kara renk, Kazak topraklarında “üzüntü ve acı”, “zor yaşam koşullarının ızdırabı”, “sertlik”, “acımasızlık”, “yoksulluk ve kıtlık”, “sadelik”, “kalabalık”, “aşağı nesil” gibi anlamları ifade eder.

Renk ismi içeren bazı deyimlerin arkasında tarihi gerçekler ve efsaneler de bulunmaktadır. Deyimler, halk arasında bilinen atasözleri ve yazarların, bilim

insanlarının, toplum önderlerinin akıllıca ve anlamlı sözlerini de kapsamaktadır. Düşüncelerini açık ve anlamlı bir şekilde ifade etmede, renk isimleri içeren deyimler edebi dilde geniş bir şekilde kullanılmaktadır.

Her rengin doğrudan anlamının yanı sıra mecazi bir anlamı da vardır; örneğin, beyaz renk Kazak kültüründe insanlığı, saflığı, iyi niyetliliği, dürüstlüğü, gerçeği, iyiliği, bolluğu ve erdemliliği temsil eden değerli, kutsal ve sıcak bir renk olarak kabul edilir.

Doğaya bağlı ifadeler: *aq jawın* aralıksız uzun süreli yağmur, *qara suwıq* kara topraktan gelen soğuk, *qara dawıl* toz-toprağı yükselten şiddetli, ürkütücü, soğuk şiddetli rüzgar, *qara jol* (kara yol), *qara şoqı* (kara tepe), *qızıl aray* (kırmızı alaca), *qızıl iñir* (kırmızı akşam), *kök* (gökyüzü, gök âlemi), *jeti qat kök* (yedi kat gök), *kök şalgın* (mavi çimen), *kök taigak* (mavi zika), *kök ayaz* (mavi soğuk), *qoñır salqın* (serinlik), *sarı küz* (sonbaharda samsarı ağaç yapraklarının güzelliği), *sarı ayaz* (uzun süreli şiddetli soğuk) vb. ifadeler Kazak dilinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Günlük yaşama, gelenek ve göreneğe bağlı ifadeler: *aq tamaq* (ak damak), *aq quba* (beyaz buğday), *aq qoñıl* (ak gönül, temiz yürek), *aq niyet* (ak niyet), *aq saqal* (yaşlı adam), *aq jawlıq* (ak başörtüsü), *aq jol* (yol amanlığı, hayırlı yol), *aq дастарқан* (ak sofrası), *aq bata* (hayır dua), *aq otaw* (ak otağ), *aq süt* (helal/temiz süt), *aq mol boluw* (beyaz bol olmak), *qara köñil* (gönlü kara), *qarabet* (yüzü kara), *şoyın qara* (demir kara), *däw qara* (iri kara), *qarasın oşıru* (kaybolmak), *qara jumıs* (kara iş), *qızıl şıraylı* (kırmızı güzel), *qızıl qöz* (sinirli göz), *qızıl qeñirdek* (azarlamak, kavga etmek, bağırarak), *kök bet* (yüzü öfkeyle maviye dönen, kavgacı insana denilir), *kök jalqaw* (tembel), *kök mi* (aptal/ahmak), *kök ineni türte bilmew* (hiç bir şey yapamamak), *kök ala qoidai sabau* (dövmek), *kök täñiri* (gök tanrı), *qoñır dauıs* (güzel ses), *sarı wayım* (üzüntü/endişe) gibi ifadeler insanın dış görünüşünü, kişilik özelliklerini, davranışlarını, nazikliğini, erdemlerini vb. tanıtan deyimlerdir.

Aq rengine bağlı deyimler sona ulaşmak, tükenmek anlamlarını taşır. Örneğin: *aq köbik boluw*, *aq qaptal aq quyqa bolu*, *aq sabın bolu*, *aq siraq boluw*, *aq süyek boluw*. Aq rengine bağlı deyimler aynı zamanda teşekkür, dilek anlamında da kullanılmaktadır. Örneğin, *aytqanıñ kelsin*, *aytqanıñ aq bolsın*. Beyaz rengi etrafında şekillenen deyimlerin Kazak dilindeki sembolik anlamı - değerli, kutsal, dürüst, saf, temiz kavramlarıdır. Halk anlayışında bolluğu ifade eden ifadeler, örneğin: “*aq tüyeniñ qarnı jarıluw*” gibi. Kadim Türk halkının yaşamında deve özel bir yere

sahiptir ve kutsal olarak kabul edilmiştir. Bayram ve eğlencelerde samimiyet ve görkem vermek amacıyla, eski çağlarda devenin karnını patlatma geleneği olmuştur.

Qara aq renge karşıt renk olarak yer almaktadır. Türk dillerindeki renk isimlerinin anlamlarını ilk kez özel olarak araştıran akademisyen A.N. Kononov, siyah rengin sıfat olarak 20'ye yakın farklı anlamı olduğunu göstermektedir. Siyah renk, karanlık, soğuk, yoğun, büyük, güçlü, dehşet verici, çok, sıradan, bilinmeyen gibi anlamların yanı sıra zorlukları, acıyı, sefalet anlamını da taşır. Bazı araştırmacılar, siyah renge bağlı terimleri anlamına göre 6 gruba ayırarak incelemektedirler: 1) kötülüğün; 2) zalimliğin, acımasızlığın; 3) ilkel olanın, başlangıç olanın; 4) kutsallığın, değerli olmanın; 5) sıradanlığın; 6) üzüntü ve kederin işaretleri.

Qara rengin bir başka anlamı da güzellikle ilişkilidir; örneğin Qaraköz (Karagöz), Qarasaş (Karasaç) gibi. Aynı zamanda siyah renk, kişinin kendine ait olarak adlandırdığı doğal bir renk olarak da karşımıza çıkar: toprağın rengi, bereketin sembolü. Bu, felsefi bir kavramdır, istikrar ve durgunluğu ifade eder: *qara topıraq* (kara toprak), *qara halıq* (kara, sıradan halk), *qara mıltıq* (kara tüfek), *qara at* (kara at), *qara küñ* (kara köle) gibi sabit ifadelerle kullanılır.

Eski Türk dilinde **qızıl** - güneyi, **qara** - kuzeyi, **aq** - batıyı, **kök** ise doğuyu ifade eder. **Qızıl**, ateşin ve güneşin sembolü olduğu için kutsal bir rengin anlamına sahiptir. Kazak halkının gelenek ve göreneklerinde, geçmişte güneşe saygı duymuş, ateşi çiğnememiş, ateşe tükürmemiş, ateşi su ile söndürmemiş, közlerini basmamış ve ateşle arınmıştır. Her ocaktaki yanan ateş birliğin, bereketin, nesil devamının sembolüdür ve bu nedenle *otaw* (otağ), otbası (aile) kelimeleri ortaya çıkmıştır.

Qızıl rengi Güneş'in ve ateşin rengi ile ilişkilendirilir ve günümüze kadar birçok halk için bu renk kutsal bir sembol olarak kabul edilmektedir. Kırmızı, kanın rengi olduğu için, en başta bu renkten türemiş deyimler kan veya et anlamında kullanılmaktadır. Örneğin, *qızıl ala qıluw* (kırmızıya çalmak), *qızıl körgeñ quzğında* (kırmızı görmüş karga gibi), *qızıl körmeu* (kırmızı görmemek) gibi ifadeler. Kazak dilindeki deyimlerde **qızıl** rengi genellikle kavga, dövüş anlamı taşımaktadır. Örneğin, *qızıl keñirdek bolu* (kavga etsğm, çığlık atsum), *qızıl köz* (kırmızı göz), *qızıl öñeş bolu* (sözcü), *qızıl tanau bolu* (acele etmek; bunalmış olmak), *qızıl ter bolu* (terlemek), *qızıl şeke bolu* (kırmızı şakak olmak), *qızıl siraq* (fakir) gibi ifadeler. Ayrıca *qızıl* rengi, *qızıl söz* deyiminde yer alarak değersiz anlamını ifade etmektedir. Bu kavram, sadece bu deyim anlamını açığa çıkarmaktadır.

Kök renginin çok anlamlı olmasının bir nedeni, genel olarak Türk halklarının uzun süre mavi ve yeşili ayırt edememiş olmalarıdır. Kazaklar arasında doğadaki mavi, temel renk olarak kabul edilir, bu nedenle birbirine yakın birçok tonun ortaya çıktığı gözlemlenmektedir (ot, bitki, büyüme ile ilgili). Mavi, sembolik olarak sakin, sonsuz denizi, ihtiyatı, açık mavi veya gökyüzü mavisi büyük duyguları, nazikliği ve barışı ifade eder. Mahmud Kaşgarî'nin "Divanı Lügat-it-Türk" eserinde "mavi" kelimesi yalnızca ata anlamında geçmektedir: "*onuñ kögi kim? (onun göğü kimdir?)*". Dilde kullanılan "*kögermegir*", "*köktemegir*" - lanet ifadeleri olarak ortaya çıkmıştır, yani neslinin, soyunun devam etmemesi ya da büyümemesi anlamında kullanılır. Kazak halkının geleneksel süslemelerinin ve kubbelerinin çoğu genellikle mavi renktedir. Bu tür durumlara bağlı olarak mavi rengin de sembolik içeriği özel bir anlama sahiptir. Aynı şekilde, *kök ezu*, *kök auız*, *kök jalqau*, *kök doli*, *kök mi*, vb. ifadeler, kişinin karakterine ve kişiliğine dair olumsuz anlamlar, düşüncesizlik ifade eder... "*Quday – au, netken kök miljiñ? Tanrım, ne büyük bir safsatadır bu?*" *Kök miljiñ* - söze dalmak, çok konuşmak, düşünmeden konuşmak anlamına gelir (Majitayeva, 2013:165).

Qoñır rengi - kazak halkının yaşamında serinliği, ılımanlığı, sakinliği, anlayışı ve nezaketi ifade eder. *Qoñır tirlik* (sade yaşam), *qoñır küz* (sonbahardan ve soğuduktan sonra güneşin geçici olarak tekrar ısındığı dönem), *qoñır jel* (hafif esinti), *qoñır än* (güzel şarkı), *qoñır dauis* (güzel ses) ifadeleri, dengeli, durağan, hoş ve keyifli anlamlar taşır... *Alistan kelgen qoñır ün iñirsığan ananıñ besik küyindei, baytaq dalanı terbep tur.* - Uzaklardan gelen güzel ses, inleyen bir annenin beşik türküleri gibi, geniş bozkırları sarmalıyor. "... *Zere nemeresin öz qasına şaqırıp ap, ...: Zere, torununu yanına çağırıp: — Aynalayın, qoñır qozım, - dep arqasınan qağıp, mañdayınan iyiskedi* - Canım, kahverengi kuzum, — diyerek sırtından sıvazladı ve alnından öptü (Auezov, 298).

Sarı renk, akıl ve anlayışın, kanaatkarlığın ve sabırlılığın sembolüdür: "*Sabır tübi sarı altın, sarğayğan jeter muratqa* -Sarıya dönen, amacına ulaşır, ifadesi, teselli ve umudun garanti edicisi olarak kabul edilir. Bir yandan da, hüznün ve dertle ilişkilendirilir: "*Sarı kayğıya kapılmak*" ve ayrıca uzun bir süre beklemeyi ifade eden "*sarıya dönen*" kavramları da vardır. Geniş ve büyük anlamda "*sarı dala (sarı bozkır)*" ifadesi kullanılır.

Ala renk , *aq* renk grubundaki *aq* (beyaz), *boz* (soluk), *sarı* (sarı), *sur* (gri), *qula* (gri), *quba* (kumral), *qılañ* (kırmızımsı), *boğilt* (solgun), *sarğılt* (sarımtak)

renkler ve koyu kahverengi ile siyah renk tonları (siyah, kahverengi, gri, kestane rengi, vb.) arasındaki karışım sonucunda birçok farklı renk tonlarıyla çeşitli anlamlarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.

Farklı renkler kavramından soyutlanmış *ala auz* veya *altı baqan ala auz* ifadesi, birlik ve dayanışmanın eksik olduğunu, uğursuz olduğunu ifade eder. **Ala** kelimesinin bazı etnografik anlamları aşağıdaki sabit ifadelerde kullanılır: *bireudiñ ala jibin attamau* –hainlik yapmamak, aldaticılığa girmemek, çalmamak; *ala jipterin kesisu* — kavga etmek, ayrılmak anlamına gelir; ayrıca *ala ayaq qu*, *zalım*, *sum* gibi ifadeler de kötü niyetli, kurnaz insan tasvirinde kullanılır.

Kazak deyimlerinde renk adları sıkça kullanılarak farklı anlamlar ve derinlikler ifade etmektedir:

Abılaydıñ aq tuwı “*Abılay’ın ak sancağı*” eskide tüm Kazaklar adına söylenilen bir sloganın karşılığı olarak kullanılmıştır (Kenesbayev, 2007:14).

Ağnan (aq) jarıldı “*Ak yarıldı*”, hiçbir şeyi gizlemeden, sır saklamadan, açıkça söylemek (Kenesbayev, 2007:15).

Azalı aq körpe “*Yash ak yorgan*” kış boyu yerde yatan karı bildirir. Burada, halk kavramında “kara toprağın kar altında ölü olduğunu” ve beyaz karın onun yas kıyafeti olduğunu dikkate alınmıştır (Kenesbayev, 2007:15).

Aq aruwap jöneltti “*Ölüyü yıkayıp, kefenleyip ak örtüyle uğurlamak*” ölüyü mümkün olan en iyi şekilde, tüm geleneklere uygun toprağa vermek (Kenesbayev, 2007:29).

Aq awız qıldı (boldı) “*Elindekini yitirmek*” kandırmak (Kenesbayev, 2007:29).

Aq bezer de kök bezer boldı “*Açık tenli de gök tenli olmak*” yemin etmek, sonuna kadar inatla savunmak (Kenesbayev, 2007:29).

Aq (aq tütek) boran (şunaq boran) aq tütek üskirik (alay-tüley boran) “*Ak (ak duman) fırtına (şiddetli fırtına) ak boran ayaz (karışık fırtına)*” Göz açtırmayacak şekilde, şiddetli yağın karı ifade eder (Kenesbayev, 2007:29).

Aqbökenniñ tañınday “*ak ceylanın sabahı gibi*” güneş görmemiş, bembeyaz, gümüş gibi (Kenesbayev, 2007:30).

Aq buyırq (aq buyırqtı) ölüm • aq ölüm “*Ak emir [ak buyruğu] ölümü • beyaz ölüm*”, kader tarafından ölüm anlamında kullanılır (Kenesbayev, 2007:30).

Aq bilek: 1. “*ak bilek*” güzel, peri kızı; 2. “*işten kaçan efendi*” (Kenesbayev, 2007:30).

Aq degeni alğıs, qara degeni qarğıs, aq degeni - aq, qara degen - qara “*ak dediği alkış, kara dediği kargış; ak dediği ak, kara dediği kara*” dediğim dedik, emri geçerli, otoriter kişiliği ifade eder (Kenesbayev, 2007:30).

Aq etek (aq etek işan) boldı “*Ak etek (ak etek işan) oldu*” 1. Temiz insan, kötülüğü olmayan kişi. 2. Temiz görünen, temiz görünmek isteyen kişi (Kenesbayev, 2007:30)

Aq jerden qara boldı “*Ak yerden kara oldu*” boşuna yandı, günahsız yere acı çekti (Kenesbayev, 2007:30)

Aq yol: “*Ak yol*” gerçek, adil yol, dürüst yol (Kenesbayev, 2007:30)

Aq yol emi: “*Ak yol tedavisi*” Kazakların eski geleneklerinde, bir erkeğe mermi isabet ettiğinde, vücutta kalan mermiyi çıkarmak için yaralı kişinin üzerine kadınların üç kez geçmesi geleneği olarak bilinir. Eğer kadın günahsızsa (başka bir erkeğe bakmamışsa), vücuttaki merminin geri çıkacağına inanılır. Hiçbir ilaç veya alet kullanılmadan, sadece sadakatiyle şifacı olduğu için, bu kadınların tedavi yöntemi “*Ak yol tedavisi*” olarak adlandırılmıştır (Kenesbayev, 2007:30).

Aqjoltay boldı: “*Akjoltay*” ifadesi, “*adımları kutlu, her zaman yolu açık olan kişi*” anlamında kullanılır; başkalarına iyilik getiren kişi için söylenir. (Kenesbayev, 2007:31)

Aq jauıp, arulap kömdi (qoidı) • aq orap qoidı “*Beyaza örtüp, temizleyip gömdü • ak sarıp koydu*” ifadesi bütün âdetlere uygun olarak defnetmek (Kenesbayev, 2007:31).

Aq jumırtqa, sarı uız “*Beyaz yumurta, sarı uyz*” Anne kucağındaki sevgi dolu bebek için söylenir (Kenesbayev, 2007:31).

Aq iilip sınıbaydı “*Ak eğilip kırılmaz*” şerefli, namuslu, dürüst insan iftiraya uğramaz (Kenesbayev, 2007:31).

Aq kebinge orandı “*Beyaz kefene büründü*”. 1. Dünyadan göçüp, kefen giydi. 2. Beyaz karın altında kaldı (Kenesbayev, 2007:31).

Aq kiizge köterdi “*Ak keçe ile kaldırdı*” Ak keçe ile sararak, han olarak seçildi (Kenesbayev, 2007:31).

Aq köbik qıldı “*Ak köpük yaptı*” Aşırı terletmek (Kenesbayev, 2007:31).

Aqköz erlik “*Ak göz cesareti*” gözsüz kahramanlık, çekinmeden hareket (Kenesbayev, 2007:31).

Aq kün tusın “*Ak gün doğsun*” yolun açık olsun anlamında kullanılır (Kenesbayev, 2007:31).

Aq quyriq köñilaşar (mämileli) şay sekildi “*Ak kuyruğu, neşeli ve dost canlısı çay gibi*” kaliteli ve hoş kokulu çay gibi insanı mutlu eden kişi için kullanılır (Kenesbayev, 2007:32).

Aq otau tiktirdi “Ak otağ kurmak” büyük ak ev hazırlattı (Kenesbayev, 2007:32).

Aq pen qara Ak ve kara” doğru-yanlış, yol yordamı anlamında kullanılır (Kenesbayev, 2007:32).

Aq pen qızıl arasında “Ak ve kırmızı arasında” Güneş batımını bildirir (Kenesbayev, 2007:32).

Aq saytanı (jını) ustadı “Ak cini tuttu” öfkesi geldi, sırtı kabardı (Kenesbayev, 2007:32).

Aqsaqal, qarasaqal “Ak sakal, kara sakal” Yaşlılar, gençler, büyükler, küçükler anlamında kullanılır (Kenesbayev, 2007:32).

Aqsaqaldı, sarı tisti bol! *Көп жаса. Ақсақалды, сары тісті бол*, карағым (Ауызекі тіл). (Kenesbayev, 2007:32).

“Ak sakallı, sarı dişli ol!”alkış. Çok yaşa (Kenesbayev, 2007:32).

Aqsausaq jan “Akparmak kişi” asla kendini zorlamayan, ağır iş yapmayan kişi (Kenesbayev, 2007:33).

Aq söyle “Ak söyle” Adili, gerçeği söyle anlamındaki dilek (Kenesbayev, 2007:34).

Aq süt berdi, aq sütin emizdi “Ak süt vermek, ak sütünü emzirmek “Anne sütü verip, büyütüp besledi (Kenesbayev, 2007:34).

Aq süti ursın “Ak sütin laneti üstüme olsun” beddua (Kenesbayev, 2007:34). Bu ifade, genellikle birisine lanet okuma veya bir şeyin kötü olmasını dileme anlamında kullanılır.

Aq sütin aqtadı “Annenin ak sütünü helal ettirmek”, temiz niyetiyle borcunu ödedi, ebeveynlerinin iyi dileklerini yerine getirdi. (Kenesbayev, 2007:34)

Aq sütin keşti. “(Anne) ak sütünü helal etmek” Rızasını verdi (Kenesbayev, 2007:34).

Aq sütin kökke saudi. “Anne sütünü gökyüzüne savurmak”. Sütünü haram etmek Dargınlık göstermek, avuçlarını ters çevirerek annelik bedduasını yapmak (Kenesbayev, 2007:34).

Aq tamaq “Ak damak” Kızın güzel, ince damağı

“Ak olandan uzaklaşanın temizliğı yok, ak olandan uzaklaşan kötü yolundan sapar”. (Kenesbayev, 2007:34)

Aq terini qara teri qıldı *“Ak deriyi kara deriye çevirdi”* Çoğunlukla birini diğerine değiştirip, yer değiştirir, çarpıştırır anlamında kullanılır (Kenesbayev, 2007:34).

Aq tüyenin qarnı jarıldı *“Beyaz devenin karnı yarılmak”* doymak; köpek başına yoğurt döküldü; yani bereketli, mutlu olay oldu anlamını bildirir (Kenesbayev, 2007:35).

Aqtı anıqqa şığardı *“Aki ortaya çıkardı”* Gerçeğin adil hükmünün verilmesi, aklanması (Kenesbayev, 2007:35).

Aqtı-qarasın aştı *“Aki ve karasını ayırdı”* Doğru veya yanlış olduğunu anlamak (Kenesbayev, 2007:35).

Aq tileu *“Ak dilek”* temiz, iyi niyetli kalp arzusu (Kenesbayev, 2007:35).

Aq süyek mal *“Ak kemik hayvan”* helal/temiz hayvan, bereketli hayvan (Kenesbayev, 2007:35).

Aq üstinen qara tanıdı *“Ak üzerinden kara tanımak”* Doğruyu-yanlış, haklıyı-haksızı ayırt etmek (Kenesbayev, 2007:35).

Aqşa bet *“pasparlak yüz”* güzel yüz, bembeyaz yüz (Kenesbayev, 2007:35).

Ananın aq süti *“Annenin ak sütü”* İnsanlık, onur ve haysiyet (Kenesbayev, 2007:52).

Appaq quday (quday boldı) • quday boldı *“Beti benzi atmak”* (Kenesbayev, 2007:55).

Appaq sazanday *“Bembeyaz bir sazan gibi”* etli butlu, çekici ve taze anlamını verir (Kenesbayev, 2007:55)

Awzınan aq it kirip, qara (kök) it şığadı *“Ağızdan beyaz köpek girip, siyah (boz) köpek çıkması”.* Ağıza geleni saydırmak, küfür etmek (Kenesbayev, 2007:83).

Awzınan aq may ağızı *“Ağızdan beyaz yağ akıtmak”*, ağızdan bal damlamak (Kenesbayev, 2007:83).

Aldınnan aq kün tusın, artınnan ay tusın! *“Önünden beyaz güneş doğsun, arkandan ay gelsin!”* alkış. Yolun açık olsun, yolun aydınlık olsun, Allah bereketini artırsın! (Kenesbayev, 2007:44).

Aq bata *“Ak dua”* bir işe, duruma göre hayır duasını veren, iyi niyetle niyet bildirmek (Smagulova, 2020:11).

Aq degeni alğıs, qara degeni qarğıs “*Ak dediği alkış, kara dediği kargış*” herkese kendi emirini uygulatan, sözü geçerli olan, söylediklerini yerine getiren kişi (Smagulova, 2020:11).

Aq jem bolu “*Ak yem olmak*” Doğrudan anlamı: çiğ etin suda uzun süre beklemesinden dolayı soluklaşması. Mecazi anlamı: 1. Boşuna uğraşmak. 2. Çok yorgun olmak. 3. İlk görünümünü, şeklini kaybetmek

Aq tütek boran “*Ak şiddetli boran*” göz açtırmayan, şiddetli bir şekilde esen kar fırtınasıdır (Smagulova, 2020:14).

Aqqa qara basqanday “*Beyaza siyah basmış gibi*” birşeyin tam, net, kesin bir şekilde görünmesi anlamına gelir (Smagulova, 2020:14).

Awzı aqqa ilinüw / tiyüw “*Ağzı aka değmek*” Yoksulluktan kurtulmak, az da olsa durumu düzeltmek (Smagulova, 2020:36)

Aytsam, awzıma qara qan tolsın “*Söylersem, ağzıma kara kan dolsun*” “hiçbir şey söylemedim, sırlarımı kimseye açmadım” anlamında kullanılan bir savunma ifadesidir (Kenesbayev, 2007:27).

ala boldı “*(arası) ala oldu*” arası bozulmak, düşman olmak (Kenesbayev, 2007:14).

alası içinde “*alası içindedir*” bir insanın karakteri, davranışı, niyeti dışarıdan görünmez, içinde saklı kalma durumunu ifade eder. (Kenesbayev, 2007:15).

Ala jibin attamadı “*Ala ipi geçmemek, aşmamak*” İhanet etmemek, haksızlık, kötülük yapmamak (Kenesbayev, 2007:35).

Ala arqan (jip) kesisti “*Ala ipi kesiştiler*” At yelesini kesişmek, bir daha barışmamak üzere ayrılmak (Kenesbayev, 2007:39).

Ala közimen attı (qaradı) “*Ala gözüyle atmak (baktı)*”. İçten içe nefret ederek, dik dik bakmak; beğenmemek, hoşlaşmamak (Kenesbayev, 2007:39).

Ala külik kelgir! “*Ala külik gelsin!*” beddua. Ala külik, devede görülen bir hastalık türüdür (Kenesbayev, 2007:39).

Ala qaljiñ, aqtai külki “*Ala şaka, akça gülüş*” Mizah ve gerçek karışık, içten bir gülüş. (Kenesbayev, 2007:39)

Ala qozıday bölindi. “*Ala kuzu gibi bölünmek*” Param parça olarak ayrılmak, bölünmek (Kenesbayev, 2007:40).

Ala qozıday qulpıradı “*Ala kuzu gibi parlıyor*” Göz alıcı bir şekilde parlamak (Kenesbayev, 2007:40)

Ala qıstay “*Rengârenk (ala) kış gibi*” kış boyunca, bütün kış boyu (Kenesbayev, 2007:40).

Altaw ala bolsa “*Altısı ala olsa*” aralarında anlaşmazlık olursa; birbirine kenetlenmezse, bereket olmaz. (Kenesbayev, 2007:47)

Ala jibin attamaw/ attaw “*Ala ipini atla(ma)mak*” – birinin malını almak, hırsızlık, yolsuzluk yapmak; dürüst olmak anlamına gelir (Smagulova, 2020:15).

Ala köz boluw “*Ala göz olmak*” – birbirleriyle düşman olmak, aralarında husumet olmak anlamına gelir (Smagulova, 2020:15).

Ala közimen ata qaraw//atuw “*Ala gözle bakmak*” nefret etmek, sevmemek, hoşlanmamak anlamına gelir (Smagulova, 2020:15).

Awzınan qara qan ağızı (846) “*Ağızından siyah kan akıtmak*” (Kenesbayev, 2007:84).

Jüregi qara “*kötü kalpli, kötü niyetli, kimseye merhameti olmayan*” (Kenesbayev, 2007:278).

Qara azıq “*Kara gıda*” Et ve yağ dışındaki yiyecek. Hayvansal ürün olmayan yiyecekler (Kenesbayev, 2007:415)

Qara aspan aynalıp tüskir! “*Kara gökyüzü başına yıkılsın!*” *beddua* Başına kara gün gelsin! (Kenesbayev, 2007:415)

Qara aspandı jawğa (suğa) aldırıldı • qara aspandı jawdırdı (töndirdi, tönkerdi) “*Kara gökyüzünü düşmana (suya) getirdi*” kara gökyüzünü yağdırdı (örtüldü, devirdi) Kaygıyı, tehlikeyi abartarak anlatmak (Kenesbayev, 2007:415)

Qara bayladı (tıktı) “*Kara bağlanması*” *eski*. Ölen kişinin bulunduğu evin (köyün) yas ve acı belirtisi (kara örtü, kara giysi vb.) bağlanması (Kenesbayev, 2007:415s)

Qara baqır “*Kara bakır*” kalaydan yapılmış madeni para (Kenesbayev, 2007:415).

Qara baqır “*Karabasan*” Lanetli, işi ters giden (Kenesbayev, 2007:415).

Qara bastıñ qamın jedi “*Kara başının derdine düşmesi*” Sadece kendi çıkarını düşünmek, başkalarının derdini hiç düşünmemek (Kenesbayev, 2007:416).

Qara (qaraqan) bası “*Kara başı*” sadece kendisi, yalnızca kendisi (Kenesbayev, 2007:416).

Qara (qaraqan, qaraqan qara) basıña köringir “*Kara başına görülesi*” *beddua*. Bela yalnızca senin başına gelsin, başkalarına gelmesin! (Kenesbayev, 2007:416)

Qaradan tudı “*Kara kökenden doğmak*” *arkaik*. Sıradan halktan çıktı, doğuştan soylu değil (Kenesbayev, 2007:416)

Qara dawıl “*Kara fırtına*” Sert, soğuk ve dondurucu rüzgar (Kenesbayev, 2007:416)

Qara esekke teris mingizdi “*Siyah eşeğe ters bindirmek*” dedikoduyla lekeleme, hakkında kötü konuşulmak (Kenesbayev, 2007:417).

Qara jañbır “*Kara yağmur*” Şiddetli, yoğun yağış (Kenesbayev, 2007:417)

Qara japtı “*Kara kaplamak*” iftira atılması, başına kötü iş gelmesi (Kenesbayev, 2007:417)

Qara jaw “*Kara düşman*” hain düşman (Kenesbayev, 2007:417).

Qara jel “*Kara rüzgar*” yağmur ve fırtınasız esen sert rüzgar (Kenesbayev, 2007:417).

Qara jer boldı “*Kara toprak olmak*” Çiğnendi, alt üst oldu. (Kenesbayev, 2007:417)

Qara jermen teñ boldı “*Kara toprakla denk olmak*” Değersiz, görmezden gelinen, saygı duyulmayan kişi (Kenesbayev, 2007:418)

Qara jumıs “*Kara iş*” Genellikle fiziki güce, insan gücüne dayanan iş hakkında söylenir. (Kenesbayev, 2007:418)

Qara halk “*Kara halk*” Kalabalık, genel, sıradan halk anlamına gelir (Kenesbayev, 2007:418).

Qara kiydi (jamıldı, saldı) “*Kara giymek*” Ölen kişinin yakını için söylenir: yas tuttu, kara büründü. (419)

Qara köbeytti “*Kara artırmak*” Sayısını artırttırmak (Kenesbayev, 2007:419).

Qara köje “*Kara çorba*” Yoğurtsuz, besin değeri düşük yemek (Kenesbayev, 2007:419).

Qara köz “*Kara göz*” Güzel kız, genç kadın hakkında söylenir (Kenesbayev, 2007:419).

Qara köleñke “*Kara gölge*” Alacakaranlık; karanlık çöküp, etrafın belirsizleştiği zaman (Kenesbayev, 2007:419)

Qara köñil “*Kara gönül*” 1. Kötü niyetli, sinsi kişi. 2. Dertli, hüznü kişi (Kenesbayev, 2007:419).

Qara körim (kördim, körinim, qurım) jer “*Kara görünüm yer*” Gözün ulaşamayacağı mesafe, uzak, ıssız (Kenesbayev, 2007:419).

Qara kün “*Kara gün*” zorluk, dert, üzüntü çekilen zaman (Kenesbayev, 2007:419).

Qara kün tudı “*Kara gün doğması*” Zor zamanların gelmesi, kara bir gün; kötü bir zamandı (Kenesbayev, 2007:419).

Qara küş “*Kara güç*” Yıkıcı güç, sessiz kuvvet (Kenesbayev, 2007:419).

Qara qazanbay “*Kara kazan zengini*” sonradan zengin olan kişi için söylenir. (Kenesbayev, 2007:419)

Qara qazan, sarı balanın qamı (çocuk için) ailenin sağlığı, geçimi için çalışmak, onların geçimini sağlamak (Kenesbayev, 2007:420s)

Qara qayıs boldı (bop qattı) “*Kara kayış olmak*” sertleşmek; dayanıklı olmak. (Kenesbayev, 2007:420)

Qara qamşı “*Kara kamçı*” güç sahibi, kahırlı, güçlü insan (Kenesbayev, 2007:420).

Qara qanat boldı “*Kara kanat oldu*” kendiliğinden gelişerek büyümesi. (Kenesbayev, 2007:420s)

Qara qan bop qattı “*Kara kan olmak*” kalbine intikam duygusu yerleşmesi (Kenesbayev, 2007:420)

Qara qasqa kedey “*Kara kasvetli*” Yoksul, çok fakir, sefil (Kenesbayev, 2007:420).

Qara qatqaq boldı “*Kara sert (don) olmak*”, yerin tamamen kuruyup, çatlamadan, donmuş hali (Kenesbayev, 2007:420).

Qara quyn “*Kara fırtına*” hızlı, gürleyerek, aniden (Kenesbayev, 2007:420).

Qara qulaq “*Kara kulak*” Tehlikeli, vahşi hayvanlar için söylenir (Kenesbayev, 2007:421).

Qara qulaq boldı “*Kara kulak oldu*” 1) büyüyen bir yavru; 2) büyümek, olgunlaşmak (Kenesbayev, 2007:421)

Qaralı kün “*Kara gün*” acılı, yaşlı dönem (Kenesbayev, 2007:421).

Qaralı qatın “*Karalı kadın*” Eşi ölüp dul kalan kadın, yas tutan kadın (Kenesbayev, 2007:421).

Qara mal “*Kara mal*” Sığır, inek için söylenir (bazı yerlerde at dışında büyükbaş hayvanlar) (Kenesbayev, 2007:421)

Qara mısıq ötti “*Kara kedi geçti, yolu kesti*” Geleneksel kavram, batıl inanç (Kenesbayev, 2007:423)

Qara ot “*Kara ot*” Hayvanların yediği, pelin otu cinsine benzeyen yabani bitki (Kenesbayev, 2007:423).

Qara päle bastı “*Kara bela bastı*” albasması (Kenesbayev, 2007:423).

Qara siraq arkaik “*Kara şin*” Eski, yoksul; fakir-fukara (Kenesbayev, 2007:423).

Qara su “*Kara su*” Akmayan su, çölce, baraj, kaynak suyu (Kenesbayev, 2007:424)

Qara suwıq “*Kara soğuk*” yağışsız, soğuk rüzgarlı hava durumu, ayaz (Kenesbayev, 2007:424).

Qara tanıdı “*Kara tanımak*” okuma yazması olmak; (Kenesbayev, 2007:425)

Qara tuman “*Kara sis*” Suyun yoğunlaşarak yeryüzünü duman gibi kaplaması (Kenesbayev, 2007:425)

Qara (sarı) wayım bastı (tüsti) “*Kara (sarı) keder*” Derin bir üzüntüye, yoğun bir acıya dalmak (Kenesbayev, 2007:425).

Qara üyli • qaraşa (a)laşıq “*Kara evli karaca çadır*” Yaşam koşullarının kötü, ekonomik durumun yetersiz olduğunu ifade eder (Kenesbayev, 2007:426)

Qara şańıraq “*Kara ocaq*” Baba ocağı, baba evi (Kenesbayev, 2007:426).

Qara şapan “*Kara kaftan*” İpek dışında başka bir kumaştan dikilmiş dış giyim (Kenesbayev, 2007:426).

Qara şarwa (şekpen) “*Kara çiftçi*” toprak, hayvancılık işleri ile geçinen sıradan halk için söylenir (Kenesbayev, 2007:426).

Qara şaşı jayılsın! “*Kara saçları açılsın!*” kargış. Kocası ölsün, ölüm sebebiyle yas tutsun diye edilen beddua (Kenesbayev, 2007:426).

Qara aspandı qulatuw // töndirüw “*Kara gökyüzünü düşürmek*” Düşünceyi, haberi abartarak, şişirerek anlatmak (Smagulova, 2020:212).

Qara basuw “*Kara basmak*” Yanılmak, hata yapmak, kaybetmek (Smagulova, 2020:213).

Qara bası “Tek başına” Bireysel, tek başına, kendisi (Smagulova, 2020:213).

Qara jamıluw “*Karaya örtünmek, karaya bürünmek*” Ölümünden sonra duyulan yas, matem anlamına gelir (Smagulova, 2020:214).

Qara jayaw “*Kara yaya*” 1. Bir şeyden haberi olmak. 2. Yoksul olmak. 3. Yaya bir insan (Smagulova, 2020:214).

Qara jerdi qayıstıruw “*Kara yeri kıvırmak*” Çok sayıda askerin bulunduğu, büyük hayvanların geniş bir alanı kapladığı görüntü. (Smagulova, 2020:214)

Qara jol “*Kara yol*” Engeli olmayan, geniş bir yol (Smagulova, 2020:2146).

Qara jürek “*Kara kalpli (taş yürekli)*” İnsanlara karşı merhametsiz, acımasız, kötü niyetli olmak (Smagulova, 2020:215).

Qara köleñke “*Kara gölge*” gün batımı, karanlık bir zaman (Smagulova, 2020:215)

Qara qağaz “*Kara mektup (kağıt)*” Savaşta ölenlerin haberini veren mektup. (Smagulova, 2020:2156)

Qara qazanday qaynaw “*Kara kazan gibi kaynamak*” Pişmanlık, çaresizlik hissi, içten içe sıkışıp kalmak (Smagulova, 2020:215).

Qara suwdı qaynatuw “*Kara suyu kaynatmak*” Boş yere, gereksiz yere uğraşmak (Smagulova, 2020:216).

Qara suwıq “*Kara soğuk*” Soğuk, rüzgarlı, kar yağışlı, dondurucu soğuk hava (Smagulova, 2020:217).

Qara tanımaw “*Kara tanımamak*” Harf tanımayan, eğitimsiz, cahil kişi (Smagulova, 2020:217).

Qara terge tüsüw “*Kara terlemek*” Aşırı yorulmak, çok zorlanmak, kan ter olmak (Smagulova, 2020:217).

Qara tizimge tirkew// iliguw “*Kara listeye yazmak*” Zorla, ilgisi olmayan bir duruma karışmak, içine girmek (Smagulova, 2020:218)

Qızıl aray “*Kırmızı alacakaranlık*” Güneş ışığı (sabah ve akşam saatlerinde ufukta görülen kıızılık) (Kenesbayev, 2007:486).

Qızıl (köbik) auyz (ezu) “*Kırmızı köpük ağız*” Çok konuşan, geveze (Kenesbayev, 2007:486)

Qızılkeñirdek boldı • qızılöñeş (keñirdek) boldı “*Kırmızı gırtlak olmak*” Tartışmak, kavga etmek, münakaşa etmek (Kenesbayev, 2007:487)

Qızılköz päle “*Kırmızı göz bela*” baş belası, iftiracı (Kenesbayev, 2007:487).

Qızıl körgen quzğınday (qarğaday, bürkittey) “*Kırmızı gören kuzgun gibi*” Aç gözlü, doyumsuz, hırpalayıcı (Kenesbayev, 2007:487).

Qızıl körmedi (tistemedi) “*Kırmızı görmemek*” Uzun süre et yememek, yani zayıflamak (Kenesbayev, 2007:487).

Qızıl qanğa battı (boyaldı) “*Kızıl kana bulanmak*” Acımasızca dövüşüp ağzı burnu kan içinde kalmak (Kenesbayev, 2007:487).

Qızıl qarın jas bala “*Kırmızı karnı genç çocuk*” akli ermeyen çocuk, büyümemiş, olgunlaşmamış bir çocuk (Kenesbayev, 2007:487).

Qızıl qırğın *Қаһ майдан. “Kızıl soykırım”* Kanlı bir savaş (Kenesbayev, 2007:487).

Qızıl qırman qıldı (etti) *“Kızıl harman etmek”* Kan dökerek yok etmek (Kenesbayev, 2007:487).

Qızıl söz “Kırmızı söz” Boş, anlamsız, düğümsüz söylenilen söz (Kenesbayev, 2007:488).

Qızıl suday jürdi Kırmızı su gibi davranmak” elinden geleni yapmak; serbest, baskın bir şekilde emir kurmak (Kenesbayev, 2007:488).

Qızıl taban boldı “Tabanı kırmızı olmak” ayaklarına kara su inmek, çok yürümek (Kenesbayev, 2007:488).

Qızıl tanau boldı “Kırmızı burun olmak” acele-acele hareket etmek, telaşla hareket etmek (Kenesbayev, 2007:488).

Qızıl til “Kırmızı dil” etkili, dili kıvrak, sivri dil (Kenesbayev, 2007:488).

Qızıl tilin bezedi “Kızıl dilini bezemek” kırıncı dil kullanmak, yerli yersiz, ileri geri konuşmak (Kenesbayev, 2007:488)

Qızıl şıraylı “Kırmızı yüzlü” yanakların kırmızı görünmesi (Kenesbayev, 2007:489)

Qızılım qırda, jasılım jarda “Kırmızım dağda, yeşilliğim yarda (tepede)” yığılmamış, harmanlanmamış, bastırılmamış ekinler hakkında söylenir (Kenesbayev, 2007:489).

Şiye qızıl “Kiraz gibi kırmızı” çok kırmızı, kan kırmızı (Kenesbayev, 2007:636)

Qızıl köz(di) päle “kızıl gözlü bela” Toplumun huzurunu bozup zarar veren biri hakkında söylenir (Smagulova, 2020:249)

Qızıl qarın “Kırmızı karın” Çok genç, zayıf, hâlâ büyüme aşamasında olan çocuk. (Smagulova, 2020:250).

Qızıl til “Kırmızı dil” Kıvrak bir dilli, cesurca konuşmak (Smagulova, 2020:250).

Kögala kelgir! “Yeşil gelsin!” beddua. (“Kögala” bir hastalık adıdır.) (Kenesbayev, 2007:340).

Kögala qoyday (torğayday) qılıp soydı (sabadı) • kögala qoyday (kök turnaday) qıldı Yeşil koyun gibi (kuş gibi) kesmek (vurmak) yeşil koyun gibi (mavi turna gibi) kan revan içinde dövmek , öldüreseye dövmek. (Kenesbayev, 2007:340)

Kök esek “*Mavi eşek*” uysal bir insan, iş yapmaya hazır bir kişi (Kenesbayev, 2007:340) .

Kök esekpen sauda joq “*Mavi eşekle ticaret yok*” Yarınıyla işi olmayan, yarınını düşünmemek (Kenesbayev, 2007:342).

Kök etikti “*Mavi çizmeli*” diğerlerinden daha iyi, başkalarından üstün anlamında kullanılır (Kenesbayev, 2007:342).

Kök (ker) jalqaw “*Kök (ker) tembel*” tam bir tembel; ağır adımlı anlamında kullanılır (Kenesbayev, 2007:342).

Kök jambas “*Kök böğür*” üstü sarkık, çok zayıf anlamını verir (Kenesbayev, 2007:342).

Kök jasıq “*Kök jasık*” Aşırı zayıf, yılan gibi ince et için söylenir (Kenesbayev, 2007:342).

Kök jelke “*Kök ense*”. 1) ense. 2. dayanıklı. (Kenesbayev, 2007:342)

Kök jiek köterildi “*Mavi ufuk yükseldi*” karanlık dağıldı, sabah göründü (Kenesbayev, 2007:343).

Kök it (töbet) “*Mavi köpek*” Zalim anlamında kullanılır (Kenesbayev, 2007:343).

Kökke auız ilikti (tidi) “*Göge ağzın uzanması (değdi)*” Yere otun çıkması, doyma zamanının gelmesi (Kenesbayev, 2007:343).

Kök qarın Mavi karın “*Mavi karın*” Zayıf (Kenesbayev, 2007:344).

Kök miy “*Gök beyin*” Aptal, söyleneni anlamayan (Kenesbayev, 2007:344).

Kök ordı “*Gök almak*” Genç yaşta ölmek, hayatından erken alınması (Kenesbayev, 2007:345)

Köktayğaq boluw “*Mavi kaygan olmak*” Yağıştan ve soğuktan oluşan kaygan yol, yer (Kenesbayev, 2007:345).

Köktey soldı “*Yeşilken solmak*” Büyüyemeden, genç yaşta dünyadan göç etmek (Kenesbayev, 2007:346).

Köktey solğır! “*Kökten sol!*” beddua genç yaşta öl! (Kenesbayev, 2007:346).

Kök mıljıñ “*Kök geveze*” Önemsiz birçok konuda fazla konuşan kişi için söylenir (Smagulova, 2020:180).

Kök qasqa soyu “*Mavi renkli mal kesmek*” Dini gelenek gereği kurban kesmek (Smagulova, 2020:180).

Kök işek bolu Genellikle az yemek yiyip çok zayıflamış kişi için söylenir. (Smagulova, 2020:181)

Ağayındı qoñır qaz “*Kardeşli kahverengi kaz*”, eş dost, yaşlılar için kullanılır (Kenesbayev, 2007:14).

Qoñır (samal) jel “*Hafif rüzgar*” sakın ve serin bir şekilde esen yel (Kenesbayev, 2007:426).

Qoñır keş “Akşamüstü” yeni karanlık gölge düşmeye başlayan vakit (Kenesbayev, 2007:426).

Qoñır kördi “*Kahverengi görmek*” Daha az değer vermek, eksik bulmak (Kenesbayev, 2007:456).

Qoñır küz “*Kahverengi güz*” Soğuk, rüzgârı olmayan, rahat bir sonbahar için kullanılır (Kenesbayev, 2007:456).

Qoñır salqın (şaq, sät, jel) “*Kahverengi serin (zaman, an, rüzgâr)*” serin, soğuk olmayan vakit (Kenesbayev, 2007:456).

Qoñır salqın qabaq “*Kahverengi serin kapak*” kırılgan, soğuk bir yüz, duruş (Kenesbayev, 2007:456).

Qoñır salqın (qabaqpen qaradı) “*Kahverengi serin*” (bakışla bakmak) Gönülsüz, tarafsız, duygusuz bir bakış (Kenesbayev, 2007:456).

Sarı ala etek sarpıltañ “*Sarı alaca etek*” günlük yaşamın zorluklarıyla yıpranmış anlamında kullanılıyor (Kenesbayev, 2007:604).

Sarı altınday [mayday] saqtadı “*Sarı altın gibi (yağ gibi) saklamak*” kıymetli bulup korumak (Kenesbayev, 2007:604).

Sarı awız [ezüw] “*Sarı ağız*” çok genç, henüz olgunlaşmamış, beşikteki çocuk (Kenesbayev, 2007:605).

Sarı ayaz “*Sarı ayaz*” uzun süren şiddetli soğuk, karmaşık hava durumu (Kenesbayev, 2007:605).

Sarı bel “*Sarı bel*” geniş, uzun ve uzayan yol (Kenesbayev, 2007:605)

Sarı jambas boldı “*Sarı kalça olmak*” Hiçbir yere çıkmadan, uzun süre yatmak (Kenesbayev, 2007:605).

Sarı jurt “*Sarı yurt*” Eski, antik yerleşim yeri; kalabalık bir halkın yaşadığı yer (Kenesbayev, 2007:605).

Sarı jilik “*Sarı kemik*” orta yaştaki kişi (Kenesbayev, 2007:605).

Sarı qarın bala sar(ı) moyın bala “*Sarı karınlı çocuk, sarı boyunlu çocuk*” çok genç çocuk (Kenesbayev, 2007:605).

Sarı tis “*Sarı diş*” çok şey görmüş orta yaşa gelmiş kişi (Kenesbayev, 2007:606).

Surğılt tarttı “Boz renk çekti”, karanlık olması, geç olması (Kenesbayev, 2007:636).

Sur jebe “boz ok” (arkaik) Geçmişteki kahramanların keskin, kıvrak yay oku (Kenesbayev, 2007:63).

Sur zaman “Boz zaman” Zalim dönem, zor zaman (Kenesbayev, 2007:636).

Sur kedey • surı joq kedey “Boz fakir” hiçbir şeyiolmayan, fakir, yoksul (Kenesbayev, 2007:636).

Sonuç olarak, atalarımızdan miras kalan dilimizin kelime zenginliği, kelimelerin belirginliğini ve görselliğini artıran renk ve düşünce deyimleri, Kazak halkının tarihini, görenek-geleneklerini, ulusal bilincini ve düşünce yapısını, ahlaki değerlerini, günlük yaşamını, eylemlerini, karakterini, iç dünyasını, kültürel kimliğini ve dinini hem kısa hem de öz bir şekilde tasvir etmektedir.

3.5.3. Halk Şiirlerinde ve Anlatılarında Kullanımı

Şeşendik sözleri, Kazak halk edebiyatında özel bir türdür. Şeşendik sözlerinin tarihi birkaç döneme ayrılmaktadır. 1. Yüzyıllar: 12.-13. yüzyıl – Maiky Bi, Ayaz Bi. 2. Yüzyıllar: 14.-15. yüzyıl – Asan Kayğı, Jirense Şeşen. 3. Yüzyıllar: 16.-18. yüzyıl – Tole Bi, Qazybek Bi, Aytake Bi. Kazak şeşendik sanatı, Maiky Bi ve Ayaz Bi ile başlamıştır. Halk arasında “Tam sözün kökü birdir, asıl atası – Maiky Bi” diye bir özdeyiş kalmıştır. Araştırmacılar, “adamin değerini iki sözle neticelendiren” ve düşman olan halkların arasında uzlaştırma yapan bilge kişilerdir. Böltrik şeşene göre, tatlı da, acı da söz vardır. Araştırma sanatının zorluğu hakkında Bukhar Jıra da özel olarak bahsetmiştir. Kazak araştırmacılığı tarihinde özel bir yeri olan biyografik şahıs Tole Bi Alibekulı, 1663 yılında günümüz Jambıl bölgesinde bulunan Şu Nehri’nin kıyısındaki Jaisan Yaylası’nda doğmuş ve 1756 yılında vefat etmiştir. Az Taukhan’ın “Yedi Olgı” yasalar derlemesine katılmış ve “Biyler Konseyi”nin üyesi olmuştur. Tole Bi, adaleti ve irfanı nedeniyle “Karlıkuş Elyesi” veya “Karlıkuş Bi” olarak anılmıştır. Tole Bi’ye ait birçok özdeyiş, vasiyet, araştırma sözleri ve türkü bulunmaktadır.

Tolğaw; Kazak, Nogay ile Karakalpak Türklerinde cırav ve şairlerin belli olaylar ve kahramanlar hakkında ya da birisine ithafen söyledikleri şiire vecıra verilen addır (Januzakova, 2008:809).

Şeşendik tolğawlar genel olarak nasihat, öğüt sözlerini içeren, gelenek-görenek türkülerine benzeyen sözlerdir.

Aqtı aq dep bağala “*Akı ak diye değerlendirin*”

Qaranı qara dep qarala “*Karayı kara diye görün*”

Özegiñ talsa özen boyın jağala “*Köklerin kurursa nehir kenarını tut*”

Basıña ısı tüsse, köpşilikti sağala “*Bala başına iş gelirse, kalabalığı dinle*”

Şeşendik sözlerinde renkler Kazak kültüründe önemli bir yer tutar. Renkler aracılığıyla duygular, ruh halleri, doğanın görüntüleri ve insanların davranışları tasvir edilir. Şeşendik sözlerinde renklerin kullanımı derin sembolik bir anlam taşır. Renkler aracılığıyla yazarlar düşüncelerini, hislerini ve fikirlerini ifade etmektedirler.

Aşağıda şeşendik sözlerinde ve şiirlerde karşılaşılan renklerle ilgili birkaç örnek ele alınmaktadır:

Bu noktada beyaz renk aracılığıyla Tole Bi, insanları gerçeğe, saflığa ve dürüstlüğe değer vermeye; siyah renk ise kötü niyetleri ve kötülükleri kınamaya davet etmektedir. Beyaz ve siyahın farkını göstererek, hayatın iki farklı yönünü, yani iyilik ile kötülüğü, gerçek ile yalanı ayırt etmek mümkündür.

Uzun bir ömür süren Abız Şeşen’den dostlarının kendilerine bırakacak sözler söylemesini istemeleri üzerine Abız Şeşen’in söylediği aşağıda verilen sözler bir tolğaw örneği olarak değerlendirilebilir.

Aq betiñniñ qadirin “*Ak yüzünün kıymetini*”

Qan ketkende bilersiñ “*Solduğunda anlarsın*”

Aq bilektin qadirin “*Güçlü bileğin kıymetini*”

Äl ketkende bilersiñ “*Güç gittiğinde anlarsın*”

Jıyırma bestiñ qadirin “*Yirmi beş yaşın kıymetini*”

Jas ötkende bilersiñ “*Yaşlanınca anlarsın*”

Qara közdiñ qadirin “*Kara gözün kıymetini*”

Nur ketkende bilersiñ “*Kör olduğunda anlarsın*”

Qızıl tildin qadirin “*Kızıl dilin kıymetini*”

Toқтағанда bilersin “*Durduğunda anlarsın*”

Bilgenindi söylep qal “*Bildiğinizi söyle*”

Bilgenderden ğibrat al! “*Bilenlerden ibret al!*”

Aq bet: güzel, beyaz ten, beyaz buğday; **aq bilek:** güçlü, kuvvetli, savaşçı; **qara köz:** ifadesi, siyah güzel gözlü, sevimli; **qızıl til:** boyun eğmeyen konuşma, dili keski ve etkili olan, konuşkanlık anlamında kullanılmıştır (Smagulova, 248).

Atadan jaman tuwılğandı “*Atadan kötü doğanı*”

Aq kiyizge saldırıp “*Ak keçeye sarıp*”

Aq peyilden biy qoysaň “*İyi niyetliyi bey yapsan*”

Burılmas sözge aradan “*Sözü değışmez dürüst olur*”

Qara jürekten biy qoysaň “*Kötü yürekliyi bey yapsan*”

Awzı keppes paradan “*Ağzı kurumaz rüşvetten*”

Aq bilektin küşimen “*Ak bileğin gücü ile*”

Aq nayzaniñ uşimen “*Ak mızrağın ucu ile*”

El boludı oylañdar “*Halk olmayı düşünün*”

Aq burada gücün, kuvvetin, kutun sembolü olarak kullanılmıştır.

Aq bökenim köp jortpa “*Ak ceylanım çok gezme*”

Aldında qazuwlı or bar “*Önünde kazılmış çukur var*”

Kök tuyğınım köp şüygame “*Mavi doğanım çok asabi olma*”

Aldında quruwlı tor bar “*Önünde kurulu kafes var*”

Aq ve **Kök** kelimesi burada hem düz anlamda yani dağ keçisinin rengini göstermekte hem de saflık, güzellik yanında seçkinlik ve özel oluşu ifade eder.

Ala bolsa ağayın “*Fesat ise akraban*”

Rulı elden küy keter “*Memleketten huzur gider*”

Ağayın **ala** bolğanda “*Akraban fesat (ala) ise*”

Awızdağı as keter “*Ağızdaki aş gider*”

Ala, burada uyumsuz, bereketsiz, içten pazarlıklı, fesat anlamında kullanılmıştır.

Aq baltırın türinip “*Ak baldırını sıvayıp*”

Palwan jigit toyda oynar “*Pehlivan yiğit toyda oynar*”

Badanasın kiyip ap “*Zırhını giyerek*”

Bar qayratın jiyip ap “*Bütün gücünü toplayıp*”

Jasıl tuwın köterip “*Yeşil bayrağı kaldırıp*”

Şaşaqtı nayza qolğa alıp “*Saçaklı mızrağını ele alıp*” (Adambayev, 2014:73).

Aq baltır, güneş görmemiş, parlak, bembeyaz baldır anlamında kullanılmıştır.

Taıñnıñ tañ ekenin kim biler “*Şafak olduğunu kim bilir*”

Sarğayıp barıp atpasa “*Sararıp doğmadan önce*”

Künniñ kün ekenin kim biler “*Günün güneş olduğunu kim bilebilir*”

Qızarıp barıp batpasa “*Kızarıp batmadan önce*” (Dawitov, 2014)

Sarğayıp: “*sarı renge boyanmış*” anlamında kullanılmış olup güneşin doğuşu veya sabahın aydınlanması sırasında gökyüzünün sarı renge boyanmasını tanımlamaktadır.

Qızarıp: “*kırmızı renge boyanmış*” anlamında olup güneşin batışı sırasında gökyüzünün kırmızı renge boyanmasını ifade etmektedir. Yani “sarğayıp” ve “qızarıp” ifadeleri doğanın sabah ve akşam saatlerindeki manzaralarını tanımlamaktadır.

Qolıñda bolsa bar bylık “*Elinde güç varsa*”

Qarağa zalım bolmañız “*Karaya zalim olma*”

Aldıña kelse bitpes daw “*Karşına gelirse bitmez dava*”

Ädilin aytıp qorğañız “*Adilini söyle, savun*” (Dawitov, 2014:159).

Qara kelimesi Kazak Türkçesinde birkaç anlama sahiptir, ancak burada **qara** “*sıradan*” “*fakir*” veya “*halk*” anlamında kullanılmıştır. Yani, halkın, sıradan insanların veya sosyal açıdan alt sınıfın temsilcilerini belirtirerek “karaya zalim olma” derken, iktidar sahiplerine sıradan insanlara adaletsizlik yapmamaları, onlara zulmetmemeleri konusunda bir uyarı yapıldığı vurgulanmıştır (Dawitov, 2014:58).

Aq betiñniñ qadirin “*Açık yüzünün kıymetini*”

Qan ketkende bilersin “*Kan gittiğinde bilersin*”

Aq bilektiñ qadırın “*Açık bileğin kıymetini*”

Äl ketkende bilersin “*Güç gittiğinde bilersin*”

Aq bet: saf, dürüst, övülen, özel bir saygıya sahip olmak anlamındadır. **Bet** bir insanın görünümü, dış görünüşüdür. “Beyaz yüz” ifadesi bir insanın onurunu, itibarını ya da dürüstlüğü gösterir. “Beyaz yüzünün kıymetini kan döküldüğünde bilirsin” derken, bir insanın onurunun ve temiz isminin değerini sadece zor zamanlarda, yani korkunç olaylar veya zorluklar sırasında anlayabileceğimizi ifade eder.

Aq bilek: dürüstlüğü, gücü ifade etmektedir, “bilek” ise emek, güç, ustalık ve eylem sembolüdür. “Beyaz bileğin kıymetini güç gittiğinde bilirsin” derken, bir kişinin fiziksel gücünün ve çalışkanlığının sadece zayıflık veya zorluk durumlarında değerlendirileceğini söylemektedir (Davitov, 2014:64).

Jaman tuğan jigitter “*Kötü doğmuş delikanlılar*”

Qara joldan adasar “*Kara yoldan sapar*”

“Jaman tuğan jigitter qara joldan adasar” ifadesi, kötü veya olumsuz bir şekilde yetiştirilmiş ya da kötü bir ortamda büyümüş kişilerin zorluklarla, olumsuz yollara sapma ihtimali hakkında konuşmaktadır. Bu bağlamda “qara jol” - hayatın zor, olumsuz yönlerini, “adasu” ise - doğru yoldan, hedeften veya ahlaki değerlerden sapmayı ifade etmektedir (Davitov, 2014:79).

Qara şaşın ağında “*Siyah saçların aklına*”

Öleriñniñ şağında “*Ölümünün zamanında*”

Ädil töre etseniz “*Adil bir hükümdar olursan*”

Halqıñ sizdiñ jağında “*Halkın senin yanında*”

“Kara saç” ifadesi, gençliğin, hayatın güçlü döneminin sembolü olarak görülmekte ve ölüm anında, yani hayatın son anında kaygılanmadan, halkın önünde adil bir yargılama yapıldığında, halkın tam desteğini alabileceğin düşüncesini ifade etmektedir.

Bu şekilde, bu sözler adaletin, halkın birliğinin ve ihtiyatın önemini göstermektedir. “Halkınız sizin yanınızda” ifadesinde, eğer bir kişi adil olursa, halkın onu destekleyeceğine dair bir güvence dile getirilmektedir (Davitov, 2014:125).

Ötkır-ötkır sözım bar “*Keskin keskin sözlerim var*”

Kök tasqa salğan qaşaudai “*Mavi taşa kazındığı gibi*”

“Kök taşa salmış kıskaç gibi” ifadesi, sözlerin güçlü, sağlam ve etkili olduğunu ifade eder. “Kök taş” sert, dayanıklı bir malzeme, “kıskaç” ise onu işlemek, yani sözler aracılığıyla gerçeği, düşünceyi veya duyguyu iletmek anlamına gelir (Dawitov, 2014:129).

Äiteke bi: Qara şañyraq mende “*Aytıke Bi: Kayı Ocağı bende*”

Men ekewıñnen kişi edım ğoi “*Ben sizden küçüktüm*” (Dawitov, 2014:1149).

Qara şañyraq “evin, ocağın veya ata-babalardan miras kalan kutsal toprakların sembolüdür”.

Eki adam kerisse, onıñ artı **qızıl şoq** “*İki kişi tartışır, bunun sonucu kırmızı alev olur*”

Biz üş jüz kerispelik, keliseyik “*Üç yüz olarak anlaşalım, gelin*” (Dawitov, 2014:152).

Qızıl şoq: Kazak edebiyatında ve halk hikayelerinde sıkça karşılaşılan metaforik bir ifadedir. “Kırmızı alev” genellikle heyecan, çatışma, tartışma veya anlaşmazlık durumunu ifade eder. Ayrıca, “qızıl şoq” terimi savaş, kavga veya kanlı olayları da simgeleyebilir.

“İki kişi tartışır, sonuç kırmızı alevdir” ifadeleri, iki kişi arasındaki anlaşmazlığın veya tartışmanın doğurabileceği ağır sonuçları, yani çatışma ve çekişme anlamını vurgular. Bu nedenle, bu dizeler birlik, işbirliği ve barışın değerini teşvik eden derin anlamı olan sözlerdir.

Sonuç olarak, hitabet sözlerinde genel olarak temel renkler kullanılmaktadır. Özellikle beyaz, siyah ve kırmızı renklerin hem gerçek hem de mecazi anlamda sıkça yer aldığını görebiliriz.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Renk, insanların çevreyi algılamasındaki en önemli bölümlerden biridir. Her ulusun dünya görüşü ve kültürel özellikleri kendi diline yansır. Bu anlamda Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde renk isimleri, ulusal kimliklerin, tarihi bağların, kültürel benzerliklerin ve farklılıkların incelenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi, Türk dillerine ait ilgili diller olmasına rağmen, sözcüksel sistemlerinin kendine ait özellikleri vardır. Özellikle renk isimleri, insanların yaşam tarzlarına, geleneklerine, inançlarına ve hatta coğrafi konumlarına bağlı olarak farklı anlamsal tonlara sahip olabilir. Bu nedenle bu çalışma, iki ulusun dilsel ve kültürel sürekliliğine dair daha derin bir anlayış sağlar.

“Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde Renk Adları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma” konulu çalışma, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi dillerindeki ana renklerin isimlerini, sözcüksel anlamlarını, deyimsel kullanımlarını ve kültürel-etnografik özelliklerini karşılaştırmaktadır. Bu, iki dil arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların belirlenmesine ve Türk halklarının kültürler arası iletişiminin özelliklerinin belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Çalışma literatürde yer alan çalışmalar da gözden geçirilerek kültürlerin dünyayı algılama ve ifade etmeleri bağlamında Kazak ve Türkiye Türklerinde renk ve renklerle ilgili dilin çeşitli düzlemlerinde oluşmuş algı, anlayışlar yorumlanmıştır. Bu çalışma ile Kazak Ve Türkiye Türkçelerinde renklerin adlandırılması, dünyanın algılanışı ve ifadesindeki ortaklıklar ve farklılıkları ortaya koyma; renk ve renklerin etrafından kavramsal alanlar bakımından bir sözlük de hazırlamaya zemin hazırlaması bakımından önemlidir.

Çalışmada, Türkiye’nin ve Kazakistan’ın çeşitli yörelerinde yapılmış olan derlemeler, üniversitelerde çalışılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri, basılı kitaplar, makaleler ve bildiriler kullanılmıştır. Kaynak metinlerdeki renk adları, tarama yöntemi ve fişleme yöntemi kullanılarak tespit edildi. Aynı zamanda araştırmada ‘eş zamanlı karşılaştırma’ metodu kullanıldı. Tespit edilen renklerle ilgili isimler, Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde anlam üzerinden karşılaştırılıp, ele alındı. Bu bağlamda kelimelerin kökenlerini tespit etmek için etimolojik sözlüklerden de yararlanıldı. Türkiye’de ve Kazakistan’da renk adları, anlam, işlev, sembol, değerleri ile yapılmış yayınlar toplanıp, incelendi.

Çalışmanın giriş bölümünde Türkçenin tarihi dönemlerinden genel örnekler verip Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde renk adlarını anlamlarını, kullanım yerleri ve birbirleriyle olan ilişkileri bakımından incelemek, ortaklık ve farklılıkları ortaya konmuştur.

Renkler, insan deneyiminin ayrılmaz bir parçası olarak hem fiziksel hem de kültürel anlamlar taşır. Işığın gözde oluşturduğu duyum olarak tanımlanan renkler, nesneleri algılamamızda temel bir rol oynar. Renk algısı, insan fizyolojisi ve psikolojisiyle yakından ilişkili olup, farklı kültürlerde farklı anlamlar kazanabilir. İnsanlık tarihi boyunca renkler, estetik, duygusal ifade, inanç ve milli kimlik gibi çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Renklerin anlamı ve kullanımı, zaman içinde değişebilir ve gelişebilir, ancak renklerin insan hayatındaki önemi ve etkisi her zaman sürmüştür.

Işık, hem fiziksel dünyayı algılamamızı sağlayan temel bir araç hem de sanatsal ve duygusal ifade için güçlü bir unsurdur. Renk ise ışığın bir özelliği olarak, görsel algımızın önemli bir parçasıdır. Isaac Newton'ın prizma deneyi, beyaz ışığın farklı renklerden oluştuğunu ve bu renklerin bir araya gelerek beyaz ışığı oluşturduğunu kanıtlamıştır. Işık ve renk arasındaki bu ilişki, görsel sanatlar, mimari, tasarım ve iletişim gibi birçok alanda temel bir rol oynamaktadır.

Renkler, ışık dalga boyu ve beyin algısı gibi faktörlerin etkisiyle oluşur. Temelde ana renkler (kırmızı, sarı, mavi) ve bu renklerin birleşmesiyle elde edilen ara renkler olarak sınıflandırılır. Tüm renkler bu üç ana renkten türetilir ve siyah ile beyaz, renk spektrumunda yer almasa da renklerle ilişkilidir. Renklerin karıştırılmasıyla farklı tonlar elde edilebilir ve zıt renkler bir araya geldiğinde birbirini nötrleyebilir. Renklerin bu özellikleri, sanat ve tasarım alanında önemli bir yere sahiptir.

Ara renkler, ana renklerin karışımıyla elde edilen ve renk çemberinde belirli bir konuma sahip olan renklerdir. Yeşil, turuncu ve mor gibi ara renkler, iki ana rengin eşit oranlarda karıştırılmasıyla oluşur. Renklerin dilbilimsel, psikolojik ve tasarım alanındaki kullanımları, kültürel farklılıklar, algısal yetenekler ve duygusal durumlar gibi çeşitli faktörlerden etkilenir.

Toplumların renk algısı ve renk bilgisi, dil, kültür, coğrafya, tarih ve sosyal bağlam gibi çeşitli unsurlardan etkilenen karmaşık bir konudur. Renklerin anlamları toplumdan topluma değişebilirken, bazı durumlarda evrensel anlamlar da taşıyabilir. Dil, renklerin adlandırılmasını ve kavramlaştırılmasını etkilerken, kültür renklerin

sembolik anlamlarını şekillendirir. Zaman ve tarih de renk algısını değiştirebilir. Renk algısı ve bilgisinin incelenmesi, insan algısının, kültürel etkileşimin ve dilin renkli dünyasının anlaşılmasına katkıda bulunur.

Renkler, doğadaki nesneler ve olgular temel alınarak adlandırılmıştır. Bu adlandırmalar zamanla yeni anlamlar kazanmış veya yeni renkler benzetme, diğer kelimelerle birleştirme, türeme veya başka dilden alınarak adlandırmalar devam etmiştir. Renk kavramı temelinde evrensel anlamlar taşımakla birlikte coğrafi, kültürel ve diğer etkenlerle beraber yeni anlamlar kazanmıştır. Türkçede renk kavramının adlandırılması ilk dönemlerde bazı kelimelerle sınırlı kalmış olsa da günümüzde zengin bir içeriğe sahiptir. Renk adlarının oluşmasında doğanın önemi oldukça fazladır. Renklerin ilk oluşumundan beri köken doğadaki olgulara, varlıklara dayanmaktadır. Bunun dışında Türkçede renk adlarının oluşması birleşik yapı veya türetme yolu ile gerçekleşmiştir.

Renk adları kendi içinde sınıflandırılırken öncelikle yapı bakımından incelenmiştir. Bu kısımda renk adları kök halinde, türemiş yoluyla, birleşik ve alıntı kelimeler yapıları olmak üzere ele alınmıştır. Yapı ile ilgili bölüme bakıldığında türetme ve birleşik yapıya sahip olan adların sayıca fazla olduğu görülmektedir.

Renkler, dilin ve kültürün önemli bir parçasıdır ve kök halinde adlandırılması, dilin tarihsel ve kültürel zenginliğini anlamak için önemlidir. Türkçedeki renk adlandırmalarının kökenlerini incelemek, dilin evrimsel sürecini ve kültürel etkileşimlerini anlamamıza yardımcı olur. Kök halindeki renk adları, dilin derinliklerine, kültürel izlerine ve tarihsel etkileşimlerine dair bilgiler barındırır. Bu nedenle, renklerin kök halinde adlandırılması, dilin kültürel ve tarihsel bağlamını anlamak adına önemli veriler sunar.

Türkçede renk adları, zaman içinde dilin yapısı ve kültürel etkileşimlerle birlikte türetme yoluyla zenginleşmiştir. Çeşitli ekler aracılığıyla renk adlarından yeni anlamlar türetilmiş, bu da dilin renkler konusundaki zenginliğini göstermiştir. İsimden isim ve isimden fiil yapan eklerle renk adlarına yeni anlamlar katılmış, farklı renk tonları ve kavramları ifade etme imkânı doğmuştur. Bu sayede Türkçe, renkleri ifade etme konusunda oldukça zengin bir dil haline gelmiştir.

Renklerin birleşik kelimelerle adlandırılması, Türk dillerinde yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde, renk adları ve nesne adları bir araya gelerek yeni bir renk tonunu veya kavramı ifade eder. Birleşik kelimeler, renklerin daha spesifik ve detaylı bir şekilde ifade edilmesini sağlayarak iletişimi zenginleştirir.

Türkçede renklerin birleşik kelimelerle adlandırılması, dilin renk algısını ve kültürel özelliklerini yansıtan önemli bir unsurdur.

Renklerin sembolik anlamların oluşmasında din, inanç, kültür ve coğrafya gibi faktörler önemli rol oynamaktadır. Renklerin sembolik anlamları evrensel olabileceği gibi kültüre özgü de olabilir. Türk kültüründe de renklere yüklenen anlamlar, dünya genelinde kabul gören anlamlarla benzerlik gösterse de bazı farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin, mavi renk bazı toplumlarda huzuru temsil ederken, Türk kültüründe sadakati ve koruyuculuğu ifade edebilir. Renklerin sembolik anlamları, bayraklarda da önemli bir rol oynamaktadır. Bayraklar, bir milletin varlığını ve egemenliğini simgeleyen, renk ve sembollerle özelleştirilmiş kumaşlardır. Eski Türkler de farklı renk ve şekillerde bayraklar kullanmışlar ve bu bayraklarda yer alan renkler, o renklerin önemini ortaya koymuştur. Renklerin sembolik anlamları, kişisel deneyimlere, bölgesel farklılıklara ve zamanın ruhuna göre değişiklik gösterebilir. Ancak renklerin sembolik anlamları, kültürler arası etkileşimin ve ortak insan deneyiminin bir yansıması olarak genellikle benzer kavramları ifade eder.

Türk dilinde renklerle ilgili çalışmalar, renklerin dilbilimsel, kültürel, psikolojik ve sanatsal boyutlarını incelemektedir. Bu çalışmalar, renklerin Türk kültüründeki anlamlarını, sembolik değerlerini ve dil içindeki kullanımlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Renk adlarının etimolojisi, renk algısı, renklerin sınıflandırılması, renklerin deyimlerdeki ve atasözlerindeki kullanımı gibi konular da bu çalışmaların kapsamına girmektedir. Özetle,

Türk dilinde renklerle ilgili yapılan çalışmalar, renklerin dilbilimsel, kültürel ve psikolojik önemini vurgulamakta ve bu alandaki bilgi birikimini artırmaktadır. Bu çalışmalar, renkler konusunda daha detaylı bilgi sahibi olmak ve farklı bakış açıları kazanmak için önemli birer başlangıç noktası olabilir. Çalışmamızın literatür taraması aşamasında Türk dilinde renkle ilgili her türlü konuda çok çalışmalar yapıldığını görebiliriz, fakat Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde karşılaştırmalı şekilde yapılmış çalışmaların eksik veya yetersiz olması farkedildi.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde Tarihi türk yazı dillerinde renkler üzerinde araştırma yapıldı. Göktürk ve Uygur dönemlerinde renkler, sembolik anlamlar taşıyarak toplumun kültürel, dini ve sosyal yaşamında önemli bir rol oynamıştır. Göktürk Yazıtları'ndaki bazı renk adları zamanla değişime uğramıştır. Bazı renk adları tamamen kaybolarak yerini Türkçe veya yabancı dildeki sözcüklere bırakmıştır. Bazı renk adları ise küçük ses değişikliklerine uğramış, bazılarının

anlamları daralmış, bazıları ise hiçbir değişikliğe uğramadan günümüze kadar varlıklarını korumayı başarmıştır.

Bu değişimler, dilin doğal evrimi sürecinde renk adlarının da diğer sözcükler gibi değişimlere uğradığını göstermektedir. Renk adlarının değişimi, dilin tarihsel süreçteki değişimlerini anlamak için önemli bir veri kaynağıdır.

Renk üzerinde bu dönemdeki eserler incelenerek Göktürk Yazıtları'nda *ak*, *boz*, *esri*, *kara*, *kızıl*, *kök*, *sarığ*, *toriğ*, *örüñ*, *yagız* ve *yaşıl* gibi renk adları kullanılmıştır. Bu dönemde *beyaz* için “ak” ve “örüñ”, *siyah* için “kara”, *kırmızı* için “kızıl”, *mavi*, *yeşil*, *boz*, *gri* ve *gök* rengi için “kök”, *sarı* için “sarığ”, *doru* için “toriğ”, *kızılımsı*, *kahverengi*, *kara*, *kızıl* ile *kara arası* renk için “yagız”, *yeşil* için “yaşıl” ve alaca renkli için “esri” kelimeleri kullanıldığı tespit edildi. Göktürk Yazıtları'nda renk kavramı “öñ” kelimesiyle karşılanırken, Uygur Türkçesinde “öñ” ve “boy” kelimeleriyle karşılanmıştır. Göktürk Yazıtları'ndan günümüze bazı renk adları zamanla kaybolmuş, bazıları küçük ses değişikliklerine uğramış, bazılarının anlamı daralmış, bazıları da değişmeksizin varlıklarını korumuşlardır. Örneğin, “örüñ” kelimesi günümüze ulaşamamış, “yaşıl” kelimesi “yeşil”e dönüşmüş, “kök” kelimesinin anlamı daralmış ve “mavi” yerine Arapça “mavi” kelimesi kullanılmıştır. Buna karşılık “kara” ve “siyah” sözcükleri eş anlamlı olarak varlıklarını bugün de sürdürmektedir. Uygur döneminde ise “moz” (gri) kelimesi “boz” kelimesinden türemiş, “ürüñ” kelimesi “örüñ” kelimesinden daralma yoluyla değişmiş, “şbara” (alaca renkli) ve “razvrt/rajıravart/rajıvart/arjawrt” (lacivert) gibi Sanskritçe kökenli kelimeler Uygurcaya girmiştir.

Renk adlarının azlığına rağmen, Köktürk yazıtlarında kullanılan renkler (*ak*, *kara*, *boz*, *kök*, *sarığ*, *yaşıl*, *kızıl*) temel renkleri ifade etmektedir. Bu renkler, Türk kültüründe önemli sembolik anlamlara sahip olup, toplumun dünya görüşünü ve değerlerini yansıtmaktadır.

Orta Türkçe dönemi, Karahanlı ve Harezm Türkçesinin geliştiği ve farklı kültürel etkileşimlerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde renkler, sadece nesneleri tanımlamanın ötesinde sembolik anlamlar taşıyor ve kültürel değerleri yansıtıyordu.

Karahanlı Türkçesi dönemi, Türk dilinin önemli eserlerinin verildiği bir dönemdir. Bu dönemden günümüze ulaşan metinler, renk adlarının zenginliğini ve sembolik anlamlarını ortaya koymaktadır. Karahanlı Türkçesinde kullanılan başlıca renk adları şunlardır: *ak*, *al*, *ala*, *ar/or*, *arsal*, *arsık/arsıl*, *bayın*, *boz*, *çakır*, *çal*, *çımak*, *çibek*, *çubar*, *esri*, *habeş*, *kara*, *kızıl*, *kır*, *kırgıl*, *kırtış*, *koñur*, *kök*, *kuba/kupa*, *kula*,

örüng/ürün, sarıg/sarığ, sapsarığ/sapsarığ, siyah, surh, şaşut, tığ, tümkara, yagız/yağız, yaşıl/yeşil. Bu renk adları, dönemin edebi eserlerinde, sözlüklerinde ve diğer belgelerinde sıklıkla geçmektedir.

Karahanlı Türkçesindeki renk adları ve sembolizmi, dönemin dil ve kültür yapısını anlamak için önemli bir kaynaktır. Renkler, sadece nesneleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda sembolik anlamlar taşıyarak kültürel ifadelerde de kullanılmıştır. Bu nedenle, Karahanlı Türkçesindeki renk adlarını incelemek, Türk dili ve kültür tarihine ışık tutmaktadır.

Harezm-Kıpçak Türkçesi dönemi Türk dilinin önemli eserlerinin verildiği bir dönemdir. Bu dönemden günümüze ulaşan metinler, renk adlarının zenginliğini ve sembolik anlamlarını ortaya koymaktadır.

Harezm Türkçesinde kullanılan başlıca renk adları şunlardır: *ag/ağ/ah/ak, ak boz, al, ala, alabula, alaca, alçal, atlug, boz, boz-ah, boğday/boday emlü/buğday emlü, bulaca, çakır, çal, çeber/çeper, çımak, çıpar, dargıl, dor/doru/dorluk/togru/torı/toru, duval, egir/eygir, enlik/enilik, esmer, evrek, gök, hızır, ipkin, kök, kara, kara yagız/kara yaguz/kara yavuz, kırgıl, kırmızı, kızıl, kızılça, kola/kula, kongur/koñor//konur, kök, kovu, kuba, kumral, mey-gûn, mor, nil, oy/uy, öbtek, kehrüba, sarıg/sarı/saru, saruca, timür boz, ürün, yagız/yağız/yavuz, yaşıl, yeñ.*

Bu renk adları, dönemin edebi eserlerinde, sözlüklerinde ve diğer belgelerinde sıklıkla geçmektedir. Renk adlarının çeşitliliği, Harezm-Kıpçak Türkçesinin renk kavramına verdiği önemi göstermektedir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi, Batı Türkçesinin ilk dönemidir ve bu dönemde verilen eserlerde renk adları önemli bir yer tutmaktadır. Bu renkler, sadece nesneleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda sembolik anlamlar da taşımaktaydı.

Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan başlıca renk adları şunlardır: *âc, ahmer, ağ, agca, ağcam, ak, ak alaca, al, ala, alaz alaz, bakam, benefş, beyaz, bor, boz, boz muhalif, buğday enlü, çakır, çal, çığıt, çapar, çöpür alaca, ebnûs, göğez/göğezi, gök, gökçe, gök kır, gök muhalif, gövel, güvezi, hindû, kara, kara kır, kara kıyma, kara koñur, karañu, kır, kırgıl/kırkıl, kırmızı, kızgıl, kızgu/kuzgu, kızıl, kızıl konur, kızık, koñur, laciverd, lâl, penbe, sarı/saru, sarı muhalif, saz, sis, siyah, surh, targıl, tarkıllık, tok, tozlurak, yaşıl, yeşil.*

Bu renk adları, dönemin edebi eserlerinde, sözlüklerinde ve diğer belgelerinde sıklıkla geçmektedir. Renk adlarının çeşitliliği, Eski Anadolu Türkçesinin renk kavramına verdiği önemi göstermektedir.

Eski Anadolu Türkçesindeki renk adları ve sembolizmi, dönemin dil ve kültür yapısını anlamak için önemli bir kaynaktır. Renkler, sadece nesneleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda sembolik anlamlar taşıyarak kültürel ifadelerde de kullanılmıştır. Bu nedenle, Eski Anadolu Türkçesindeki renk adlarını incelemek, Türk dili ve kültür tarihine ışık tutmaktadır.

Tarihi Kıpçak Türkçesi dönemi, Kıpçak Türklerinin konuştuğu dilin yazıya geçirilmemiş, ancak çeşitli metinlerde ve sözlüklerde tespit edilmiş renk adlarını ve bu adların kültürel anlamlarını incelemeyi mümkün kılan bir dönemdir. Bu dönemdeki renk adları, sadece nesneleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda sembolik anlamlar da taşımaktaydı.

Tarihi Kıpçak Türkçesinde kullanılan başlıca renk adları şunlardır: *ag/ağ/ah/ak, ak boz, al, ala, alabula, alaca, alçal, atlug, boz, boz-ah, boğday/boday emlü/buğday emlü, bulaca, çakır, çal, çeber/çeper, çımak, çıpar, dargıl, dor/doru/dorluk/togru/torı/toru, duval, egir/eygir, enlik/enilik, esmer, evrek, gök, hızr, ipkin, kök, kara, kara yagız/kara yaguz/kara yavuz, kırgıl, kırmızı, kızıl, kızılça, kola/kula, kongur/konur//konur, kök, kovu, kuba, kumral, mey-gûn, mor, nil, oy/uy, öbtek, kehrüba, sarıg/sarı/saru, saruca, sarışın, timür boz, ürün, yagız/yağız/yavuz, yaşıl/yeşil, yeñ.*

Bu renk adları, dönemin sözlüklerinde, edebi eserlerinde ve diğer belgelerinde tespit edilmiştir. Renk adlarının çeşitliliği, Kıpçak Türkçesinin renk kavramına verdiği önemi göstermektedir.

Tarihi Kıpçak Türkçesindeki renk adları ve sembolizmi, dönemin dil ve kültür yapısını anlamak için önemli bir kaynaktır. Renkler, sadece nesneleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda sembolik anlamlar taşıyarak kültürel ifadelerde de kullanılmıştır. Bu nedenle, Tarihi Kıpçak Türkçesindeki renk adlarını incelemek, Türk dili ve kültür tarihine ışık tutmaktadır.

Çağatay Türkçesi, Kuzey-Doğu Türkçesinin önemli bir dönemidir ve zengin bir edebi mirasa sahiptir. Bu dönemde kullanılan renk adları, sadece nesneleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda sembolik anlamlar da taşımaktaydı.

Çağatay Türkçesinde kullanılan başlıca renk adları şunlardır: *ag/ağ / ak, ahdar, ahmer, al, ala, alabula, alaça/alca, beyaz, beyza, boz, çakır, çal, çubar, çıbar, dopku, gülğûn, kalagay, kara/karağ, karamtul, kaşka, kır, kızıl, kongur/konkar, kök, kök boz, la'l, lâceverd, mamug, mavi, mor, reng-i şarâb, sarıg /sarık, sebzi, şeb-reng, siyah/siyeh, siyâh- çerde, yaşıl, za'feran.*

Bu renk adları, dönemin sözlüklerinde, edebi eserlerinde ve diğer belgelerinde sıklıkla geçmektedir. Renk adlarının çeşitliliği, Çağatay Türkçesinin renk kavramına verdiği önemi göstermektedir.

Çağatay Türkçesindeki renk adları ve sembolizmi, dönemin dil ve kültür yapısını anlamak için önemli bir kaynaktır. Renkler, sadece nesneleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda sembolik anlamlar taşıyarak kültürel ifadelerde de kullanılmıştır. Bu nedenle, Çağatay Türkçesindeki renk adlarını incelemek, Türk dili ve kültür tarihine ışık tutmaktadır.

Osmanlı Türkçesi, Türk dilinin zengin bir dönemidir ve renk adları bu dönemde hem sözlü hem de yazılı kültürde önemli bir rol oynamıştır. Renkler, sadece nesneleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda sembolik anlamlar taşıyarak duygusal, kültürel ve sosyal ifadelerde de kullanılmıştır.

Osmanlı Türkçesinde kullanılan renk adları oldukça çeşitlidir. Bazı temel renk adları şunlardır: *Ak: Beyaz, temiz, saf, Al: Kırmızı, kızıl, Ala: Karışık renkli, alacalı, Altın Sarısı: Altını andıran parlak sarı, Boz: Gri, kurşuni, Gök: Mavi, gökyüzünün rengi, Kahverengi: Kahve rengi, Kara: Siyah, Kızıl: Kırmızı, al, Kızılca: Kızıla çalan, az kızıl, Kızılımsı: Kızıla benzeyen Lacivert: Koyu mavi, Mavi: Gök rengi, Pembe: Beyazla kırmızının karışımı, Sarı: Limon rengi Turuncu: Kızıl ile sarı arası, Yeşil: Bitki yapraklarının rengi.* Bu temel renk adlarının yanı sıra, birleşik ve türetilmiş renk adları da yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin, “*ak ağa*”, “*al basma*”, “*gökkuşağı*” gibi. Ayrıca, farklı renk tonlarını ifade etmek için “*açık*”, “*koyu*”, “*parlak*”, “*mat*” gibi niteleyiciler de kullanılmıştır.

Osmanlı Türkçesindeki renk adları ve sembolizmi, dönemin dil ve kültür yapısını anlamak için önemli bir kaynaktır. Renkler, sadece nesneleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda sembolik anlamlar taşıyarak kültürel ifadelerde de kullanılmıştır. Bu nedenle, Osmanlı Türkçesindeki renk adlarını incelemek, Türk dili ve kültür tarihine ışık tutmaktadır.

Çalışmamızın amacı olarak iki dil arasındaki karşılaştırma olduğu için ikinci ve üçüncü bölümün sonucu karıştırmalı türde verilmektedir.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesi renk adlandırma sistemleri arasında birçok benzerlik bulunmaktadır. Her iki dilde de renkler genellikle doğayla ve kültürle ilgili kavramlarla ilişkilendirilir. Ancak, bazı farklılıklar da mevcuttur. Örneğin, Kazakçada renk adlarının kelime sayısına göre sınıflandırılması daha belirgindir. Renk adları, bir dilin kültürel ve düşünsel yapısını yansıtan önemli unsurlardır. Türkçe

ve Kazakça renk adları da bu açıdan önemli bilgiler sunmaktadır. Bu adlar, renklerin sadece görsel bir özellik olmadığını, aynı zamanda duygusal, kültürel ve sembolik anlamlar taşıdığını da gösterir. Günlük kullanımdaki yaygın biçimler Türkiye Türkçesi ve Kazakçada farklar gösterir. Türkiye Türkçesinde temel renkler olarak günlük kullanım *beyaz, siyah, mavi, yeşil, sarı, kırmızı, kahverengi, gri, pembe, turuncu, mor* biçiminde iken Kazak Türkçesinde *aq, qara, kök, jasıl, sarı, kızıl, qonır, sur, qızğılt, sarğış, qızğılt, külgin* adları kullanılır.

Türkiye Türkçesinde Türkçe olan *ak, kara, gök, kızıl, qonır* renk adlarının yerini günlük kullanım rengi olarak alıntı kelimeler olan *beyaz, siyah, mavi, kırmızı, kahverengi* kelimelerine terketmesi dikkat çekicidir. Kazak Türkçesinde ise temel renklerde *külgin* kelimesi alıntıdır.

Her iki lehçe de tarih boyunca farklı kültürlerle etkileşimde bulunmuş ve bu etkileşimler renk adlandırmalarına yansımıştır. Özellikle Arapça, Farsça ve Fransızca gibi dillerden renk adlarında Türkiye Türkçesi daha çok kelimeyi yaygın kullanım sınıfında dile almıştır. Kazak Türkçesi yabancı kökenli renk adları alma konusunda daha kapalı görünmektedir: Arapça *beyaz, eflatun, esmer, fistiki, kırmızı, mavi, zeytuni*; Farsça *lacivert, pembe, siyah, turuncu*; Fransızca *bej, bordo, bronz, gri, krem, turkuaz* Türkiye Türkçesindeki başlıca alıntı renk adlarıdır. Farsça *kırmızı, küldibadam, külgin, külâbi, kükürt*; Fransızca *bordo, oranj* ise Kazak Türkçesindeki alıntı renk adlarıdır.

Alıntı kelimeler her iki dilde de benzer anlamlara gelse de, kültürel ve anlamsal farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin, Farsça kökenli “kırmızı” kelimesi her iki dilde de aynı renge karşılık gelirken, Kazakça’da “kırmızı renkli değerli kumaş” veya “çok güzel, çekici” gibi mecazi anlamlara da gelebilir. Benzer şekilde, “külgin” kelimesi Kazakça’da “solgun renk” veya “bulanık, belirsiz” gibi anlamlara gelebilirken, Türkçe’de bu anlamlara gelmez.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde dillerindeki renk adlandırmaları, her iki dilin de zenginliğini ve kültürel çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Renkler sadece nesneleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda coğrafi, kültürel, toplumsal ve kişisel anlamlar taşımaktadır. Her iki dilde de renk adları yer adlarında, su adlarında, şahıs adlarında, millet ve aile adlarında yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak renklerin anlamları ve kullanım alanları her iki dilde de farklılık gösterebilir. Bu farklılıklar, her iki toplumun kültürel ve tarihi deneyimlerinin farklılığından kaynaklanmaktadır. Türkiye Türkçesinde *Kahverengi* renk adı onomastic adlandırmalarda veya duygusal

tanımlamalarda gerçek veya mecaz anlamları ile neredeyse hiç kullanılmazken Kazak Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahiptir.

Türkiye Türkçesindeki ve Kazak Türkçesinde şahıs, yer, su, dağ adları gibi onomastik çerçevedeki adlandırmalarda Türkçe temel renk adlarının kullanıldığı görülür. Bu renk adları hem gerçek anlamları hem de taşıdıkları mecaz ve sembolik anlamları ile kullanılmıştır:

Yer ve su adlarında en çok kullanılan renk adları, temel renkler *kara, ak, kızıl, sarı, gök* ve ara renklerden *boz, ala, kır* olarak sınıflandırılabilir. Burada günlük kullanım yaygınlığı daha sık olan ve Türkçe renk adlarının yerine geçen *beyaz, siyah, mavi, kırmızı* gibi alıntı adların onomastik çerçevede çok az kullanıldığı görülür. Kazak Türkçesinde de en sık karşılaşılan renk adları *aq, qara, qızıl, qoñır, kök, sarı* renkleridir.

Kullanılan renk adlarındaki ortaklık pek çok adlandırmanın her iki coğrafyada fonetik farklılıkla beraber aynı isimli pek çok dağ, tepe, dere, su, nehir, göl, ova vb. adlandırma ortaya çıkarmıştır. Türk dillerindeki toponimlerdeki renk adları, sadece coğrafi özelliklerin değil, aynı zamanda kültürel, sembolik ve tarihi anlamların da taşıyıcısıdır. Bu nedenle, Kazak ve Türk toponimlerinin incelenmesi, bölgenin zengin kültürel mirasını ve tarihini anlamak için önemli bir araçtır. Adlandırmalardaki kullanılan renk adlarındaki ortaklıklar Kazak ve Türk halkının doğayla olan ilişkisi, doğa ve çevre algısını yansıtan dünya görüşü ve kültürel değerler bakımından ortak anlayışı yansıtır.

Türkiye Türkçesinde renkler daha çok suyun fiziksel ve coğrafi özelliklerini ifade ederken, Kazak Türkçesinde daha geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Kazak Türkçesinde renkler suyun özelliklerinin yanı sıra çevreyi ve kültürel anlamları da ifade edebilir. Her iki dilde de bazı renklerin (örneğin, “kara”) farklı anlamları olabilir.

Türk ve Kazak kültürlerinde kişi adlarında renklerin kullanımı, kültürel ve tarihi bağlamda önemli bir yer tutmaktadır. Her iki toplumda da renkler, sadece fiziksel özellikleri değil, aynı zamanda karakter, sosyal statü ve hatta geleceğe yönelik dilekleri de ifade etmek için kullanılmıştır.

Türk kültüründe kişi adları, genellikle bireylerin fiziksel özelliklerini, karakterlerini, sosyal statülerini veya geleceğe yönelik dileklerini yansıtır. Kişi adları, sadece bireyleri tanımlamakla kalmaz, aynı zamanda onların kişilik özelliklerini, toplumsal statülerini ve hatta geleceğe yönelik beklentileri de ifade eder. Kişi, boy,

aile, lakap adlarında kullanın renk adları yer su adlarında görülen renk tercihleri ile ortaktır. Yine *ak, kara, gök, kırmızı, sarı* renkleri kullanılır.

Renkler, Türk kültüründe sadece görsel bir unsur olarak kalmamış, aynı zamanda isim verme geleneğinde de önemli bir rol oynamıştır. Türk devlet teşkilat yapısından tutun da kişi adlarına, coğrafi unsurlara kadar pek çok alanda renklerin izlerine rastlamak mümkündür. Bu durum, renklerin Türk toplumunda sadece nesneleri tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda kültürel, sosyal ve coğrafi anlamlar da taşıdığını göstermektedir.

Renkler, Türk kültüründe kimlik, aidiyet ve köken gibi kavramları ifade etmek için kullanılmıştır. Özellikle boy, urug ve aile adlarında renklerin kullanımı, bu grupların özelliklerini, coğrafi konumlarını veya atalarını simgelemek amacıyla yapılmıştır.

Türk ve Kazak kültürlerinde renklerin sembolik anlamları üzerine yapılan bu inceleme, renklerin sadece görsel algı unsurları olmadığını, aynı zamanda derin kültürel, sosyal ve hatta mitolojik anlamlar taşıdığını ortaya koymaktadır. Renkler, Türk ve Kazak halklarının dünya görüşünü, değerlerini ve yaşam biçimlerini yansıtan önemli birer sembol olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk ve Kazak kültüründe bazı renklerin benzer sembolik anlamlara sahiptir:

Ak: Her iki kültürde de ak renk, temizlik, saflık, dürüstlük, aydınlık ve kutsallığı temsil eder.

Kara: Her iki kültürde de kara renk, genellikle olumsuz anlamlar taşır. Kötülük, zulüm, vahşet, kaygı, karmaşa gibi kavramlarla ilişkilendirilir.

Al/kırmızı: Her iki kültürde de kırmızı renk, heyecan, güç, cesaret ve canlılığı simgeler.

Gök/Kök: Her iki kültürde de mavi renk, gökyüzünü, sonsuzluğu, huzuru ve türeyişi temsil eder.

Renklerin sembolik anlamları, bazı noktalarda kültürel farklılıklar gösterebilir:

Sarı: Türk kültüründe güneş, ışık, aydınlık ve zenginlikle ilişkilendirilirken, Kazak kültüründe bu anlamlara ek olarak akıllılık, bilgelik ve dayanıklılık gibi anlamlara da gelebilir.

Qoñır: Kazak kültüründe toprak, yaşam, varoluş, güvenlik, huzur ve sakinliği simgelerken, Türk kültüründe bu anlamlar daha az belirgindir.

Renkler, Türk ve Kazak kültürlerinde derin anlamlar ve sembolik değerler taşır. Bu anlamlar, mitolojik kökenlerden beslenir ve kültürel pratiklerde kendini

gösterir. Renkler, Türk ve Kazak toplumlarının inançlarını, değerlerini ve yaşam biçimlerini yansıtan önemli birer kültürel unsurdur. Bu nedenle, renklerin sembolik anlamlarını anlamak, Türk ve Kazak kültürlerini daha iyi tanımak ve anlamak için önemlidir.

Türk ve Kazak halk edebiyatları, her iki kültürün de zengin sözlü geleneğini ve kültürel mirasını yansıtan önemli edebi ürünlerdir. Bu edebi ürünlerde renkler, sadece nesneleri ve olguları tanımlamanın ötesinde, derin sembolik anlamlar ve zengin betimleyici özellikler taşır. Renkler, Türk ve Kazak halklarının dünya görüşünü, değerlerini ve yaşam biçimini yansıtan önemli birer sembol olarak karşımıza çıkar.

Türk ve Kazak halk kültürünün önemli birer unsuru olan atasözleri, her iki toplumun da yüzyıllar boyunca edindiği deneyimleri, değerlerini ve dünya görüşünü yansıtan özlü sözlerdir. Renkler, atasözlerinde sadece nesneleri ve olguları tanımlamanın ötesinde, derin sembolik anlamlar ve kültürel değerleri ifade etmek için de kullanılır.

Türk ve Kazak dillerinde deyimler, kültürel zenginliğin ve sözlü geleneğin önemli birer parçasıdır. Renkler, deyimlerde sadece nesneleri tanımlamanın ötesinde duygusal, sosyal ve kültürel anlamları ifade etmek için de kullanılır. Türk ve Kazak deyimlerinde renklerin kullanımı ve anlamları arasında birçok ortak nokta bulunmaktadır.

Türk ve Kazak destanları, her iki halkın da köklü geçmişini ve kültürel zenginliğini yansıtan önemli edebi eserlerdir. Bu destanlarda renkler, sadece nesneleri tanımlamanın ötesinde, kahramanların özelliklerini, olayların atmosferini ve sembolik anlamları ifade etmek için de kullanılır.

Türk ve Kazak halk şiirlerinde ve anlatılarında renkler hem gerçek anlamlarıyla hem de sembolik anlamlarıyla önemli bir yer tutar. Renkler, duyguları, düşünceleri, doğayı ve insanları ifade etmek için zengin bir araç olarak kullanılır.

Özellikle tarihin ilk çağlarından itibaren Kazak-Türk milli kimliğinin oluşumu sürecinde, kültürel yapının parçalarını oluşturan dil, din, mitoloji, yazılı, sözlü ve görsel tarihi kaynaklar, toponimler, halk edebiyatı gibi diğer kültürel unsurlar ile renkler arasındaki ilişki ve etkileşim üzerinde durulmuştur. Bu çalışma, genel rengin özelliklerini incelemekle ilgili ve gelecekte bilim adamları için faydalı olacak diye düşünüyoruz.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde renk adlarını tespit edilen değerler büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesine odaklanan bu çalışmadan diğer diller için elde edilen sonuçlar yeni fırsatlar açabilir. Gelecekteki çalışmalar, diğer Türk dillerinde renklerin incelenmesini içerecektir, çalışmalarımızı derinleştirebilir ve genişletebiliriz.

KAYNAKÇA

- Abdullaev, A. (2015). *The Cultural-Historical Background Of Color Terms In Kazakh Language*, European Journal Of Multidisciplinary Studies, 1(1), 47-56.
- Abdulmecit, O. (2007). *Kur'an'da Renkler*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 28.
- Adambayev, B (2014). *Qazakların Şeşendik Sözleri*. Almatı: Ana tılı yay
- Agabekova, J. (2005). *Kazak tilinde kalıptaskan arab tekti kisi attarının etnolingvistikaslık sipatı: avtoreferat*, Almatı.
- Ahanov, K. (1993). *Til biliminin negizderi: Okulık*. Almatı: Sanat.
- Aitova, N. (2015). *Kazak Tilindeki Tür-Tüs Atavlarının Kognitivtik Semantikasi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A. Baytursınulı Atındaki Til Bilim İnstitutı, Almatı.
- Akalın, Ş.H. (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akar, A. (2006). *Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 20.
- Akçakaya, N (2017) *Renklerin Sosyolojisi: Renklerin Toplumsal Mahiyetli Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdoğan, G. ve Aydın, Ö. (1995). *Renklerin Adlandırılması ve Dil-Gerçek Sorunu*, Dil Dergisi, 28, 49-66.
- Akduruş, T. (2021). *Kazak Türkçesinde Renklerle İlgili Söz Varlığı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkın, C. vd. (2004). *Renklerin İnsan Davranış ve Fizyolojisine Etkileri*, Turkish Journal of Ophthalmol, 34 (4), 274-282.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin Sözcük Varlığı*, (3. Baskı). Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Bilgi.
- Atalay, B. (1999). *Divanü Lugât-İt-Türk Dizini "Endeks" Cilt IV*, 4.Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ana Britannica, (1993). *Genel kültür ansiklopedisi*, İstanbul: Ana Yayıncılık .
- Atabekov, R. (2018). *Mythological And Folkloric Background Of The Perception Of Color In Turkish Culture*. International Journal Of Turkish Literature Culture Education, 7(2), 123-135.

- Atalay, B. (1992). Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lügat'it Türk Tercümesi, c3. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Ö. (2016). Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baymenov, B. (2014). Kazak tiline baska tilderden engen sözder, Almatı: Gylym baspası.
- Balıkçı, Ş. (2020). *Dünden Bugüne Türklerde Renkler*, Folklor Akademi Dergisi. 3, 2.
- Bayraktar, N. (2004). *Kara ve Siyah Renk Adlarının Türkçedeki Kavram ve Anlam Boyutu Üzerine*, Dil Dergisi, 125, 77--ss.
- Bayraktar, N. (2006). Dil Bilimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bayraktar, N. (2013). *Türkçede Renk Adlarıyla Özel Ad Yapımı*, Journal of Language and Linguistic Studies, 9(2), 95-114.
- Bayraktar, N. (2014). *Türkçede Kişi Adlarında Renk Adları*. Acta Turcica, yıl 4, S.1-1.
- Bigeldinova, A. (2010). *Kazak Halılarında Renk ve Semantik İlişkiler*. Kazak Etnografya ve Kültür Enstitüsü Yıllık Araştırmaları, 15, 78-92.
- Bolganbayev, A., Kaliyev B., Bizakov, S., Osmanova, A., Dauletkulov, Sh., Jursinova, M., Nurgaziyeva, G. (1999). Kazak Tilining Sözdigi, Almatı: Dayk-Press.
- Caferoğlu, A. (1993). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, 3. Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Clauson, Sir. G. (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish, Oxford: Clarendon Press.
- Cezmi, A. vd. (2004). *Renklerin İnsan Davranışı ve Psikolojisi Üzerindeki Etkileri*, Turkish Journal of Ophthalmol, 34 (4): 274-282.
- Chukenayeva, G., Sarbasova K. (2020). Jetisu gidronimleri: monografya, Almatı: ESPI, 1 – basılım.
- Çakıcı, M. E. (2018) Nedim Divanı'nda Renkler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çalışkan N. ve Kılıç, E. (2014). *Farklı Kültürlerde ve Eğitimsel Süreçte Renklerin Dili*, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD) 15-3, s.71.
- Çevirme, H. (2008). *Türk Halk Şiirinde Renklerin Değerleri ve Anlama Katkısı*, Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 1(2), 92-107.
- Çürük Y. (2017) *Türk Dilinde Renk Adları ve Renk Adlarına Gelen Ekler*, Renk Kitabı (Edt: E. Gürsoy Naskali): İstanbul, Kitabevi. ss 201-220.

- Davitov, S. (2014). Aiteke biy, Kazaktın Şeşendik Sözderi, Almatı: Ana tili baspası.
- Demir, N. Yılmaz, E. (2012). Türk Dili El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1970). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Eski ve Yeni Harflerle, 9. Ofset Baskı. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan, N. (2015). *Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Yeni Renkleri Ad Bilimsel Bir İnceleme*, Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 4/7, s. 12-37
- Doğanay, A. (1971). Türkçe Deyimler Sözlüğü. Ankara: Ege Matbaası.
- Dokumacı, M. (2020). *Renklerin İnsan Yaşamındaki Etkileri ve Renklerin Tarih Boyunca Yolculuğu*. Takvim-I Vekayi, 8(2), 120-131.
- Elaltuntaş, Ö.F (2018). Türk Halk Edebiyatında Siyaset Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eminoğlu, H. (2014). Türkçede Renkler Sözlüğü. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Şapolyo, E. B, E.B. (1970). *Atatürk ve Bayrak*, Türk Kültürü, Yıl IX, S. 97, s. 30-31.
- Ercilasun A.B (2004). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dil Tarihi. Ankara: Akçağ,
- Ercilasun, A.B. Akkoyunlu, Z. (2018). Kaşgarlı Mahmud Divanu Lugati't-Türk, 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2009). Dede Korkut Kitabı C. I-II. Ankara: TDK Yayınları.
- Feyzioğlu, N. (2004). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Duha Kocaoğlu Deli Dumrul Hikâyesi İle Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Hikâyeye Simge ve İmgeler Bakımından Bir Yaklaşım*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4/2, 62
- Gabain, A. (1968). *Renklerin Sembolik Anlamları*. Türkoloji Dergisi, (Çev.: S. Tezcan), 3(1), 107-113.
- Genç, R. (2009). Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
- Gusmanova, A. (2016). Tür-Tüs Ataularının Kognitivti Semantikasi. : El-,Farabi Üniversitesi Bitirme Tezi, Almatı.
- Gül, E. (2001). Karton-Baskı-Kutu Etkileşimleri ve Karton Ambalaj. İstanbul: Cem Ofset.
- Gülsevin, G. (1987). *Türk Dilinde Kelime Başı Ünsüzü Üzerine*. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Bellten, 35: 173-200.
- Gümüşkaya, P. (2015). Tarihî Türk Lehçelerinde Renk Adları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Halse, A. (1968). The use of color interiors. Mc Graw Hill.
- Heyet, C. (1996). Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri. Ankara: TDK
- Hirik E. (2016). *Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Renkler ve Duygu Değerleri*, III: Beynəlxalq Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bakı.
- <https://atau.kz/kz>. Onomastikalik elektrondı baza.
- Januzak, T. (2004). Esimder syry. Almatı: Parasat dergisi.
- Januzak, T. (2005). Kazakistan geografiyalık atauları. Almaty oblısı. Almatı: Arıs.
- Januzakov, T. (1965). Kazak tilindegi jalkı esimder, Almatı.
- Januzakov, T. (1971). Kazak esimderinin tarihi, Almatı: Kazakistan baspası.
- Januzakov, T. (1989). Ortalık Kazakstannın jer-su attarı, Almatı.
- Januzakov, T. (2000). Kazak onomastikası, Almatı.
- Januzakov, T. (2008). Kazak Tilining Tusindirme Sozdigi, Almatı: Dayk-Press.
- Jarkınbekova, Ş. (2004). Yazıkovaya Kontseptualizatsiya Tseveda v Kazahskom i Russkom Yazıkah. Yayımlanmamış Doktora Tezi. El-Farabi Universiteti, Almatı.
- Junisov, D. (1991). Ozen-kol atauları, Almatı: Kazakistan.
- Karabaş, S. (2000). Dede Korkutta renkleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karacar, U. (2023). *Karacaoğlan ve Yunus Emre Şiirlerinde Renklerin Kullanımı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme*, Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature], Âşık Veysel Hatırasına Gelenek ve Edebiyat Özel Sayısı, 409-430.
- Karadoğan, A. (2004). *Türk Ad Biliminde Renk Kültü*. Milli Folklor Dergisi, 8(62): 89-100.
- Karakulak, N. (2015). Renklerde Adlandırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Karataş, S. (2017). Türk Kültüründe Renkler ve Karahüseyinli Köyü Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, C. (1994). Uygurca Altun Yaruk, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kaydar, A. (2004). Halık danalığı, Kazak makal-matelderinin tusindirme sozdigi jane zertteu, Almatı: Toganay T.
- Kaydarov, E. T. vd. (1992). Tür-Tüsterdin Tildegi Körinisi, Almatı: Ana Tili.
- Kaydarov, E.T Ömirbekov, B. Axtamberdiyeva, Z.T. (1986). Sırğa Tolu Tur Men Tus, Almatı. Kazakistan.

- Kaymoldinova, K. D. (2010) Kazakistanın aridti aumaklarının toponimiyası, monografiya Almatı: Te-color baspası.
- Kenesbayev, I. (1977). Kazak tilinin frazeolojikalık sozdigi, Almatı: Gylym.
- Kenesbayev, I. (2007). Frazeologikalık sozdik, Almatı: Arıs.
- Ketenci, H. F.ve Bilgili, C. (2006). Yongaların 10.000 Yıllık Gizemli Dansı Görsel İletişim & Grafik Tasarım, İstanbul: Beta Basım AŞ. Kitabevi.
- Koca, S.K. (2012). Türk Kültüründe Sembollerin Dili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koishıbayev, E. (1985). Kazakstannın jer-su attarı sozdigi, Almatı: Mektep, 1985.
- Kononov, A. (1978). Semantika tsvetooboznacheniı v turetskih yazıkah, Moskva.
- Kononov, A. (2015). Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiğı, (Çev. R.
- Kononov, A. (1974). Sposobı i terminı opredeleniya stran sveta u tyurkskih narodov, Tyurkologičeskiy sbornik.
- Kononov, A. (1954) Semantike slov kara i ak v turskoı geograficheskoı terminologii: obsh. atd. Obsh. nauk. AN Tadj: SSR.
- Korkmaz, G. (2010). *Türkçe'nin Renk Adlarının Sınıflandırılması*, Dil Dergisi, 146, 51-62.
- Küçük, S. (2010). *Tarihi Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları*. International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, 5 (1). ss
- Küçük, S. (2010). *Türk Lehçeleri Sözlüklerinde Somutlaştırma Yoluyla Yapılmış Renk Adları*. Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 7, 155-196
- Küçük, S. (2010). *Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (10)
- Küçük, S. ve Doğan N. (2014). *Hatice Eminoğlu Türkçede Renkler Sözlüğü*, Dil Araştırmaları, S. 15, s. 274-279.
- Laulanbekova, R.T. (2010). Tür-Tüs komponentti Kürdeli Atalımdardın Tanımdık Sipatı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Üniversite adı, Almatı.
- Livingstone, M. (2002). Vision And Art: The Biology Of Seeing. Abrams.
- Lusher, M. (2003). *Svetovoi test Lusher*, Moskva: Eksmo.
- Majitayeva, Sh. (2013). *Frazeologizmder kuramındağı tur-tus atauları*, Repozitori KarGU, Serya "Filologiya" № 1.
- Megep, (2012). Grafik ve Fotoğraf-Işık ve Renk Oluşumu. Ankara: MEB.

- Mert, O. ve Şimşek, B. (2021) *Türkiye Türkçesindeki renklerle ilgili kavram işaretlerinin kavram işaretleme yöntemlerine göre incelenmesi*, Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi 227, 230-235.
- Meskhidze, M. (2006). Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renk İsimleri İçeren Deyimler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Molchanov, O., (1982). Steukturnye tipy turskih toponimov Gornogo Altaya, Saratov.
- Muharrem, E. (2005). Orhun Abideleri. İstanbul: Boğaziçi yayınları.
- Murzaev, E. (1996). Turskie geograficheskiye nazvaniya, Moskva: Vostochnaya literatura.
- Najmedenov, Zh., (2010). Dala didarı, Almatı: Arıs.
- Nurmahanov, A. (1988). Turki frazeologiyası, Almatı: Gılım.
- Orkun, H.N. (1994). Eski Türk Yazıtları, 3.Baskı. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- Otyzbay, Zh. (2016). Türk Kavram Sisteminde Renkler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Ögel, B. (2000). Türk Kültür Tarihine Giriş I-IX. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları,
- Özbek, M. (2008). *Türkçe’de Renk Adlarının Kullanımı ve Renk Algısı*, Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 24, 89-102.
- Özge, Ü. (1978). *Türk Dillerinde ve Türkiye Türkçesinde Renk Adları Üzerine Bir Araştırma*. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 22 (291), ss..
- Öztürk Ş. (2015). Türk Kültüründe Renk Kavramı ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansıması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Öztürk, S. (2011). Fuzuli’nin Türkçe Divanında Renkler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Palmer, S. E. (1999). *Color, Consciousness, And The Isomorphism Constraint*, Behavioral and Brain Sciences, 22(6), 923-943.
- Pastoureau, M. (2005). Mavi Bir Rengin Tarihi. (Çev. İ. M. Uysal), Ankara: İmge Kitabevi.
- Reşat, A. (2006). *Kazak Türkçesi’nde Renk Adları Üzerine Bir İnceleme*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 5, ss.

- Ritzer, G. (2013). Modern Sosyoloji Kuramları. (Çev. H. Hülür) Ankara: De Ki Basım Yayın.
- Sağol, G. (1995). *Tarihî Şivelerde At Donları*, Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık (edt. E. Gürsoy Naskali). İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, ss.126-146.
- Saparov, K. (2008) Kazak toponimlerinin geoekolojik negizderi, I bölüm. Pavlodar: EKO GÖF
- Scanlon, T. G.-M. (2003). Fotoğrafta Kompozisyon. İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.
- Shanbayeva, L. (2010). Fonksiyonaldı-Semantikalık Öris (Tür men Tüs Materialdarı Negizinde). Almatı: Al Farabi Kazak Milli Üniversitesi. Doktora Tezi.
- Bayraktar, N. (2006). Kavram ve Anlam Boyutunda Sarı ve Tonları. Erciyes Üniversitesi.
- Smagulova, G. (2020). Kazak Tilinin Frazologiyalık Sozdigi, Almatı: Kazak Universiteti.
- Smagulova, G., Mankeeva, A. (2016). Tusindirme sozdik, Almatı: Eltanım baspası.
- Smagulova, G., Mankeeva, A. (2016) Tur-tus ataları men renkleri, túsindirme sozdik, Almatı: Eltanım baspası.
- Soysal, M. E. (2010). *Tarihsel Süreçte Bayrak ve Sancaklarımız*, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi S. 42: s. 211.
- Subaşı D. A. (2012). *Renkler Ulamı Üzerine Türkçe Arapça Sözlük Tabanına Yönelik Gözlemler*. Turkish Studies, Volume 7/2 Spring s. 963-977.
- Sultan N. (2019). Kazak Tilining Kirme Sözdik Sozdigi KK: Ultık Audarma Byurosı.
- Suyerkulova, B. Januzak, T. Jubayeva, O. vd. (2011). Kazak Adebî Tilining Sözdigi. On bes Tomdik. 3-tom. Almatı: Arıs.
- Taneri, A. (1981). Türk Devlet Geleneği, Ankara: Töre Devlet Yayınevi.
- Tazhibayeva, A. (2015). *Kazak Türkçesi'nde Renk Adlarının Kullanımı*. Türk Dili Araştırmaları Dergisi, 20 (2), 127-138.
- Tikdemir, H. (2019). Türk Halk Şiiri Antolojileri Bibliyografyası, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toker, İ. (2009). *Renk Simgeçiliği ve Din: Türk Kültür Yapısı içinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine*, Ankara Üniversite İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2 (50), ss. 93-112.
- Toparlı, R. vd. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara.

- Topçu, N. (2001) *Fransızca ve Türkçe Renk İsimleri İçeren Deyimlerin Karşılaştırılması İncelemesi*, Hacettepe üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 20 s. 132.
- Torekul, N. (1992). Kazaktın juz shesheni, Almatı: Altın adam baspası.
- Tuncay, H. (1999). Türk Destanları. İstanbul: Toker Yayınları.
- Tuncay, S. (2006). Mimarlık ve Renk Kavramı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tural S. ve Kılıç E. (1996) Türk Dünya Bakışında Renk, Nevruz ve Renkler, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Turmanjan, O. (2017). Kazaktın makal-matelderi, Almatı: Atamura.
- Turmanjanov, O. (1957). Kazaktın makaldarı men matelderi, Almatı: Atamura.
- Türk Dil Kurumu Yayınları. (1993). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü V (E-F), S.211, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Türk Dil Kurumu. (1993). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I.A, S.211, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Türk Dil Kurumu. (1993). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü I.B, S.211, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Türk Dil Kurumu. (1993). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü Iı (C-Ç), S.211, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Türk Dil Kurumu. (1993). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü Iv (D), S.211, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Türk Dil Kurumu. (1993). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VI (E-F), S.211, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Türk Dil Kurumu. (1993). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII (K), S.211, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Türk Dil Kurumu. (1993). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü IX (L-R), S.211, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Türk Dil Kurumu. (1993). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü X (S-T), S.211, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Türk Dil Kurumu. (1993). Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI (U-Z), S.211, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Uğur, E. Y. (2009). *Klasik Türk Şiirinde Renkler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

- User, H. Ş. (2010). Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları. Konya: Kömen yayınları.
- Uymaz, H. (2013). Fuzûlî'nin Türkçe Divânı'nda Renklerin Kullanımı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uysal, İ. N. ve Coşkun H. (2019). *Renge Bağlı Yer Adları: Karaman / Sarıveliler Örneği*, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, 68 s 209-211
- Ünlü, S. (2012). Doğu ve Batı Türkçesi Kur'an Tercümesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). Karahanlı Türkçesi Sözlüğü. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Wierzbicka, A. (1990). *The Meaning Of Color Terms: Semantic, Culture And Cognition*. Cognitive Linguistics, (1)1, ss.
- Xasenov, B. R. vd. (2012). *Tür-Tüs Atavlarının Şıguvı Turalı*, Karagandı Üniversitesinin Habarşısı, 4 (68), 5-11.
- Yardımcı, M. (2019), *Renk Dünyamız ve Türk Kültüründe Renkler*, Bilimsel Eksen Dergisi, 4, 106-122.
- Yazmacı, A. (2012). Tipografi Ve Renk, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Üniversite Adı, Enstitüsü, İstanbul.
- Yerubay, T. (2013). *Kazak Türkçesi'nde Birleşik Kelimelerin Oluşturulmasında Renk Adları*, Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi, 5 (2) ss
- Yıldırım, E. (2012). Türk Kültüründe Renkler ve İfade Ettikleri Anlamlar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, E. (2022). Türk Kültüründe Renkler. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yıldız, A. (2020). *Kültürel Bir Gösterge Olarak Renk Sembolizmi ve Beyaz'ın Kültürel İşlevleri*. Türk Ekini Dergisi, 6, 37-49.
- Yıldız, N. (1995). Manas Destanı (W.Radlov) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, Ü. (1991). Renk Psikolojisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Yu, H.-C. (2014). *A Cross-Cultural Analysis of Symbolic Meanings of Color*, ChangGung Journal of Humanities and Social Sciences, 7 (1), ss. 49-74.
- Yung, K. (1993). Problemy dushi nashego vremeni, Moskva.

Zharokova, G. ve Tsedendamba, A. (2015). *Renk Semantiği Üzerine Yaygın Gözlemle.*

Kazak Kültür ve Sanat Dergisi, 3(2), 45-60.

(2001). *Kazak tilinin tusindirme sozdigi. III tom. Almatı: Foliant.*

(<https://sozdikqor.kz/soz?id=453922&a=T%C3%9AS>).

(<https://www.antoloji.com/> E.T. 09.012025).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Gulnur TLEGENOVA

Öğrenim Bilgileri

Lisans (2002-2007): H.A. Yessevi adlı Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Filoloji Fakültesi/İngiliz ve Türk dili Bölümü.

Yüksek Lisans (2011-2012): Şımkent Üniversitesi, Filoloji Fakültesi , İki yabancı dil bölümü. *Tez adı*: “Problemy Sinhronnogo perevoda”.

Doktora (2018): Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. *Tez adı*: Türkiye Türkçesi Ve Kazak Türkçesinde Renk Adları Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma

Yabancı Dil Bilgileri

Kazakça (Ana dili)Türkçe, İngilizce, Rusça.

Yayınlar

Tlegenova, G. (2024) Kazak Ve Türk Dillerinde “Ak” ve “Kara” Renklerinin Anlamlarının Karşılaştırmalı Analizi. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, 7(1), 00-00. Temmuz, 31 Temmuz 2024, Niğde

<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3764523>

Tlegenova, G. vd.(2023) Kazak-Türk tilderindeki “kök” tüsinin tanımdıq sipatı (Kazak-Türk Dillerinde “Mavi” Rengin Bilişsel Karakteri. QazUU Xabarşısı, Filoloji serisi №4 (192), sayfa 107-117.2023

<https://philart.kaznu.kz/index.php/1FIL/article/download/4541/3000/12821>

2. Bildiri/Sözlü Sunum.

Tlegenova, G. (2022) Kazak Türkçesinde Rengin Sembolik Doğası . IX. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, C1. Sayfa 145-154, (7 – 10 Haziran 2022, Niğde) (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum)

<https://drive.google.com/file/d/1GbEDZHsnQgznCCYaXY4CracxyhlWX-xQ/view>

